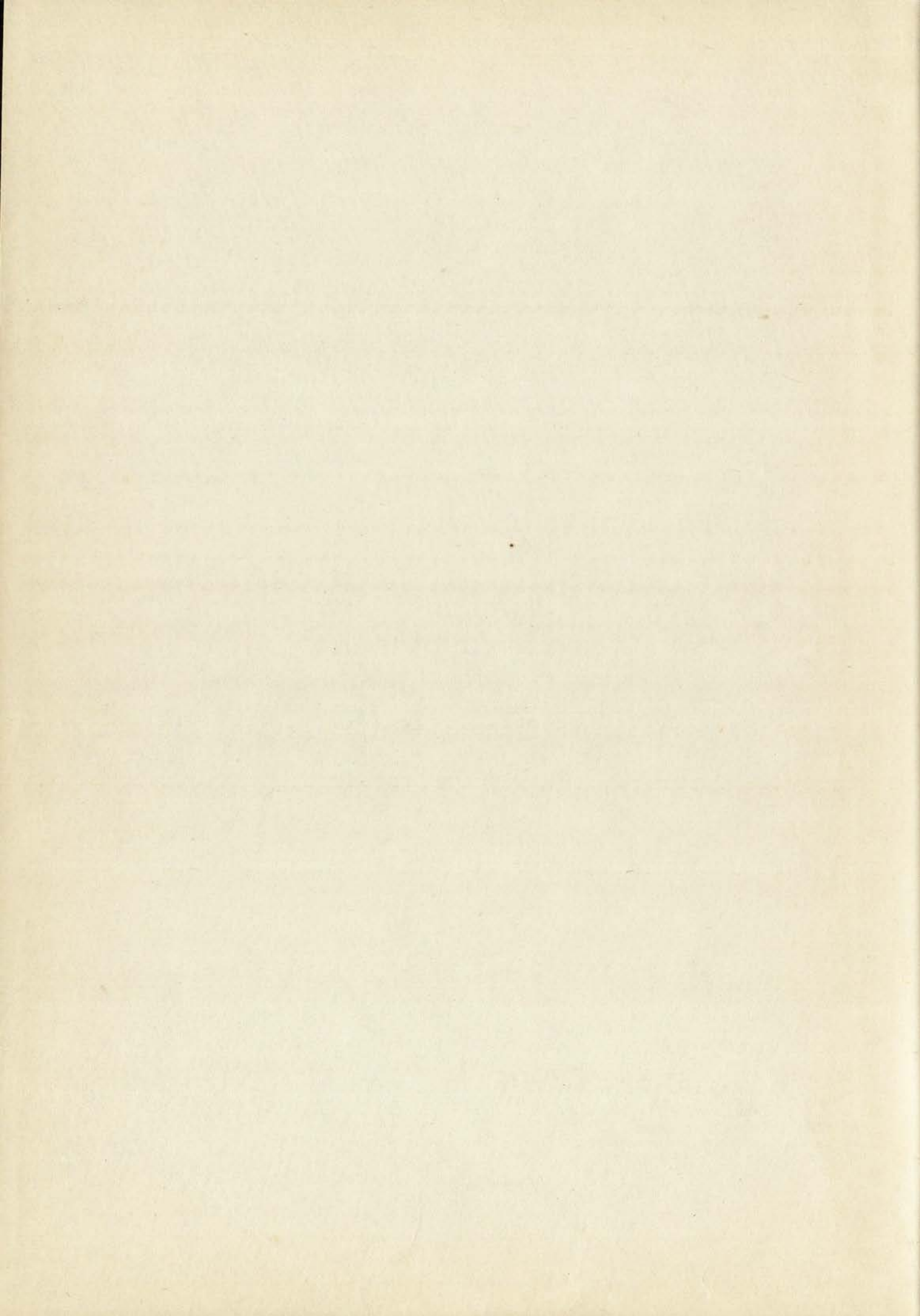

II

ИЗВЕСТИЯ
НА
ОКРЪЖНИЯ
МУЗЕЙ
В.ТЪРНОВО

MITTEILUNGEN
DES
BEZIRKSMUSEUMS
V. TIRNOVO

Одм. В. М. 60
ориг.: Рел. 8-ти

ИЗВЕСТИЯ НА ОКРЪЖНИЯ МУЗЕЙ В.ТЪРНОВО

КНИГА II

MITTEILUNGEN DES BEZIRKSMUSEUMS V. TIRNOVO

BAND II

1964

ДЪРЖАВНО ИЗДАТЕЛСТВО — ВАРНА

ИСТОРИЧЕСКИ МУЗЕЙ В. ТЪРНОВО

УНБ. № 1096
кор. № 866/411

Редактор *Таня Петрова*

Худ. редактор *Иван Кенаров*
Корица *Димитър Трендафилов*

Техн. редактор *Георги Иванов*
Коректор *Паунка Камбурова*

Дадена за набор на 10. XII. 1963 г.
Издателски коли 13,26
Формат 59×84/8

Тираж 425
Тем. № 545-11-6
В е д о м с т в е н о и з д а н и е

Излязла от печат на 20. III. 1964 г.
Печатни коли 16
Издат. № 261

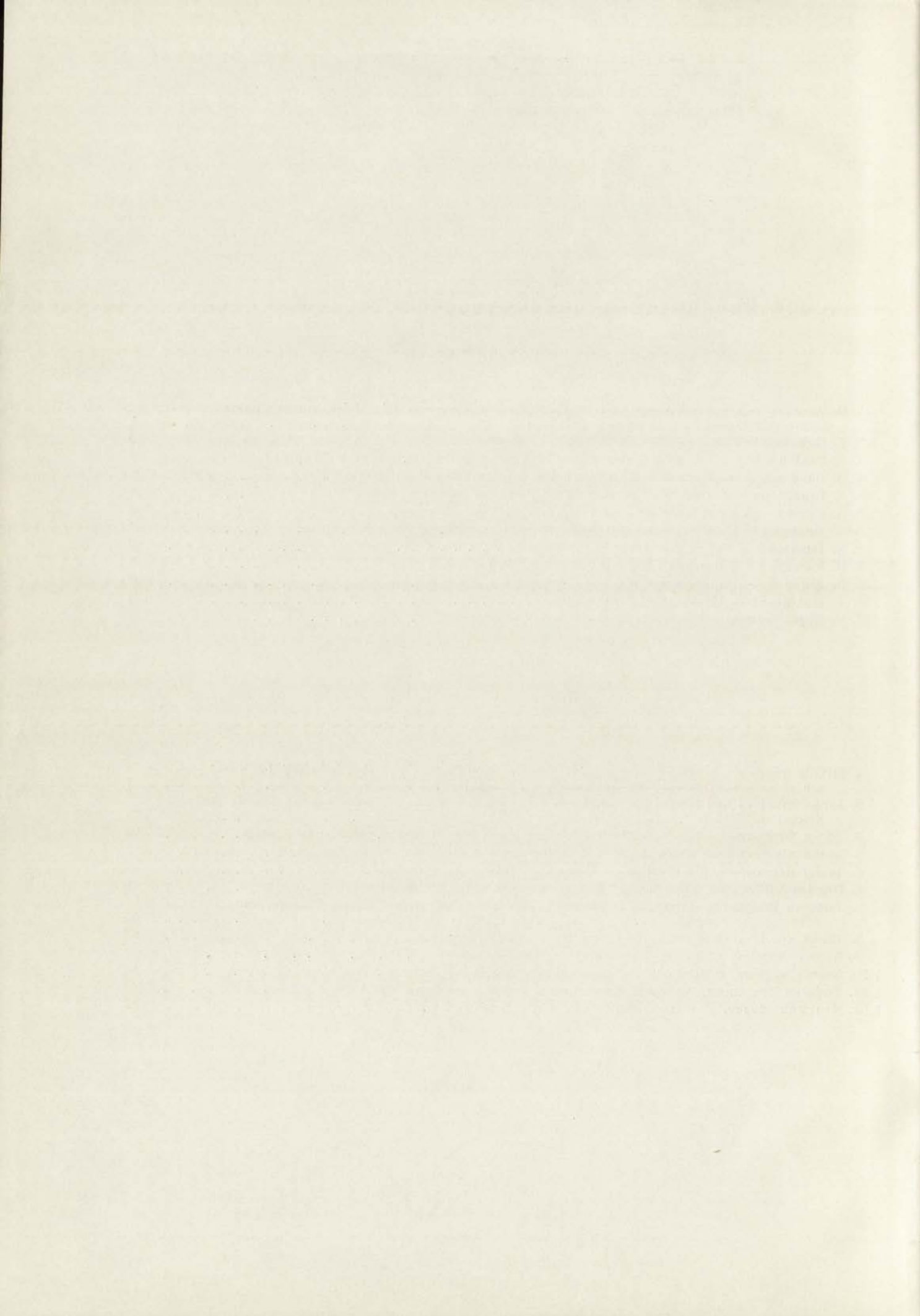
Държавен полиграфически комбинат „Стоян Добрев—Странджата“, гр. Варна Пор. № 1060/1964 г.

СЪДЪРЖАНИЕ

1. Н. Ангелов — Средновековният град Търново според изворите от XII—XIV в. и досегашните археологически разкопки	1
2. Я. Николова и Н. Ангелов — Средновековна църква в западния склон на хълма „Момина крепост“	19
3. Т. Герасимов — Монети на франкския владетел Йоан II Орсини, намерени в Търново	29
4. Я. Николова и Н. Ангелов — Южна напречна крепостна стена на Царевец	35
5. Т. Герасимов — Оловен печат на търновския патриарх Висарион	45
6. Б. Султов — Една villa rustica край с. Присово, В. Търновски окръг	49
7. Т. Драганова — Колани, тъкани на „корите“, в Търновско	65
8. Я. Николова — Златни украшения от Павликени	83
9. Н. Ангелов — Колективни находки на монети от В. Търновски окръг	87
10. Н. Ангелов — Средновековни монети от Трапезица в Търново	93
11. Т. Драганова — Мусинско оръжие от 1876 г.	103
12. Н. Бонев — Неизвестни писма на Никола Хр. Габровски	109

INHALTSVERZEICHNIS

1. Nikola Angelov, Die mittelalterliche Stadt Tirnovo nach Quellen aus dem XII—XIV Jahrh. und nach den bisherigen archäologischen Ausgrabungen	1
2. Janka Nikolova und Nikola Angelov, Eine mittelalterliche Kirche am Westhang des Hügels „Molina Krepost“ in Tirnovo	19
3. Todor Gerassimov, Münzen des fränkischen Herrschers Joan II Orssini, gefunden in Tirnovo	29
4. Janka Nikolova und Nikola Angelov, Südliche quere Festungsmauer von Zarewetz	35
5. Todor Gerassimov, Ein Bleisiegel des Tirnovoer Patriarchen Wyssarion	45
6. Bogdan Sultov, Eine Villa rustika bei dem Dorfe Prissovo, Bezirk Tirnovo	49
7. Todorka Draganova, Gürtel, auf Kartons gewebt aus dem Bezirk Tirnovo Wissenschaftliche Mitteilungen und Materialien	65
8. Janka Nikolova, Goldschmuck aus Pawlikeni, Bezirk Tirnovo	83
9. Nikola Angelov, Kollektive Münzenfunde im Bezirk Tirnovo	87
10. Nikola Angelov, Mittelalterliche Münzen von Trapezitza bei Tirnovo	93
11. Todorka Draganova, Waffe aus Mussina, Bez. Tirnovo aus dem Jahre 1876	103
12. Nentscho Bonev, Unbekannte Briefe von Nikola Gibrowski	109

СРЕДНОВЕКОВНИЯТ ГРАД ТЪРНОВО СПОРЕД ИЗВОРИТЕ ОТ XII—XIV В. И ДОСЕГАШНИТЕ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РАЗКОПКИ

Никола Ангелов

Въпросът за социалната топография на столицата на Втората българска държава Търново (Търнов, царевград Търнов) през последните години предизвиква все по-голям интерес всред научната историческа мисъл. Това се дължи, от една страна, на резултатите от археологическите разкопки, които се извършват в този град от 1946 г. насам, и, от друга страна, на липсата на обобщителни трудове върху историята на Търново, който град неделимо е свързан с историята на България в продължение на 207 години (1186—1393 г.).

В тази кратка статия се прави опит за обобщаване само на една част от въпросите за историята на Търново през Средновековието — тези, които се отнасят до социалната топография на стария град. Ще се опитаме да съчетаем писмените средновековни сведения, досегашните проучвания в това направление и резултатите от археологическите разкопки, извършени в различни части на стария град. Не смятаме, че с тази статия разрешаваме цялостно и окончателно поставения въпрос, тъй като не са завършени още археологическите разкопки на хълмовете Царевец и Трапезица, а също и на другите обекти в стария град. Все пак в този етап на проучване миналото на града този наш опит не е излишен или прибързан и ще допринесе малко за изясняване на въпроса за социалната топография на средновековната столица Търново. Натрупан е много фактически материал, издирени са средновековни писмени сведения, които следва да се обобщят и изяснят в една реална историческа обстановка.

Няколкото пътеводителя за Търново и старините му и отделните статии, публикувани след Освобождението във вестници и списания, не запълват тази празнина. Изключение правят само статиите на К. Шкорпил¹ и Т. Николов.² Първата въпреки описателния си характер все пак прави опит да обобщи познанията за старото Търново към 1910 г., а във втората е обърнато повече внимание на историята на хълмовете Царевец и Трапезица.

Освобождението на България от византийско робство е пряко свързано с Търново. Тук през 1185 г. се е вдигнало въстание против византийските поробители. Начело на това въстание са застанали търновските боляри Асен и Петър. Те са били организаторите и ръководителите на този последен опит за отхвърляне на чуждото иго. По-късно, след успешния край на въстанието, те са станали последователно върховни ръководители на държавата. Столицата на България не се е установила в Преслав, където е била преди робството, а в Търново, тъй като тук е бил центърът на въстанието и тук са били наследствените владения и замъци на водачите на тази освободителна борба.

Историята на Търново не започва с въстанието в 1185 г. Тази дата е по-скоро завършек на един период от развитието на града. За да стане Търново обединителен център на въстаналия народ против византийците, това означава, че този град е бил значителен феодален център в края на XII в. За съществуването на укрепление в Търново през XII в.

¹ К. Шкорпил, Планът на старата българска столица Велико Търново. ИБАД, I, 1910, стр. 121—146.

² Т. Николов, В. Търново (град Трапезица и град Търново) през епохата на Второто българско царство. Общински вестник „Велико Търново“, год. XI, 1934, бр. 21—24.

дава сведение Никита Акоминат³, когато говори за похода на Исак Ангел (византийски император, 1185—1195 г.) против въстанието на Асен и Петър. Той упреква императора, загдето е оставил техните укрепления незасегнати, след като са били разбити и изгонени зад Дунава водачите Асен и Петър. Вероятно между тези крепости се е намирало и Търново. Намирането по хълмовете Царевец и Трапезица на твърде много монети от византийските императори от династията на Комнините⁴ показва, че през XII в., преди въстанието от 1185 г., Търново е бил вече не само феодална крепост на местни боляри, но и значителен стопански център.

През периода, когато Търново е бил столица на Втората българска държава, феодалните отношения в България са достигнали до своето пълно развитие. Освен това Търново като градски център в рамките на разглежданата епоха се е оформил вече като икономическа и общественно-политическа единица със своите характерни градски особености. По това време такива градски центрове освен столицата Търново са били още Средец (София), Боруи (Стара Загора), Карвуна, Видин, Варна, Червен, Крън, Преслав, Ловеч и др.⁵

Как е изглеждал Търново по това време в очите на съвременните историци и писатели, за това имаме малко сведения. Те са повечето кратки и общи, но затова пък много красноречиви. От тези сведения става ясно, че Търново през XIII и XIV в. бил голям град, гъсто населен и здраво укрепен. В него били събрани богатствата на цялата държава.

Никита Акоминат в началото на XIII в. с няколко думи само описва Търново по следния начин: „Търново е най-недостъпният и най-голям от всички градове на Хемус, ограден със здрави крепостни стени, разделен от течението на река и построен на върха на планината.“⁶

В българския превод на Манасиевата хроника се говори, че „нашият нов Цариград (Търново) се храни и расте, крепи се и подмладява“.⁷

Не е без значение и краткото съобщение за Търново, направено от цариградския патриарх Калист в житието, което той написал за живота и дейността на Теодосий Търновски, монах-отшелник и основател на Килифарската книжовна школа. Когато говори за идването на младия Теодосий в Търново, той дословно казва: „и достигна до Търново, който бе царстващият град на българите, втори след Константиновия град и словом и делом“.⁸

Друг средновековен писател и книжовник, търновецът Григорий Цамблак (1364—1405 г.), също е оставил някои сведения за родния си град в „Похвално слово за патриарх Евтимий Търновски“, в „Пренос на мощите на св. Параскева от Търново във Видин и Сърбия“. Неговото описание като на съвременник и лично познаващ Търново е от особено значение за историята на града през последните десетилетия преди падането на България под турско робство и разрушаването на столицата. Ще приведем неговите думи във връзка с обсадата на Търново от турците: „Варварският цар (Баязид), който се беше възгордял с победите си и със завладяването на много народи, реши — доброненавистникът — да разори града (Търново), понеже бил слушал, че той е много голям, красив и укрепен със стени, че местоположението му е такова, че мъчно би се завладял, защото освен със стени, достатъчно е защитен природно, а освен това — че има големи богатства и многобройно население и че е прочут както с църквите си, така и с царските сгради.“⁹ Много сбито и кратко се е изразил авторът на това описание на Търново, но всичко е казано твърде ясно: голям град, красив, укрепен със стени и от природата, мъчно превземаем, има големи богатства, многобройно население, красиви църкви и царски дворци. Не можем да желаем повече от това, което ни е оставил Григорий Цамблак.

³ Nicetas Akominatos, Historia. Bonnae, 1833, стр. 487.

⁴ Н. Ангелов, Средновековни монети от Трапезица в Търново. ИОМТ (Известия на Окръжния музей в Търново), кн. II, 1964, и непубликувани монети в Търновския музей.

⁵ Д. Ангелов, Към въпроса за средновековния български град. Сп. Археология, год. II, кн. 3, 1960, стр. 9 и 10.

⁶ Nicetas Akominatos, чит. съч.; вж. Иречек, История на българите, 1886, стр. 331, заб. 10.

⁷ *Ἐν τῷ Τέρνῳ βῆσις ἐρμηνεύσθη, ἅμα καὶ προσφερεστάτῃ τῶν κατὰ τὸν Αἴμιον ἀπασθὺν πόλεω, τεῖχεσι τε ἰσχυροῖς περιβεβλημένη, καὶ βεβύματι ποταμῷ διεκλιμένη καὶ ἐπὶ ὄρους ἀκρωτική πεπολισμένη.*

⁸ М. Дринов, Периодично списание, I. Браила, 1870, кн. 2, стр. 62: Нашъ же новый Цариградъ дѣлтъ и раститъ, крѣпится и оmlаждаетъ.

⁹ В. Сл. Киселков, Житието на св. Теодосий Търновски като исторически паметник. София, 1926, стр. 6; Житие и жизнь препод. Феодосіа. л. 2а. Търновецъ достиже, иже болгаримъ цѣрежущий градъ бѣ, Второй сѣщи, и словомъ и дѣломъ по Константиновъ градъ.

⁹ В. Сл. Киселков, Митрополит Григорий Цамблак. София, 1943, стр. 53—64.

Но Търново не е бил само голям, красив, здраво укрепен и с многобройно население град през Средновековието. Откритите материали, предмети и монети през време на археологическите разкопки на хълмовете Царевец и Трапезица и в другите части на стария град показват по безспорен начин, че той е бил и голям занаятчийски и търговски център. Тук са били произвеждани красиви глинени съдове от типа „сграфито“, които са украсявали трапезите на царе, патриарси и боляри, тук изкусни майстори ковачи и железари са изработвали оръжието за царската войска, златари са правили прекрасни предмети за украса, художници са покривали със стенописи църквите и царските дворци, тук са били приготвяни разноцветните кубчета за мозаичната украса на църквите, тук са били царските монетарници, тук са работили прочути майстори строители и каменоделци, които са издигнали непревземаемите крепости по хълмовете Царевец и Трапезица и са украсявали чудните дворци на царете. Откритите, внесени от чужбина предмети за всекидневна употреба и царски разкош дават сведения за оживена външна търговия през тази епоха. Богатият археологически материал, който тепърва ще се проучва, ще открие нови страници в историята на материалната култура на Втората българска държава и нейната столица Търново. Тези резултати от досегашните археологически разкопки на стария град подкрепят напълно писмените сведения от Средновековието, които под една или друга форма са се запазили до наше време.

В 1379 г. в Търново е бил посрещнат Киприян, московски и всерусийски митрополит, който е минал през България на път за Константинопол. Този руски митрополит е бил българин, родом от Търново, от рода на прочутата търновска фамилия Цамблаковци¹⁰. На Киприяна са устроили в Търново много тържествено посрещане. За него говори Григорий Цамблак, който по това време е бил едва на 15-годишна възраст. В надгробното слово, което той е написал за Киприяна, описва много красноречиво това посрещане: „Ибързаха, от целия град, а беше се стекло голямо множество за посрещането. Нито някоя жена искаше да откаже да го види, ни мъж беден ни богат. Пазачите оставиха домовете, търговците оставиха отворени дюкяните си, на пазара остана непродадена стоката. Всички вкупом излязоха и никой не остана в града. Робите оставиха своите господари и занаятчиите своите работилници. И които бяха чужденци и които бяха местни, всички отиваха натам, за да видят Киприяна. И девицата, която никога не е излизала, забравила своя срам, бързаше също там. И стари, и немощни също се влачеха там.“¹¹ Тези няколко реда, които ни е оставил Григорий Цамблак, са твърде важни за историята на Търново. Това е исторически документ от особено значение не само за този град, но и за цялата страна. От него става ясно, че в Търново във втората половина на XIV в. е имало търговци с дюкяни „продавници“, пазарища, занаятчийски със свои работилници. Тези занаятчийски били наричани с името „художници“ (оставиша художници своя дѣла). Дали тези търговци и занаятчийски били обособени в отделни квартали или улици, засега не може да се отговори с положителност.

За да завършим общата картина на Търново през Средновековието въз основа на достигналите до нас писмени сведения, ще отделим няколко реда и за укрепителната система на този град. От приведените по-горе сведения на Никита Акоминат и Григорий Цамблак е ясно, че Търново е бил здраво укрепен град както от природата, така и от човешката ръка. Освен писмените сведения за крепостните стени на Търново говорят и други паметници от Средновековието. Изображения на крепостна порта с кули срещахме върху медни монети от българския цар Иван Александър и неговия син-съуправител Михаил.¹² Тези монети са сечени между 1331 и 1355 г. Около изображението на крепостната порта на тези монети се четат буквите *тнѣ*, което е съкращение на името *Търновъ*. Майсторът на монетния печат е искал да изобрази една от портите на столицата Търново и да посочи града, в който са сечени тези монети.

В миниатюрата „Смъртта на Асена“ от Манасиевата хроника е изобразен с доста големи подробности един укрепен град, разположен на два хълма, разделени с дълбок дол.¹³ Това отчасти съвпада с описанието на Никита Акоминат, което цитирахме по-горе. Върху левия хълм са нарисувани две големи куполни църкви и някои по-малки сгради, а върху десния хълм се издигат само укрепления. Очевидно е, че в тази миниатюра худож-

¹⁰ Григорий Цамблак изтъква с гордост това си родство с Киприяна в „Похвално слово за Киприяна“. Вж. Боню Ст. Ангелов, Из старата българска, руска и сръбска литература. София, 1958 г. стр. 185 — братъ възше нашемъ оцю.

¹¹ Боню Ст. Ангелов, цит. съч., стр. 184. А също така и: Гр. Цамблака надгробно слово Киприяну в Чтен. в Общ. Истр. и Древн. С. Петербург, 1872, стр. 28.

¹² Н. Мушмов, Монетите и печатите на българските царе. София, 1924 г., стр. 113—118.

¹³ Б. Филев, Миниатюрите на Манасиевата хроника във Ватиканската библиотека. София, 1927, стр. 22, табл. II.

никът е възпроизвел доста точно град Търново с неговите многобройни църкви върху хълма Трапезица и укрепените дворци на хълма Царевец. И двата хълма са оградени от крепостни стени. Трябва да се отбележи, че в никоя друга миниатюра, където е представен някакъв град, не се дават толкова подробности, както за Търново. Художникът, който е работил тази миниатюра, е познавал много добре Търново от непосредствено наблюдение и личните му впечатления са отразени в рисунката. По начина на разполагане на двете крепости върху рисунката може да се каже дори откъде е наблюдавал художникът Търново и по този начин да се определи мястото, където е била превеждана на български език Манасиевата хроника и са били правени миниатюрните рисунки. По този начин се виждат двете крепости само от хълма Св. Гора, който се намира южно от Търново. На този хълм, както показва и името му, е имало манастири. Между тях е бил и известният „Св. Богородица Одигитрия“. През този манастир са минали много известни книжовници от Средновековието. Както художникът, който е рисувал миниатюрата в Манасиевата хроника, така и майсторът на монетния печат са живели в Търново или в манастирите край Търново и за образци на своите художествени произведения са използвали града и крепостта, които са били всеки ден пред очите им.

Досегашните проучвания на запазените части от крепостната система на Търново, както и резултатите от археологическите разкопки на някои сектори на тази система дават възможност да се възстанови общата картина на средновековната крепост на Търново.¹⁴

По-значителните средновековни български градове през XIII и XIV в. са се състояли обикновено от две части—вътрешен и външен град. Този начин на устрояване на нашите градове донякъде съвпада с устройството на града във византийската империя по това време.¹⁵ В това отношение Търново не е правел изключение. Обикновено вътрешният град е бил на по-високо място, природно укрепено, и винаги ограден с високи и дебели каменни крепостни стени. В Търново такъв вътрешен град са представлявали двете крепости на хълмовете Царевец и Трапезица.¹⁶ В средновековните извори в повечето случаи тези две крепости се наричат като отделни градове.

Нека разгледаме последователно частите на вътрешния и външния град на Търново и се опитаме да установим кой ги е населявал, доколкото това е възможно от досегашните проучвания на стария град Търново от резултатите на археологическите разкопки и средновековните извори.

1. ВЪТРЕШЕН ГРАД

1. Царевград Търново. Главната част на вътрешния град на средновековно Търново е била крепостта върху хълма Царевец (обр. 1). Тя е била най-добре защитена и укрепена както от природата, така и от българските царе. Крепостните ѝ стени, подсилени на много места от бойни кули, са достигали дебелина до 3 м. Портите, особено западната, която е била и главна порта на столицата, също са били защитени от бойни кули. Самият хълм Царевец заемал господстващо положение в пролома на Янтра, който реката образува в търновските скалисти възвишения. Янтра опасва хълма почти отвсякъде. Влизането в тази крепост е било възможно само от запад. Всичко това — господстващото положение на хълма, здравата крепост и добре защитените порти — е отговаряло на предназначението на тази част от вътрешния град на Търново: да бъде център на върховното управление на държавата.

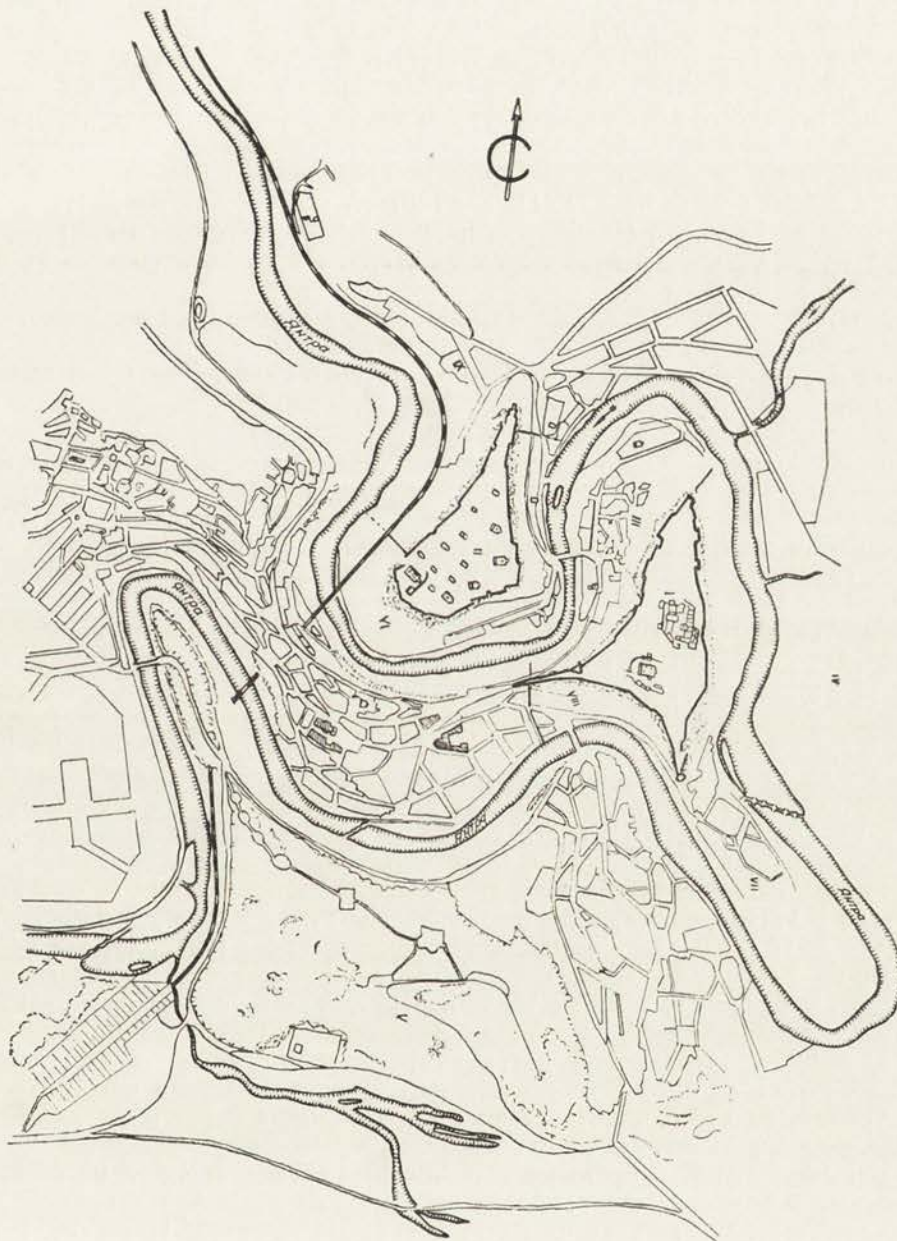
Имала ли е тази част от вътрешния град специално име? Както ще видим по-долу, останалите части на вътрешния и външния град в повечето случаи са имали свои имена: „град Трапезица“, „новият град“, „град на фръзите (франките)“, „Св. Гора“. Безспорно общото име на града е било Търнов или Трънов. В изворите твърде често се среща името

¹⁴ К. Шкорпил. План на старата българска столица Велико-Търново. ИБАД, I, 1910, стр. 121—154; Хаджи Калфа, Румения и Босна. Архив за поселищни проучвания. София, 1938, г. I, кн. 2, стр. 89; F. Kanitz, Donaubulgarien und der Balkan. Leipzig. 1881, I, 157 f; Ал. Рашенов. Възстановяването на крепостта „Царевец“ в гр. Търново ГНМ, кн. VI, стр. 381—399; Д. Цончев. Волоснабдяването на крепостите Царевец и Трапезица. ГПНБМ, 1931/34, стр. 97—116; Н. Ангелов и Я. Николова. Крепостни стени и крепостни съоръжения на средновековната столица Търново. ИОМТ, кн. I, 1962, стр. 57—71; Я. Николова и Н. Ангелов. Южна напречна крепостна стена на Царевец. ИОМТ, кн. II, 1964.

¹⁵ Д. Ангелов, цит. съч., стр. 11.

¹⁶ Кр. Миятев, Славянскій город в древней Болгарии. Byzantinoslavica, X, 2, 1949, стр. 259—268.

„царевград Търнов“¹⁸ или „царският град Търнов“.¹⁹ В повечето случаи, когато са употребени изразите „царевград Търнов“ и „царският град Търнов“, се отнася за събитие или случка, свързана с крепостта на хълма Царевец. Допустимо е тази част от вътрешния град на столицата

Обр. 1. План на средновековния град Търново
Abb. 1. Plan der mittelalterlichen Stadt Tirnovo

Търново, в която се е намирал дворецът на царя, да е носила специално име, свързано с предназначението ѝ. Първоначално, преди да бъде столица, тази част от вътрешния град вероятно е носела само името „Търнов“ или „Трънов“. По-късно, когато в нея се изгра-

¹⁸ Йор. Иванов, Български старини из Македония. София, 1931, стр. 235 и 422; Ив. Дуйчев, Старата българска книжнина, кн. II, стр. 65; М. Г. Попруженко, Синодик царя Борила. София, 1928, стр. 91; Ив. Снегаров, Неиздадени старобългарски жития. Годишник на Духовната академия „Св. Кл. Охридски“, т. III, 1953/54, стр. 167.

¹⁹ E. Kalužniacki, Aus der panegyrischen Literatur der Südslaven, Wien, 1901, 109; От същия автор. Werke des Patriarchen von Bulgarien Euthymius, Wien, 1901, стр. 71, 417.

дили дворците на царя, това име започнало да се употребява с епитета „царевград“ или „царският“.

В много малко средновековни извори се споменава мимоходом за двореца на царя или за патриаршията, които са се намирали в тази част на вътрешния град. Конкретни описания или други подробности липсват. За царския дворец се споменава в житието на Теодосий Търновски, в което се казва, че Иван Александър е свикал събор против евреите в „новоиздигнатия от него палат“.²⁰ За царски палат се споменава и в житието на св. Сава от Доментиан.²¹ За патриаршията, по-точно за патриаршеската църква „Възнесение Господне“, имаме сведения на повече места в старите извори. В житието на св. Михаил войн от Потука,²² в Синодика на цар Борила,²³ в житието на патриарх Иоаким I,²⁴ в писмото на българския цар Калоян (1196—1207 г.) до римския папа Инокентий III,²⁵ в похвалното слово на Григорий Цамблак за патриарх Евтимий, когато се говори за изгонването на патриарха от църквата „Възнесение Господне“ след превземането на Търново от турците на 17 юли 1393 г.²⁶

От споменатите по-горе средновековни извори става ясно, че в „царевград Търнов“ са се намирали както царският дворец, така и патриаршията.

Археологическите разкопки, които се извършват от 1946 г. насам на хълма Царевец, потвърдиха тези писмени средновековни извори. На този хълм, при това в централната му част, са открити основите на царския дворец и патриаршията (в процес на откриване). По всяка вероятност хълмът Царевец е бил гъсто населен. Основи на още много други сгради и църкви се намират още неразкрити извън двореца на царя и патриаршията. Цялото пространство на този хълм между двореца и лобната скала, а също западно и южно от двореца е осеяно с основи на постройки. Освен царя и патриарха в тази крепост на вътрешния град са живели още и висши военни и административни сановници, дворцови служители и великите боляри. За делението на българските боляри в Търново на велики и малки споменава и Доментиан в житието на св. Сава.²⁷ Къщите на тези велики боляри би трябвало да се търсят в крепостта на хълма Царевец. С други думи, в най-защитената част на вътрешния град на средновековната столица на България е живяла върхушката на феодалната аристокрация. Дворецът на царя, както и патриаршията, укрепени от своя страна с крепостни стени и кули, са представлявали две отделни крепости и най-защитени части на хълма Царевец. Освен всичко това в крепостта на хълма Царевец се е намирал голям военен гарнизон за постоянна охрана на столицата, а също и ядрото на царската войска. Голямата сграда, чиито основи са полуразкрити северно от третата порта на главния вход, по всяка вероятност е била обитавана от войската. Липсата на цялостни археологически разкопки и проучвания на този хълм и на публикации на разкритите досега обекти (двореца и патриаршията) не ни позволява задълбочено да разгледаме въпроса за разположението на жилищните квартали на Царевец, населението му, взаимоотношенията между отделните категории население, гъстотата на заселването, планирането на улици, главни съобщителни артерии, а също така материалната и духовната култура на това население.

Всичко това ще бъде възможно да се направи едва след едно десетилетие, когато ще бъдат археологически проучени повечето от обектите, свързани с времето на Втората българска държава, на хълмовете Царевец и Трапезица, а също и на другите части на външния град.

2. Град Трапезица. Втората по значение и големина крепост на вътрешния град на средновековното Търново се е намирала на съседния хълм Трапезица (обр. 1 II). Този хълм е разположен на десния бряг на Янтра западно от хълма Царевец. Реката прави голяма дъга около него и го опасва от три страни. Този хълм е бил също здраво укрепен с дебели каменни крепостни стени, които са допълвали природната му непристъпност. За тази част от вътрешния град притежаваме сравнително повече сведения в средновековните писмени извори.

В житието на Ив. Рилски, написано от патриарх Евтимий, се казва, че в славния град Трапезица била построена църква за мощите на този светец (въ славенъмъ градѣ Трапѣзицы).²⁸ В Дра-

²⁰ В. Сл. Киселков, цит. съч., стр. 20.

²¹ Доментиан, Животи светого Саве и св. Симеона. Београд, 1938, стр. 20.

²² Йор. Иванов, цит. съч., стр. 424.

²³ М. Г. Попруженко, цит. съч., стр. 85.

²⁴ Ив. Снегаров, цит. съч., стр. 167.

²⁵ Ив. Дуйчев, Старата българска книжнина, кн. II, стр. 17 и 18.

²⁶ В. Сл. Киселков, Митрополит Григорий Цамблак. София, 1943, стр. 54.

²⁷ Доментиан, цит. съч., стр. 209.

²⁸ Йор. Иванов, цит. съч., стр. 383.

гановия миней в службата на Ив. Рилски на 19 октомври се среща също името на Трапезица, придружено от думата „град“ (и ^м в ^м Среда пренесенъ бы в Загоріе въ градъ Трапезицѣ).²⁹ В проложното житие към същия миней е още по-добре изяснено и уточнено мястото, където са били пренесени и положени мощите на Ив. Рилски (и пренесе его въ

градъ Тръновъ и положенъ бы въ създаваемъ его манастири в Трапезици).³⁰ А в двете житиета на Гавраил Лесновски, в които се говори за пренасяне на мощите му, изрично се подчертава, че те са били положени в една църква на Трапезица, без да се споменава думата „град“. ³¹ Интересното в случая е, че името на трапезица се предава по два различни начина. В единия случай е Тръпезица (и положени бышъ в Тръпезици), а в другия — Трапезец (и положи и въ Трапезецъ). В краткото житие и похвално слово за Иван Рилски от Дим. Кантакузин от XV в. също има сведение за град Трапезица и за съществуването на два града. Това житие е било написано по случай пренасяне мощите на Иван Рилски от Търново в Рилския манастир през 1469 г. Там се казва, че мощите не са се намирали в самия град Търново, а в съседния нему славен град Трапезица (въдомо же тако не въ самомъ Тръновѣ бѣхъ мощи скетаго но въ соседствующемъ емъ славнемъ градъ Трапезицы).³² Името на Трапе-

зица се среща и в една друга форма в приписка от 1644 г. (^м градъ Тръновъ гъми Трапезонъ).³³ Трапезон се явява ново видоизменение на името Трапезица. Щом в първата половина на XVII в. се говори още за Трапезица като населено място, изглежда тук животът е продължил по-дълго време. Някои от жилищата или църквите на този хълм са били запазени и продължили да съществуват и след превземането на Търново от турците (1393 г.). Обстоятелството, че мощите на Иван Рилски са стояли в Търново до 1469 г., също така е свидетелство, че на Трапезица е съществувала църквата, в която са се намирали тези мощи до горната дата.

Като се вземат под внимание тези сведения на средновековните извори, трябва да се смята за положително, че на хълма Трапезица се е намирала значителна част от средновековния град Търново. Тази част от столицата е била здраво укрепена и подобно на Царевец е представлявала самостоятелна крепост. Тя е имала и свое име „град Трапезица“. Със славянската дума „град“ се е наричало всяко укрепено населено място независимо от неговата големина. Градове са се наричали и замъците на отделните боляри, издигнати по непристъпни височини на много места в страната. Средновековните извори дават сведения за един манастир, построен от Асен I (1186—1196 г.) за мощите на Иван Рилски, и за една църква на св. Апостоли, в която били положени мощите на Гавраил Лесновски. В миниатюрата „Смъртта на Асеня“ от Манасиевата хроника освен църкви личат още и сгради, вероятно жилища.

В резултат на археологическите разкопки, извършени на този хълм от археологическото дружество в Търново³⁴ в първите години след освобождението на България от турско робство, и разкопките след това на Ж. Сър³⁵ в 1900 г. са открити основите на 17 църкви. Една от тези църкви, най-голямата, известна като № 8, се приема, че е онази манастирска църква, в която са се намирали мощите на Иван Рилски. За този манастир става дума в споменатото по-горе житие. Между разпръснатите по целия терен на хълма Трапезица църкви се намират основи на много сгради, които още не са разкопавани и проучвани. В по-голямата част на хълма има значителен културен слой, в който се намират материали, предмети и монети от XII — XIV в. Само в северната част на Трапезица културният слой е по-тънък. През време на разкопките в 1900 г. тук са намерени много и ценни предмети, като обеци, пръстени, гривни, медалиони, мъниста, огърлици, копчета и др., направени от злато, сребро или бронз, както и най-различни стъклени украшения. Освен това намерени са също така и предмети, свързани с въоръжението: части от железни плетени ризници, шпори, върхове за копия и стрели и др. Сведения точно къде са намерени тези предмети не притежаваме. По всяка вероятност те са били открити в гробове в самите църкви или около тях. При тези разкопки са намерени и много предмети с битов характер, като глинени съдове от двата типа керамика, разпространена през XII — XIV в. —

²⁹ Йор. Иванов, цит. съч., стр. 359.

³⁰ Йор. Иванов, цит. съч., стр. 365.

³¹ Йор. Иванов, цит. съч., стр. 395 и 400.

³² Е. Спространов, Опис на ръкописите в библиотеката при Рилския манастир. София, 1902, стр. 107, № 53; Владислав Граматик, Сборник панегирик Ръкопис 418 (61) от 1479 г.

³³ Йор. Иванов, цит. съч., стр. 251, 252.

³⁴ В. Стоянов-Берон, Археологически и исторически изследвания. Търново, 1887, стр. 22—25.

³⁵ В. Димов, Разкопките на Трапезица в гр. Търново. ИБАД, V, 1915, 112.

кухненска и трапезна (сграфито) керамика. Към находките спадат и такива, свързани с църковните нужди: кръстове, светилници, различни обковки на евангелия и др.³⁶ Между тези предмети има и много средновековни български и византийски монети, които принадлежат на периода XII — XIV в.³⁷

Нито Средновековните писмени извори, нито резултатите от досегашните археологически разкопки дават възможност да се разреши цялостно въпросът за обитателите на този хълм през Средновековието. Основавайки се на откритите основи на много църкви, някои смятаха, че на хълма Трапезица се е намирал духовният център на столицата Търново, докато на хълма Царевец е бил политическият център. Такова разделение и строго разграничаване на духовната и светската власт едва ли е възможно през тази епоха. Духовният, по-точно книжовният център на столицата е бил другаде — на хълма Св. Гора (за това ще говорим повече при разглеждането на отделните части на външния град). Съществуването на много църкви на хълма Трапезица не може да бъде решителен елемент при определяне същността и характера на тази част от вътрешния град на столицата. Археологическите находки от този хълм и дебелият културен пласт са ясно указание, от което трябва да се изхожда при решаването на този въпрос. К. Шкорпил много правилно определя тези малки църкви на Трапезица като фамилни.³⁸ Висшето духовенство и царедворците боляри едва ли са живели тук, както твърдят авторите на пътеводителя за Търново,³⁹ тъй като едните — висшето духовенство — са били свързани с патриаршеския институт, а вторите — царедворците боляри — са били свързани пък с царския дворец. Тези два най-висши института на българската средновековна държава са се намирали на хълма Царевец.

Хълмът Трапезица е бил обитаван. Там е имало продължително време човешки живот. Дебелият културен пласт от XIII и XIV в. е неоспоримо доказателство за гъстото заселване на този хълм. Остава да се реши въпросът, какво население е живяло в тази част на столицата. Ако съдим по ценните находки — украшения, трапезна керамика — и малките фамилни църкви, може да се приеме предположението, че тук е живяла голяма част от феодалната аристокрация, болярите, които са имали в близката околност на столицата свои наследствени или подарени от царя владения. Около своите жилища те са си построявали малки църкви за своите нужди. Последните са били богато украсени със стенописи и мозайки. В тяхната вътрешна и външна красота са се отразявали силата и богатството на отделните болярски фамилии. Некрополите на тези богати фамилии са се намирали в самите църкви или около тях. Тук, на хълма Трапезица, вероятно са живели и споменатите в житието на св. Сава малки боляри.⁴⁰ Бъдещите цялостни разкопки и проучвания на този хълм ще дадат възможност да се разрешат много въпроси, свързани с „град Трапезица“. Едва тогава ще може да се говори с положителност както за населението му, за неговата духовна и материална култура, така и за предназначението на тези малки 17 църкви.

II. ВЪНШЕН ГРАД

Външният град на средновековната столица Търново се е състоял от няколко квартала. Той е обхващал пространството по двата бряга на р. Янтра между хълмовете Царевец и Трапезица, а също поречието ѝ северно, източно и южно от Царевец. Южно и западно от Трапезица също е имало част от града. Една част от външния град е била включена в общата крепостна система посредством напречни крепостни стени, които се спускали от двата хълма към р. Янтра. Външният град също е бил защитен от водите на Янтра и от отвесните скали, които са образували венец около стария град. Освен това лазели са го и околните височини: Момина крепост, Арбанашките височини, Гарвана и Орловец. В така очертания град двете крепости на вътрешния град — царевград Търнов и град Трапезица — са се издигали почти в средата и са господствували над останалата част на града.

1. Новият град. Най-важната част на външния град се е намирала между двата хълма (обр. I III). Днес тази част носи името „Асенов квартал“. За тази част от външния

³⁶ Непубликувани материали в Археологическия музей на БАН в София, които произхождат от разкопките на Трапезица през 1960 г. Повечето от материалите и монетите, придобити от тези разкопки, са предадени по-късно в този музей.

³⁷ Н. Ангелов, Средновековни монети от Трапезица. ИОМТ, кн. II, 1964.

³⁸ К. Шкорпил, цит. съч., стр. 145.

³⁹ Янка Николова и Тр. Тунев, Търново — Пътеводител. София, 1956, стр. 21.

⁴⁰ Доментиан, цит. съч., стр. 209.

град се намират сведения в житието на св. Сава от Доментиан.⁴¹ Там дословно е казано: и тако погребенъ бѣше његове скѣте мошти у дому светихъ четиридесетъ мѣченика при рѣци Јетри у граду новомъ, а у мѣсте званомъ Трнову. Мястото на този „нов град“ е точно определено от автора на житието. Той се намира около църквата „Св. Четиридесет мъченици“. Това съвпада с южната част на днешния квартал Асенов. Освен това тук се дава и общото име на града „Трънов“. Защо Доментиан нарича тази част от външния град „нов град“? Причината е, че този квартал на столицата е бил ограден от крепостни стени. От хълма Царевец към р. Янтра са се спускали две напречни крепостни стени: една по северо-западния склон на 35 м източно от сечената скала и втората при лобната скала. От хълма Трапезица също са се спускали две напречни крепостни стени към р. Янтра: едната при днешния жп. мост по югозападния склон, а другата е минавала близо до църквата „Св. Димитър“ по източния склон. По този начин тази част от външния град, която се е намирала между тези напречни крепостни стени, била включена в общата крепостна система на столицата. Това укрепено място средновековният автор нарича „нов град“ по понятни причини. Наречено е „нов град“, понеже е оформено като крепост по време след „царевград Търнов“ и „град Трапезица“. По всяка вероятност това укрепяване е станало малко преди идването на св. Сава в Търново (1236 г.). Това време е управлението на българския цар Иван Асен II (1218 — 1241 г.). Успехите във външната политика и икономическото благосъстояние вътре в страната позволили на този владетел да осъществи редица мероприятия по укрепяването и украсяването на българската столица. Какви причини са предизвикали укрепяването на тази част от външния град? Това се дължи на естественото разширение на външния град с възникването на занаятите и търговията в него. Междухълмието било укрепено от съображения за сигурност и безопасност. Не трябва да се забравя също така, че в тази част на града се намирала построената от Иван Асен II църква „Св. Четиридесет мъченици“, в която били погребани някои членове от царското семейство.⁴²

За нарасналите нужди на многобройното население на столицата, за задоволяване изискванията на голямото крепостно строителство, за въоръжаване на войската и за украсата на царския дворец и боярските замъци в Търново възникнали и се развили редица занаяти. За съществуване на занаятчий в Търново научаваме от надгробното слово за Киприяна от Григорий Цамблак (оставиша хѣдоужници своя дѣла). Занаятчиите са наречени „художници“. Какви занаяти по това време е имало в Търново, показват многобройните археологически находки на най-различни предмети и материали, които произхождат от разкопките на обекти в района на стария град, извършвани от Освобождението до днес.

Железари-ковачи са изработвали земеделски сечива и оръдия за обработване на земята, предмети за домашния бит и строителството. Златарството е било познато още от Първата българска държава, но през XIII и XIV в. то е разширило и е усъвършенствувало своето производство — в златоковане, гравьорство, филигранна техника и емайлови произведения. Намерените златни и сребърни обеци на Трапезица, в средновековния некропол на Търново,⁴³ златните висулки за корони и обеци от с. Драгижево⁴⁴ и много други украшения, намерени при разкопките през 1900 г. на хълма Трапезица,⁴⁵ показват колко големи майстори златари е имало по това време в Търново.

Във връзка и за нуждите на огромното строителство на крепостни стени и кули, дворци, църкви, боярски замъци, манастири, жилища и др. са се развили много каменоделството и тухларството. Особено се е развило и усъвършенствувало каменоделството с изработването на различни видове корнизи, колони, бази, капители, фризове и пр. Останки от такива архитектурни елементи са били намерени в голямо количество както на хълма Трапезица, така и на Царевец.

Един от най-развитите занаяти в Търново през XIII и XIV в. е бил изработването на различни керамични произведения. Археологическите разкопки на хълма Трапезица, на църквите „Св. Димитър“ и „Св. Четиридесет мъченици“ в квартал Асенов, на патриаршеския комплекс на хълма Царевец,⁴⁶ на крепостната стена на Царевец при Малката порта,⁴⁷ на

⁴¹ Доментиан, цит. съч., стр. 207.

⁴² М. Москов, Разкопките на църквите „Св. Димитър“ и „Св. Четиридесет мъченици“ в Търново. 1912, стр. 21 — 24.

⁴³ Н. Ангелов, Средновековен некропол в Търново. ИОМТ, кн. I, 1962, 23—33.

⁴⁴ Новооткрити старини — Драгижево, ИБАД, III, 1912, стр. 335—336.

⁴⁵ Непубликувани материали от Трапезица в Археологическия музей на БАН в София.

⁴⁶ Непубликувани материали в Окръжния музей в Търново.

⁴⁷ Н. Ангелов и Я. Николова, Крепостни стени и крепостни съоръжения на средновековната столица Търново. ИОМТ, кн. I, 1962, обр. 6, 7, 8.

сгради и църкви северно и южно от двореца на Царевец,⁴⁸ на дворцовия архитектурен комплекс на Царевец,⁴⁹ на църква и квартал в подножието на хълма Момина крепост⁵⁰ и други обекти в Търново дават извънредно богат керамичен материал. Преди всичко и най-много са глинени съдове от двата типа — кухненска и трапезна (сграфито) керамика, декоративни панички и четирилистници за украса на външните фасади на църквите, подова керамична мозайка. Този керамичен материал свидетелствува за голямо развитие на грнчарството в Търново, за голямо майсторство в моделирането и украсата на глинени съдове.

В Търново са били развити и занаятите, свързани с изработването и украсата на облеклото — тъкачество, изработване на красиви шевици, сърмени орнаменти и др. Откритите остатъци от богато орнаментирано облекло в средновековния некропол на Търново,⁵¹ а също така и в гробовете на църквата „Св. Димитър“⁵² и другаде в Търново убедително говорят за голямото майсторство на търновските тъкачи везбари по онова време.

Запазените от средновековието църковни книги, като Лондонското евангелие, Манасиевата хроника, грамотите на българските царе,⁵³ превеждани и писани, а също така украсявани в Търново, стенописите в църквите на хълма Трапезица,⁵⁴ в „Св. Димитър“, в „Св. Четиридесет мъченици“, в „Петър и Павел“,⁵⁵ мозайките от църква № 5 на Трапезица,⁵⁶ археологическите находки на монети от различните обекти в Търново дават обилен материал, от който се вижда, че са били на високо ниво на своето развитие занаяти като: калиграфство, преписване и украсяване на книги, стенописване на църкви и дворци, стъкларство, монетосечене и др.

За постоянните нужди на войската в Търново и нейното въоръжаване се е обособил един особен занаят, свързан с изработването на различни видове оръжие: копия, стрели, лъкове, мечове, бойни браври, щитовете, шлемове, ризници, наколенници, стенобитни и каменометни машини и др. Работилниците на тези майстори също са се намирали в Търново. Не са липсвали такива майстори-ковачи на оръжие и при замъците на отделни боляри и управители на големи административни единици.⁵⁷ За работата на военните майстори през време на войните на Калояна ни дават сведения Жофроа Вилардуен и Никита Акоминат при обсадата на Димотика⁵⁸ и Одрин и отбиването на р. Марица.⁵⁹

Високото качество на занаятчийските произведения, каквото го виждаме в многобройните археологически находки от Търново, показва, че през XIII и XIV в. развитието на производителните сили било направило значителен напредък.⁶⁰

От голямо значение за историята на Търново е да се установи къде са се намирали работилниците на тези многобройни занаятчийски в средновековната столица. В последното издание на „История на България“⁶¹ се казва следното във връзка с мястото на занаятчийския квартал: „Григорий Цамблак споменава, че там (Асенова махала) минавала една дълга улица, от двете страни на която се намирали занаятчийските работилници.“ Това уточняване на занаятчийска улица се приема и от съставителите на пътеводителя за Търново.⁶² Григорий Цамблак говори за Търново в три от своите произведения: Похвалното слово за патриарх Евтимий, Пренос на мощите на св. Параскева и в Надгробното слово за Киприян. Само в последното произведение се споменава за занаятчийски и търговци, които

⁴⁸ Н. Ангелов, Спасителни разкопки на Царевец през 1961 г. Сп. Археология, год. IV, 1962, кн. 4, стр. 24, обр. 4, 5; стр. 25, обр. 6.

⁴⁹ Непубликувани материали в Окръжния музей в Търново.

⁵⁰ Я. Николова и Н. Ангелов, Средновековен квартал в западния склон на Момина крепост. Сп. Археология, год. V, кн. 1. От същите, Средновековна църква в западния склон на Момина крепост. ИОМТ, кн. II, 1964, стр. 19.

⁵¹ Н. Ангелов, Средновековен некропол в Търново. ИОМТ, кн. I, 1962, обр. 7, 8, 9.

⁵² М. Москов, цит. съч., стр. 12.

⁵³ Г. А. Ильинский, Грамоты болгарских царей. Москва, 1911.

⁵⁴ В. Димов, Разкопките на Трапезица в Търново. ИБАД, V, 1915, 112—176.

⁵⁵ А. Грабар, Материалы средновековному искусству Болгарии. ГИМ, II, 1920, 103—104. Стенописът в църквата „Св. 40 мъченици“ в Търново. ГИМ, III, 1921, 90—111.

⁵⁶ Кр. Миятев, Мозайки от Трапезица. ИБАИ, I, 1921/22, 163—176.

⁵⁷ Г. Георгиев, Археологически данни за железодобиването в Североизточна България през средните векове. Сп. Природа, год. III, кн. 5, 1955, стр. 65—73.

⁵⁸ Хрониката на Жофроа Вилардуен. София, 1947, стр. 293, § 425, стр. 309.

⁵⁹ Nicetas Acominatos, цит. съч., стр. 835.

⁶⁰ Д. Ангелов, цит. съч., стр. 17.

⁶¹ История на България, т. I, София, 1961, стр. 199.

⁶² Я. Николова и Тр. Тунев, цит. съч., стр. 21.

излезли от града да посрещнат Киприяна. Тук няма уточняване къде са били техните работилници.⁶³

Резултатите от досегашните археологически разкопки също не дават никакви указания по този въпрос. Тези разкопки в повечето случаи са извършвани на хълмовете Царевец и Трапезица, около църквите в квартал Асенов и в последните години по западния склон на хълма Момина крепост на десния бряг на р. Янтра. Намирането на много късове желязна сгур около стените на патриаршията на хълма Царевец,⁶⁴ а също и при други постройки показва само, че при изграждането на големи обществени постройки са се обособявали на място железарски работилници, които задоволявали временните нужди на строежа.

Най-удобното и най-вероятното място, където вероятно е бил кварталът на занаятчиите, остава все пак „новият град“, разположен на двата бряга на Янтра между двата хълма. Тази част от външния град е най-добре защитена както от двете крепости, така и от напречните стени. Подобно разположение на занаятчийския квартал има и при гр. Червен. И там този квартал се намира във външния град и допълнително е укрепен със стени от запад.⁶⁵ За съжаление в квартал Асенов днес трудно могат да се произведат резултатни археологически разкопки, тъй като животът в тази част на града не е прекъсвал. Този квартал е бил гъсто населен както през средновековието, така и през турското робство, а също и в наши дни. Постройките на Средновековните занаятчии са били изградени от нетраен строителен материал. И днес постройките в този квартал в болшинството си са слаби, паянтови сгради. Само църквите, които са градени по-солодно, са се запазвали за по-дълго време. Освен това пожари много често са унищожавали града, който на същото място отново е бил застрояван. Като се има всичко това предвид, става ясно, че трудно биха се открили следите на средновековните занаятчийски работилници. Изобилният керамичен материал от XIII и XIV в., с който е наситен културният пласт в този квартал, показва, че и през Средновековието тук е имало интензивен живот. Основите на седем средновековни църкви, по-добре или по-зле запазени („Св. Димитър“, „Св. Георги“, „Св. Петка“ на десния бряг на р. Янтра и „Св. Четиридесет мъченици“, „Св. Богородица“, „Св. Петър и Павел“, „Св. Иван Рилски“ на левия бряг на реката, които се намират в този квартал, също са сигурно указание за гъстотата на населението.

Надгробното слово на Григорий Цамблак за Киприян дава сведения за съществуването на търговци в Търново. Той говори за „купци“, „продавници“ и „тържища“ (не затворени, *бго бѣша кѣпцѣмъ продавница, помѣтахъ же са по тържищѣ продаваемѣа*).⁶⁶ От цитирания текст е видно, че се отнася до търговци, които са отседнали на постоянни места. Те имали „продавници“, както нарича дюкяните им авторът на надгробното слово, в които е била складирана и продавана стоката. Трябва да се прави разлика между тези търговци и чужденците търговци — фръзите, или франките. Смятаме, че в нашия извор се имат предвид българите търговци, тъй като се изброяват наред с останалото българско население на столицата. Наличието на „продавници“ и „тържища“ предполага известно групиране на тези търговци в обособена за тях част или улица от външния град. Не по-малко важно за изясняване стопанския облик на средновековно Търново е съществуването на „тържища“. Това показва, че освен отседнали търговци с дюкяни, в които търговията се извършвала през всичките работни дни на седмицата, съществували и открити пазари. На тези „тържища“ са идвали селяните от околните села на столицата и са предлагали своите произведения. По този начин градското население на Търново се е снабдявало със селскостопански произведения, и то до толкова, доколкото само не си е произвеждало такива. Трябва да се има предвид, че въпреки развитието на занаятите и търговията в градските центрове, те все още са запазвали и своя земеделски характер.⁶⁷ Богатите хора в града — болярите — са били едри земевладелци и са имали свои земевладения, които били обработвани от закрепостени селяни. Търново като столица на феодална България не е правил изключение в това отношение.

В коя част на средновековната столица трябва да се търси кварталът или улицата на търговците, е труден въпрос за разрешаване при липсата на каквито и да е сведения и

⁶³ Киприян е идвал към Търново от север по пътя през пролома на Янтра. И днес влизането в Търново от север става по същия път. След това той е завил на изток по склона на Орлов връх и се е насочил към западната порта на „царевград Търнов“ (Царевец). Тази порта е била главната за целия град и през нея е ставала връзката с външния свят. Цялото население е излязло вън от града, за да го посрещне. Посрещането е станало вероятно на мястото, където е днешният площад пред окр. народен съвет.

⁶⁴ Непубликувани материали в Окръжния музей — Търново.

⁶⁵ К. Шкорпил, *Опис на старините по течението на р. Русенски Лом*. София, 1914, 26—31, фиг. 20.

⁶⁶ Боню Ст. Ангелов, *цит. съч.*, стр. 184.

⁶⁷ Д. Ангелов, *цит. съч.*, стр. 14.

указания в старите автори. Естествено е търговците и занаятчиите в много отношения да са се допълвали в своята дейност. Дори много от занаятчиите са били същевременно и търговци. Те сами пласирали произведенията на своите занаяти. Като изхождаме от такава постановка на въпроса, не можем да допуснем, че търговската част на външния град на Търново е била на друго място от занаятчийската. Занаятчийи и търговци са живели и са упражнявали своите професии в един и същ квартал. Смятаме, че търговските „продавници“ и „тържища“ също са се намирали в „новия град“ между двете главни крепости на вътрешния град. В тези две крепости на вътрешния град е живееело население, което е било изключително консумативен, а не производителен елемент на столицата. Крепостния порти и удобни пътища от двете крепости са водели към търговския и занаятчийски квартал на Търново.

Обособяването на занаятчийските и търговските квартали извън крепостните стени на вътрешния град било закономерно явление, свързано с произхода на градовете изобщо. По начало тези градове са възниквали като феодални крепости на високи и трудно достъпни природно укрепени места. Впоследствие около тях постепенно са възниквали частите на външния град.

2. Квартал на бедните. В Търново е живяло и зависимо крепостно население — парици, отроци, ратаи и др., — което е работело в земите на царя, боярите и манастирите в близката околност на града. То е било най-бедният слой от населението на столицата. Дълго време не се знаеше нищо за мястото, където е живяло това население. Археологическите разкопки, които се извършват през последните 2—3 години на десния бряг на р. Янтра източно от хълма Царевец, разрешиха този важен въпрос (обр. I_{IV}). Откритата на това място средновековна църква и няколкото полувкопани в земята жилища близо до нея, пръснатите археологически материали на едно голямо пространство, което на север обхваща района на ДИП „Мавриков“, близо до днешния път за Г. Оряховица, очертават границите на този квартал.⁶⁸ Малките жилища, вкопани в склона и обърнати на югозапад, издълбаните пеци в здравата пръст на една от стените, ямите-хамбари за съхранение или за укриване на житни храни, сравнително бедният инвентар говорят за икономическото състояние на това население. Тук са намерени сравнително малко предмети, които говорят за лукс и разкош, каквито се откриват при разкопките на хълмовете Царевец и Трапезица. Този квартал се е намирал извън градските стени на външния град и е бил оформен като самостоятелно селище със своя църква. Откритите материали и предмети, свързани с всекидневния живот на тези хора, показват в повечето случаи, че културното им ниво не е било на много ниско равнище независимо от безправното им положение. Те са си служили с домашни глинени съдове, подобни на откриваните при разкопките във вътрешния град. Кварталът е престанал да съществува в края XIV в. Вероятно е бил разрушен от турците през време на продължителната обсада на Търново. Окончателното разкопаване и проучване на голямата част от този квартал (което е предстоящо) ще даде възможност да се вникне по-дълбоко в бита и културата на това зависимо население, което е живяло извън града, но все пак е било тясно свързано с него.

3. Света Гора. Преди да разгледаме въпроса за чуждото население в Търново, ще кажем няколко думи и за хълма Света Гора. На юг от Търново, непосредствено отвъд р. Янтра, се издига горист хълм, известен и сега с името Света Гора (обр. I_V). Най-старият писмен източник, в който се споменава името на този хълм, е житието на Теодосий Търновски.⁶⁹ Тук е имало манастир, в който се заселил младият Теодосий: и манастирът обръщъ тогда сѣахъ нарочитѣ въспасающе дѣи и бже хвѣи мѣре, тамо въсѣлисе, иже и обычнѣмъ званѣмъ „именоуется“ даже и до днѣсѣ стаа гора. Изглежда, че името на хълма по късно е било пренесено и на самия манастир. Този хълм бил наречен с това име подобно на атонската Света Гора. Българските царе, подражавайки на Византия, са се стремели да създадат близо до столицата Търново също такава Света Гора с много манастири, която да стане център на духовния живот на държавата. От един друг документ, житието на Ромил Видински, написано от монаха Григорий, става ясно, че тук е имало не един манастир, а няколко, с много монаси. В един от тези манастири отишъл като младеж и Ромил:⁷⁰

⁶⁸ Я. Николова и Н. Ангелов, Средновековна църква в западния склон на Момина крепост. ИОМТ, кн. II, 1964. От същите автори: Средновековен квартал в западния склон на Момина крепост. Сп. Археология, год. V, кн. 1, стр. 35.

⁶⁹ В. С. Л. Киселков, Житието на св. Теодосий Търновски като исторически паметник. София, 1926, стр. XVIII и 6.

⁷⁰ Монаха Григория Житие преподобнаго Ромила. С. Петербург, 1900, стр. 5, гл. IV. Издадено в Памятники древней письменности и искусства. СXXXVI, 3, стр. 5 и 6.

въ единъ иже тамо монастырен селение създадеъ, Бгѣмѣре иѣдигитѣе именованіе имаше монастырь. Прекрасно описание на тази местност ни е оставил един от учениците на патриарх Евтимий — Григорий Цамблак.⁷¹ В един от манастирите на Света Гора е живял и работил монахът Теодосий (няма нищо общо с Теодосий Търновски), който, преди да стане монах,

е бил протосеваст на цар Иван Александър:⁷² мѣнаху ѣвѣсѣу иже бы протосека великаго цѣ

лѣана александра въна(а паматъ). В подножието на Света Гора от запад минава път през пролома на Янтра. Този пролом, наричан сега „Устето“, в средните векове е носел същото име „Устѣе“ или „Усты“. Тук се намирал манастир, в който монахът Теодосий в 1364 г. е преписвал Лествицата. В приписката се уточнява и мястото: въ мѣстѣ Усты при Търновѣ градѣ.⁷³

В същия район южно от Света Гора, в местността „Трошана“, има следи от друг манастир, наричан по предание „Св. Марко“. Н. Станев⁷⁴ свързва този манастир с манастира в „Устето“. Това едва ли е възможно, тъй като са две различни местности, отдалечени една от друга на около 3 км. Освен това развалините на манастира „Св. Марко“ се намират в източния край на „Трошана“ и са по-близо до Св. Гора, отколкото до „Устето“. Напълно е възможно името Света Гора да не се е ограничавало само на хълма непосредствено до Търново, а да е било наименование на целия масив, затворен от запад и север от р. Янтра, а на юг от Трошанския дол. Преданието свързва името „Трошана“ с името на български болярин, което се споменава в Синодика на Борила.⁷⁵

За манастир в северния склон на Света Гора притежаваме и археологически данни. Наскоро след Освобождението при строежа на шосето за Варна били открити основи на зидове от манастирски постройки.⁷⁶ Преди около 30 години на същото място при направа на отклонение за бившите трудови казарми били открити основи също на много постройки. Вероятно това са били основите на манастира „Св. Богородица — Пътеводителка“, в който е бил монах известно време Теодосий Търновски. В района на днешната гара Търново и индустриалните предприятия около нея трябва да се търсят следите на манастира, който е бил в началото на „Устето“. Освен това при изкопни работи по Света Гора неотдавна бяха намерени три скулптурни глави на монаси, направени от варовик.⁷⁷

В тези манастири южно от Търново, които са образували българската Света Гора, е кипял богат за времето духовен живот. Тук са се превеждали и преписвали църковни книги и стари хроники. Рисунката на Търново в миниатюрата „Смъртта на Асеня“ в Манасиевата хроника с положителност е правена в един от тези манастири. Само от Света Гора двете крепости на вътрешния град на Търново могат да се видят в това положение, в което са представени на рисунката. По всяка вероятност в тези манастири на Света Гора се е установила и школата на патриарх Евтимий като продължение на Теодосиевата школа в Килифарево, след като е станал български патриарх. Тук отблизо Евтимий е ръководил преглеждането и изправянето на църковните книги, което бил започнал още като монах в манастира „Св. Троица“. Самото име, което било дадено на тази местност, показва нейното значение.

4. Еврейски квартал. В Търново, както и в другите градски центрове на средновековна България, наред с българското население е имало и чужди етнически групи. В писмените източници за това чуждо население намираме само откъслечни сведения. Обичайно е било чуждите етнически групи в средновековните градове да живеят в отделни квартали. Така в Търново е имало два квартала за чужденци. Единият за франките (търговци от Венеция, Генуа, Дубровник и др.), а другият за евреите.

За съществуването на еврейска колония в Търново съдим преди всичко от житието на Теодосий Търновски.⁷⁸ За големината и силата на еврейския елемент в Търново съдим от обстоятелството, че представителка на техния род е станала българска царица. Под южния склон на Трапезица (обр. Ivi) има място, което е известно с името „чифутлук“,

⁷¹ В. Сл. Киселков, Митрополит Григорий Цамблак. София, 1943, стр. 50.

⁷² М. Г. Попруженко, цит. съч., стр. 71.

⁷³ Ив. Дуйчев, Старата българска книжнина, кн. II, стр. 154—155.

⁷⁴ Н. Станев, История на търновската подбалканска котловина. Търново, 1942, стр. 33—35.

⁷⁵ М. Г. Попруженко, цит. съч., стр. 94 и 168.

⁷⁶ К. Шкорпил, цит. съч., стр. 150.

⁷⁷ Я. Николова, Принос към средновековната българска пластика. Сп. Археология, год. II, кн. 4, стр. 14—18.

⁷⁸ В. Сл. Киселков, Житието на св. Теодосий Търновски като исторически паметник. София, 1926, стр. 19—22.

където са се намирали и еврейските гробища.⁷⁹ По всяка вероятност тук трябва да се търси еврейският квартал в старото Търново.⁸⁰ Според легендата Търново бил превзет от турците благодарение измяната на един еврейин. В Търново, на Орлов връх, който се издига на север от града, се намира място, известно като „жидов гроб“, където е бил гробът на предателя еврейин.⁸¹

Без съмнение евреите са съставлявали голяма община с известно влияние във вътрешните работи на столицата. Какви отношения са съществували между евреи и християни, трудно може да се каже сега. Можем само да предполагаме, че поради особения характер на евреите големи недоразумения между тях и християните не е имало до времето, когато представителка на техния род е станала българска царица. Вероятно, надявайки се на известно влияние в царския двор, те са започнали дейност сред българите, която е била в противоречие с установените догми на християнството, и са проповядвали открито своята вяра. Житието на Теодосий Търновски дава много сведения за тази им дейност и за свикания от Иван Александър срещу евреите събор в Търново през 1360 г. Известията за евреите в това житие имат голямо значение за нас, тъй като осветляват един интересен факт от живота в столицата на България, а именно че евреите се ползували с твърде големи привилегии. Изглежда между търновските евреи е имало и такива, които по власт и влияние са се изравнявали с болярите. По всяка вероятност царицата еврейка не е била от обикновено произхождение. В подкрепа на това е и надписът от Ямбол, направен от брат на тази царица.⁸² Според „Българска история“⁸³ еврейската махала се е намирала под североизточния склон на хълма Трапезица, без да е посочено от какви извори е почерпено това сведение. Под североизточния склон на хълма Трапезица се намира църквата „Св. Димитър“, която съществува от 1185 г., а недалеч от нея е църквата „Св. Георги“. Първата църква е свързана с въстанието на Петър и Асен и дълго време е била царска църква. При разкопките в тази църква са открити гробове, в които е намерен златен пръстен и части от златотъкани дрехи.⁸⁴ Известно е, че в църква може да се погребее само лице от царски род или от висшето духовенство. Тези две християнски църкви са се намирали в чисто български квартал. По тези причини на същото място е изключено да е имало същевременно и еврейски квартал. Засега сме наклонни да приемем мнението на Берон за мястото на еврейския квартал — южния склон на Трапезица при днешния жп. мост.

С какво са се занимавали евреите в Търново през средновековието, трудно може да се установи. По всяка вероятност те са се занимавали с търговия, лихварство и леки занаяти, каквито са били занятията на евреите както в средновековието, така и по-късно.

5. Град на фръзите (франките). Грамотите на българските царе, давани на чуждите търговци, съдържат много сведения за външната търговия на България през XIII и XIV в. Венецианци, генуезци, дубровничани и други търговци са имали свободен достъп в нашата страна и са могли да внасят и изнасят различни стоки. Главните складове и кантори на тези търговци са се намирали в столицата Търново. Освен сведенията на Григорий Цамблак в надгробното слово на Киприяна относно чуждое народ⁸⁵ друго сведение за чужденци в Търново не притежаваме. Къде е бил кварталът на тези чужди търговци и къде са били техните складове и кантори, не притежаваме конкретни данни в домашните източници. В днешното име на един от кварталите на Търново „Френк-хисар“ трябва да се търси далечен спомен от името на квартала на чуждите търговци. Кварталът Френк-хисар днес се намира в очертанията на стария град (обр. I^{VI}). Самото име „Френк-хисар“ представлява турски превод на българския израз „град на фръзите (франките)“. В Асеновия надпис на мраморната колона в църквата „Св. Четиридесет мъченици“ латинците са наречени фръзи. Всички западни търговци независимо от коя държава произхождат се наричат с общото име фръзи или франки. Днешният квартал Френк-хисар се намира югоизточно от „Балдуиновата кула“ извън крепостните стени на вътрешния град. При обработването на дворните места и при строеж на нови сгради тук се откриват основи на солидни постройки. Освен това културният пласт е наситен с материали от XIII и XIV в. Българските владетели са се погрижили за защитата и на този квартал. От запад, откъдето е възможно влизането в този квартал, е била издигната висока крепостна стена, която

⁷⁹ Стоянов - Берон, цит. съч., стр. 19.

⁸⁰ Иречек, Cesty., стр. 174.

⁸¹ Стоянов - Берон, цит. съч., стр. 112—115.

⁸² П. Сырку, *Время и жизнь патриарха Евтимия Терновского*. С. Петербург 1898, 271—272, заб. 1.

⁸³ История на България, т. I, София, 1961, стр. 199.

⁸⁴ М. Москов, цит. съч., стр. 12; Н. Ангелов, *Средновековен некропол в Търново*. ИОМТ, кн. I, 1962, обр. 1.

⁸⁵ Боню Ст. Ангелов, цит. съч., стр. 184.

затваряла пространството между южната скална стена на Царевец и водите на Янтра.⁸⁶ Ог юг и изток този квартал е бил защитен от водите на реката. Българската феодална аристокрация, която е живеела на Царевец, е отдавала голямо значение на този квартал. Направена е била специална порта в крепостната стена близо до „Балдуиновата кула“, през която се е осъществявала непосредствена връзка на главната крепост Царевец с квартала на чужденците. Ако на това място е живеело обикновено население, което е без особено значение за живота в двореца на царете, тази порта не би съществувала. Нямаше да има и специално укрепване от запад посредством южната напречна крепостна стена в склона на

6. Квартал в южния склон на хълма Царевец. Археологическите разкопки през последните две-три години, които се извършиха в южния склон на хълма Царевец и чрез които се откри южната напречна стена, дадоха и друг важен резултат. Откри се съществуването на дебел културен пласт от вътрешната страна на тази крепостна стена. Този културен пласт е наситен с много средновековни материали. Образоването на този културен пласт не е резултат от свличане на културни останки от Царевец, тъй като на това място върху хълма се е намирал главният вход на крепостта Царевец. Културният пласт се разпростира навътре от стената и следователно не може да се приеме, че произхожда само от постоянните защитници, които са дежурели по крепостните стени.

В триъгълника, образуван от скалите на Царевец, водите на Янтра и южната напречна крепостна стена, се очертава още един жилищен квартал (обр. I_{VIII}). В сравнение с другите квартали на стария град той е бил малък, но е бил включен в общата крепостна система на града поради своето голямо значение за отбраната на столицата.

Засега не може да се каже какви хора са живеели тук. Едни бъдещи разкопки в свободните терени между къщите, тъй като това място е гъсто населено и днес, ще дадат по всяка вероятност данни, които ще спомогнат за определяне характера на този квартал от средновековната ни столица.

7. Некропол на Търново. Средновековен некропол на Търново е открит досега само на едно място.⁸⁷ Той се намира северозападно от хълма Трапезица по склона на височината Гарвана на десния бряг на р. Янтра (обр. I_{IX}). Според неговото разположение и характера на разкритите погребения се приема, че той е принадлежал само на онази част от външния град, която се е намирала между двата хълма и която нарекохме „новия град“. Некрополи вероятно е имало и при другите части на вътрешния и външния град. Това се налагало както по верски и класови съображения, така и от географския характер на стария град.

Накрая, за да завършим краткия преглед върху средновековния град Търново и по-специално върху неговата социална топография, нека се спрем за малко и върху класовото разслоение в този град, доколкото е отразено в средновековните извори и може да се подкрепи от резултатите на произведените археологически разкопки.

Средновековните извори дават немалко сведения за рязко разграничаване на феодалната аристокрация от народа от бедните слоеве на града. Противопоставянето на бедни и богати (мѣжѣу бѣгѣ или Бѣгѣ) срещахме в надгробното слово за Киприяна от Григорий Цамблак.⁸⁸ Същото различие се прави и в житието на Теодосий Търновски, но само с други думи. Там бедните са наречени „простие люди“, а богатите — „нарочити и славни люде“.⁸⁹ Под друга форма срещахме същото различие и в житието на св. Параскева, написано от патриарх Евтимий, когато се говори за посрещането на мощите на тази светица в Търново. Там се казва, че „народът“ излязъл заедно с „велможите“ и „църковния клир“.⁹⁰ За „народа“ в Търново като столица на Вгората българска държава става дума и в друг един труд на съзия автор — Пренасяне мощите на св. Филотея. За бедни хора се говори и в житието на първия търновски патриарх Йоаким I, към които този патриарх проявявал благотворителност.⁹¹

Под думите „богати“, „нарочити и славни люде“ и „велможи“ трябва да разбираме великите и малките боляри, висшите граждански и военни сановници, митрополитите и епископите и някои игумени на манастири. Под думите „народ“, „бедни“ и „простие люди“ се крие болшинството от населението на средновековно Търново, съставено от дребни и средни

⁸⁶ Я. Николова и Н. Ангелов, Южна напречна крепостна стена на Царевец. ИОМТ, кн. II, 1964,

⁸⁷ Н. Ангелов, Средновековен некропол в Търново. ИОМТ, кн. I, 1962, 23—33.

⁸⁸ Боню Ст. Ангелов, цит. съч., стр. 184.

⁸⁹ В. Сл. Киселков, Житието на св. Теодосий Търновски като исторически паметник. София, 1926, стр. 13.

⁹⁰ E. Kalužniński, Werke des Patriarchen von Bulgarien Euthymius. Wien, 1901, стр. 72 и 97.

⁹¹ Ив. Снегаров, цит. съч., стр. 168.

земеделци, занаятчии, търговци, наемни работници, низшето духовенство, голяма част от монасите, феодално зависимото градско население от парици, отроци и др. Голяма част от занаятчиите също не са били свободни. Те са работели в градските дюкяни и работилници на царя и болярите.⁹² Други са били заети във военните работилници в столицата, които също са били собственост на царя.

От втората класа, от „народа“, с течение на времето постепенно започва да се отделя един слой от забогатели търговци, занаятчии и земевладелци, които във всекидневния си живот, както и в облеклото си, подражавали и се стремели да достигнат феодалната аристокрация. По този начин се образувал един среден слой, който в повечето случаи е гравитирал към болярите.⁹³ В средновековния некропол на Търново бяха открити гробове и на такива хора, които благодарение на своето богатство са имали възможност да подражават царското и болярското облекло.⁹⁴

Направеният преглед на средновековните извори за Търново и на резултатите от археологическите разкопки и проучвания е първият опит за цялостно изясняване социалната топография на средновековната ни столица и класовото разслоение в нея през епохата на развития феодализъм (XIII—XIV в.). Това ясно подчертано класово разделение безспорно е довеждало до недоволство и бунтове. Тези недоволства и бунтове на угнетените слоеве (тази класова борба) са намирали израз в различните ереси, които са били много разпространени през тази епоха. Градската беднота е била най-податлива да възприема проповеди, насочени против болярите, против властта. В Търново, където броят на бедните през тази епоха е бил значителен, е имало и много последователи на различни социални и религиозни учения, като богомилство, адамитство, варлаамити и др.

⁹² Стр. Лишев, За стоковото производство във феодална България. София, 1957, стр. 122—123.

⁹³ Д. Ангелов, цит. съч.; Стр. Лишев, цит. съч., стр. 126.

⁹⁴ Н. Ангелов, цит. съч., стр. 23—33.

DIE MITTELALTERLICHE STADT TIRNOVO NACH QUELLEN AUS DEM XII—XIV JAHRH. UND NACH DEN BISHERIGEN ARCHÄOLOGISCHEN AUSGRABUNGEN

N. Angelov

ZUSAMMENFASSUNG

Auf Grund schriftlicher Quellen aus dem XII—XIV Jahrh. und archäologischer Ausgrabungen und Untersuchungen verschiedener Objekte im Bereich der mittelalterlichen Stadt Tirnovo versucht der Autor die soziale Topografie der Stadt zu erklären, auch ihre Lage, Befestigung und Bevölkerung.

Aus den schriftlichen Quellen und nach den archäologischen Ausgrabungen wird klar, dass die mittelalterliche Stadt Tirnovo—damals Hauptstadt des Zweiten bulgarische Staates—aus zwei Hauptteilen bestand, anderen mittelalterlichen Städten ähnlich. Der eine Teil war die Innenstadt, die Hauptfestung. Das waren die Festungen auf den Hügeln Zarewetz und Trapesitza; dort lebten hinter dicken Festungsmauern die allerersten Leute des Staates—der Feudaladel. Auf dem Zarewetz lebten der Zar, der Patriarch, die hohen Heerführer und bürgerlichen Würdenträger und eine grosse Militärgarnison. In der Festung auf dem Hügel Trapesitza wurden die Fundamente von 17 Bojarenkirchen freigelegt; dort lebte ein grosser Teil des Bojarenstandes.

Die äussere Stadt bestand aus einzelnen Vierteln, die auf beiden Ufern des Flusses um die Hügel zerstreut waren. Ein Teil davon, der zwischen Zarewetz und Trapesitza und auf dem südlichen Hang des Zarewetz lag, gehörte zum einheitlichen Festungssystem. Das ermöglichten die queren Festungsmauern, die von beiden Festungen dem Flusse zuliefen. Der Fluss spielte eine grosse Rolle zur Verteidigung bei einem eventuellen Überfall. Dieser Stadtteil ist unter dem Namen die Neue Stadt bekannt. Das war die Stadt der Handwerker und Kleinhändler. Am Südhang von Trapesitza, an der heutigen Eisenbahn, war das Judenviertel. Dieser Teil wurde auch nach der Befreiung von Türkenherrschaft „Tschifutluk“ genannt.

Südöstlich vom Zarewetz auf dem linken Ufer des Jautraflusses, unter dem sogenannten „Balduinturm“, liegt heute das Viertel Frenk-Hissar. Damals lag dort das Fremdenviertel bewohnt von Kaufleuten aus Venedig, Genua, Dubrownik u. a.

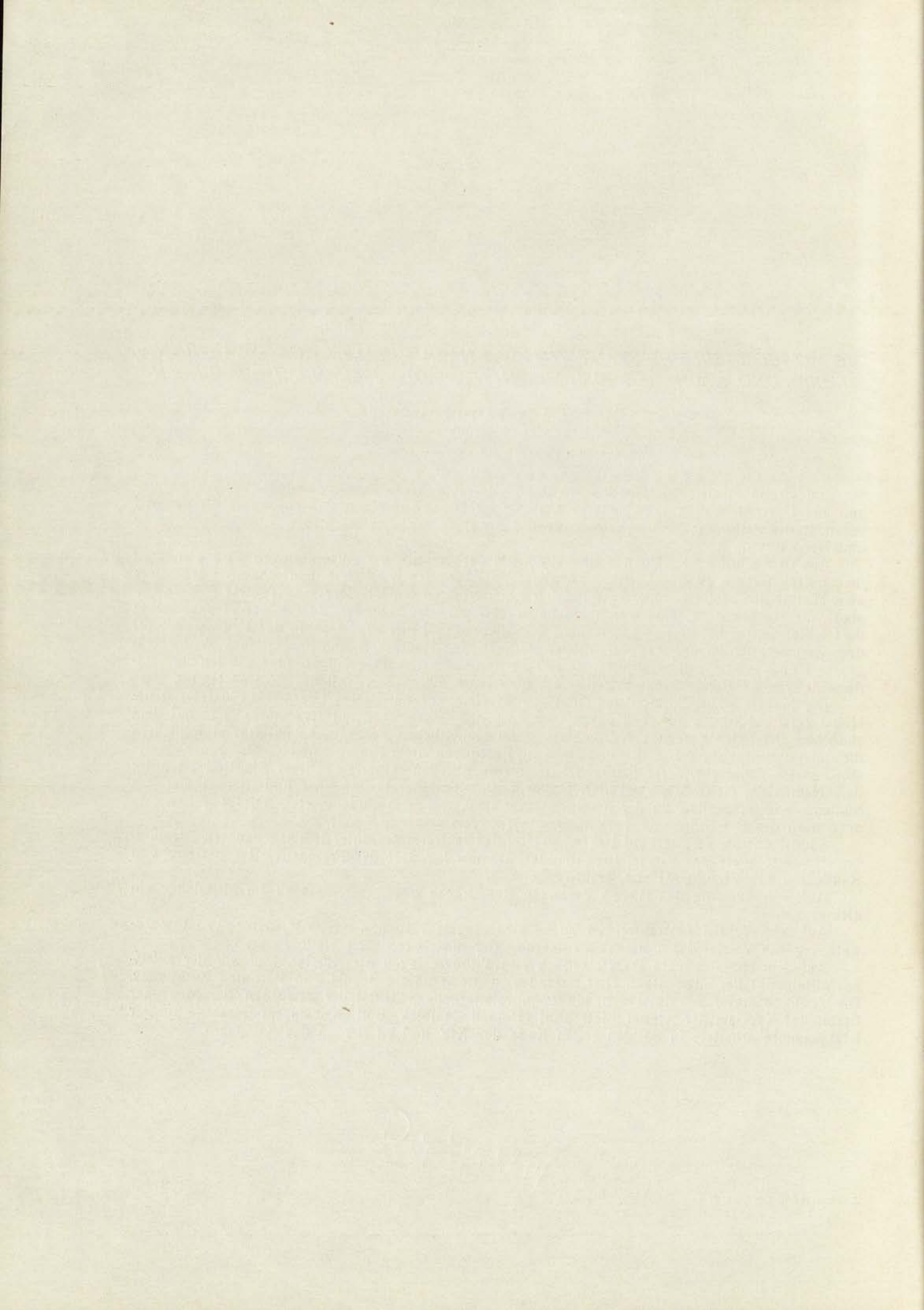
Auf dem Südhang des Hügels Zarewetz, der Brücke gegenüber, gab es im Mittelalter ein kleines Viertel.

Auf dem rechten Jantraufer, am Fusse des Hügels „Momina Krepost“, östlich vom Zarewetz, lag das Viertel der ärmsten Bevölkerung der mittelalterlichen Stadt Tirnovo.

Auf dem Hügel „Sveta Gora“, südlich von Tirnovo, lagen die Klöster. Das war der geistige Mittelpunkt der alten Stadt. Hier befand sich die berühmte Schule von Patriarch Euthymius. Die Zöglinge dieser Schule sind bekannte mittelalterliche Schriftsteller geworden: der Moskauer Erzbischof Kyprian, der Kiewer Metropolit Grigorij Zamblak und Konstantin Kostenecki. Der letztgenannte arbeitete in Serbien gegen Ende des XIV und zu Beginn des XV Jahrh.

10 чм / рд

ИСТОРИЧ. М. № 1096
Упр. № 866 / чм

СРЕДНОВЕКОВНА ЦЪРКВА В ЗАПАДНИЯ СКЛОН НА ХЪЛМА МОМИНА КРЕПОСТ В ТЪРНОВО

Я. Николова и Н. Ангелов

За разположението на Търново през XII—XIV в. доскоро се знаеше твърде малко. Извършените археологически разкопки и проучвания през последните няколко години допринесоха много да се изясни до голяма степен планът на средновековния град и да се открият нови негови квартали. На хълма Царевец са живеели царят, патриархът и върхушката на българската феодална аристокрация. Останки от техните дворци бяха открити през време на разкопките, провеждани от 1946 г. насам. Вгората съставна част на вътрешния град се е намирала на хълма Трапезица, където зад високите крепостни стени са се издигали жилищата и семейните църкви на повечето от болярите.

Външният град се е състоял от няколко квартала. В района на днешния квартал Асенов са живеели занаятчиите, търговците и низшето духовенство, за които споменава Григорий Цамблак в похвалното си слово за московския митрополит Киприян.¹ Чуждите търговци имали свой отделен квартал, който днес е известен под името „Френк-хисар“. В чертите на града е имало и еврейски квартал, за който също се загатва в средновековните извори. За кварталите в средновековно Търново и укрепителната система на стария град се говори по-подробно в други две статии в настоящия том от Известията на Окръжния музей в Търново.²

В северозападния склон на хълма Трапезица, където допреди няколко години се приемаше, че е бил разположен еврейският квартал, при спасителни разкопки през есента на 1960 г. бяха открити 15 погребения, а през 1959 г. на същото място били унищожени други около 20 гроба. Откритият археологически материал — украшения, керамика и други — датира погребенията от XIII—XIV в., а произхода им като български.³ Този средновековен некропол е заемал площ приблизително около 20 даа. От направените изкопи и наблюдения в този район се установява, че тук няма следи от старо поселение. С тези разкопки се опровергава твърдението на К. Шкорпил,⁴ Т. Николов⁵ и други изследователи на старото Търново, че на това място е бил разположен еврейският квартал. Новите археологически данни показват, че тук е бил средновековният български некропол.

Някои автори приемат, че болярите в Търново са имали свой квартал и при това не на Трапезица, а на тъй наречената днес болярска махала по ул. „Никола Пиколо“. Ние смятаме, че в тази част на днешния град не е имало живот през XIII—XIV в. Многобройните изкопи, направени при строеж на улици и жилища, водопроводи и канализация, не дават особени данни за интензивен живот през Средновековието. Материалите, които се откриват по тази улица, са от годините на турското владичество. Най-вероятно е през XVI—XVII в. тук да са се заселили търговци от Дубровник, мястото на които по-късно заели арменците. На запад от стария град, извън крепостните стени, където днес е гъсто заселено, е

¹ Боню Ст. Ангелов, Из старата българска, руска и сръбска литература. София, 1958, 184.

² Вж. статиите на Н. Ангелов, „Средновековният град Търново според изворите от XII—XIV в. и досегашните археологически разкопки“ и на Я. Николова и Н. Ангелов „Южна напречна крепостна стена на Царевец“.

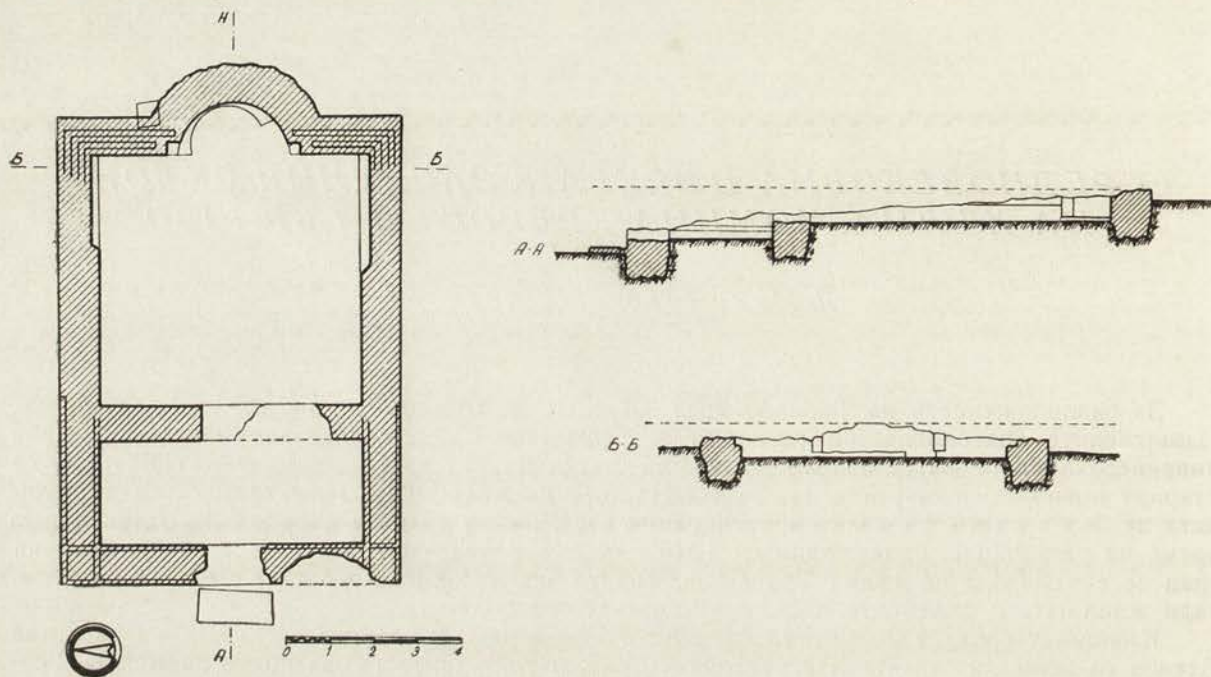
³ Н. Ангелов, Средновековен некропол в Търново. ИОМТ, I, 1962, 30.

⁴ К. Шкорпил, План на старата българска столица Велико Търново. ИБАД, I, 1910, 121—154.

⁵ Т. Николов, Град В. Търново. Сборник Климент Търновски, 1927, 252.

възможно да е имало някое бедняшко поселение, което е нещо обикновено при средновековните градове. Съществени следи обаче то не е оставило.

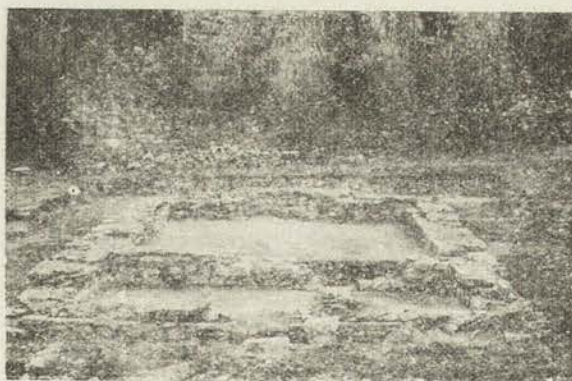
В плана на старото Търново К. Шкорпил е отбелязал като турско гробище северозападния склон на хълма Момина крепост, който се намира на изток от Царевец на десния бряг на р. Янтра. За този район вън от крепостните стени на стария град не се споменава нито в изворите от XII—XIV в., нито от изследователите на Търново.

Обр. 1. Общ план на църквата

Abb. 1. Plan der Kirche

В началото на 1959 г. в подножието на хълма Момина крепост, в югозападния склон градският промишлен комбинат започна строеж на работилница за циментови изделия. При направените изкопи бяха пресечени четири землянки и разрушена една сграда, строена с камък и кал. Тук беше открита част от варовикова колона и долна половина от хромел. Намерени бяха няколко монети от Иван Шишман и части от кухненска керамика от XII—XIV в.

Обр. 2. Църквата, гледана от запад

Abb. 2. Die Kirche von Westen gesehen

На север от направения изкоп, покрай реката, се намира нива, чиято повърхност бе покрита с остатъци от хоросан, части от керемиди, глинени съдове и ломени камъни. Преди години тази нива бе засадена с люцерна. В късно лято люцерната на места пожълтяваше и очертаваше по такъв начин плана на една еднокорабна едноабсидна църква.

За проучване на този нов археологически обект Окръжният музей в Търново започна през октомври 1959 г. системни археологически разкопки. Чрез последните се целеше да се разкрие църквата и се установи нейната връзка със землянките, чиито профили се очертаваха в изкопите за работилницата. На второ място музеят имаше за цел да спре по-нататъшното разширение на този циментов цех на градския промишлен комбинат.

На дълбочина 0,25 м от повърхността се откриха основите на една малка църква, градени от ломен камък и споени с бял хоросан (обр. 1 и 2). По своя план откритата църква е еднокорабна, с една полукръгла абсида и притвор. Общата ѝ дължина е 20,70 м, а ши-

рината — 7,92 м. Външните зидове на притвора са дебели по 0,90 м, а вътрешният — 0,80 м. В основите на притвора са запазени леглата на външни сантрачни греди, които лежат наравно с лицето, и напречни, които са ги свързвали (обр. 3а). Разстоянието между надлъжните сантрачни греди е 0,40 м. Вътрешният и външният вход на притвора е широк 1,40 м. Пред външния вход беше открито стъпало от твърд варовик с изгладена горна повърхност и един профилиран камък-жертвеник, също от твърд варовик. В ъгъла до входа е запазен камък с дупка в средата, в която се е въртяла оста на вратата. Южната част на западната стена на притвора е разрушена.

Обр. 3. Легла на сантрачни греди в зидовете на притвора и абсидата

Abb. 3. Betten von eingebauten Balken in den Mauern der Vorhalle und der Apsis

Южният и северният зид на наоса са дебели по 0,95 м. На височина 0,50 м от нивото на пода те се стесняват с 0,25 м. В тях са запазени легла на две надлъжни сантрачни греди, широки по 0,14 м. За разлика от притвора тук сантрачите са вътрешни. Те са вградени в зидовете на разстояние 0,10 м от лицето им.

На нивото на пода при абсидата се откри основа на по-стара абсида с радиус 0,98 м и изместен център в северна посока. Вероятно това е първоначалната форма

Обр. 4. Тухли от декоративни пояси
Abb. 4. Ziegelsteine aus dekorativen Gürteln

на абсидата, която поради допуснатото изкривяване е била изоставена и върху нея е построена същинската абсида. Последната има радиус 1,34 м с правилна полукръгла форма. Зидът на абсидата е дебел 0,92 м. От външната страна е граден грубо и фугите му не са замазани, което показва, че в тази част на църквата зидовете са били в земята, тъй като и самият терен е наклонен на запад, към реката. От вътрешната страна абсидата се свързва с източната стена на църквата посредством вдълбан зъб с дълбочина 0,27 м и ширина 0,19 м. От двете страни на абсидата в тази източна стена са вградени тухли за нивелиране на зидарията. В източната стена на църквата също е имало сантрачни греди, чиито легла се откриха. Те са били също вътрешни, както на наоса. В ъгъла сантрачните греди на източната и южната стена са се свързвали посредством зарязване и ковани гвоздеи (обр. 3б). На какво се дължи разликата в начина на поставяне сантрачните греди в наоса и притвора, не може да се каже. Обикновено се приема, че външните сантрачи са по-късно явление, към края на XIV в. Притворът не е пристрояван допълнително, а е конструктивно свързан с наоса. Следователно тук не се касае за по-късен строеж, а по-скоро за особен начин на зидане на строителя на тази църква.

Нивото на пода в притвора е по-ниско от това на наоса с 0,40 м. Това се дължи на наклонения терен. Основите на църквата са фундирани на дълбочина 0,80 м от днешното ниво на околния терен.

В наоса вътре в църквата се откриха части от керемиди tegulae и imbrices, с които е била покрита. Намерени бяха и тухли с правоъгълна форма 0,31/0,17/0,04 м и квадратни

със страна 0,36 м и дебелина 0,04 м. Някои от тях са украсени по диагонал с вдълбани с пръсти линии. Тези тухли произхождат вероятно от пода и от зидове, които са имали тухлени пояси (обр. 4).

По-наситен със строителни материали е външният насип. Тук се откриват ломени камъни, хоросан, тухли, керемиди и много декоративни панички, оцветени изключително със зелена боя и покрити с глеч. Всички декоративни панички са кръгли, някои от тях със сравнително по-голям диаметър на чашката 0,08—0,09 м, отколкото тези, намирани на Царе-

Обр. 5. Декоративна керамика
Abb. 5. Dekorative Keramik

Обр. 6. Разрушен зид от църквата
Abb. 6. Zerstörte Mauer von der Kirche

Обр. 7. Детско погребение, източно от абсидата
Abb. 7. Kinderbestattung östlich von der Kirche gefunden

век и Трапезица (обр. 5). Все във външния насип, югозападно от църквата, се откри част от паднал зид, в който са запазени следи от каменни и тухлени пояси (обр. 6). Хоросанът между тухлите достига до 0,04 м дебелина. Тази част от падналия зид е твърде важна за нас, тъй като ни дава възможност да установим строителната техника и оформянето на външната фасада на църквата.

Откритите основи на църквата и намерените строителни материали в насипа показват, че тя е била градена с ломен камък, най-вече плочест, и пояси от тухли. За спойка е бил употребен хоросан. От вътрешната страна църквата е била измазана и вероятно стенописвана, а отвън била украсена с декоративни пояси от камък и тухла. Намерените 79 броя декоративни кръгли панички във външния насип показват, че тя е била също богато украсена от външната страна. Подът по всяка вероятност е бил покрит с тухли. Покривът е бил от керемиди. Следи от опожаряване не се забелязват.

Вън от църквата, пред абсидата, на дълбочина 0,70 м от днешното ниво на терена се откри едно детско погребение (обр. 7). Ориентирано е главата на запад, краката

на изток. Ръцете са свити пред гърдите. При скелета не се откри никакъв гробен инвентар.

Културният пласт около църквата има дебелина до 0,50 м. В него бяха открити разнообразни археологически материали, които се разпределят, както следва:

А. КЕРАМИКА

1. Ранновизантийска керамика

Намерените части от глинени съдове от този вид са сравнително най-малко, едва 16 броя. Те произхождат от амфори, украсени по издутите си части с дълбоко врязани с гребен гъсти линии, разположени хоризонтално, от глинени съдове със сивочер цвят, профилирани навън ръбове на устието и плоски канелирани дръжки, които излизат от ръба

Обр. 8. Кухненска керамика

Abb. 8. Küchenkeramik

на устието. Части от подобни глинени съдове са открити в голямо количество при археологическите разкопки на ранновизантийската крепост на хълма Момина крепост,⁶ която се намира над мястото на сегашните ни разкопки. Тези материали не са на своето място. Те са попаднали случайно тук, свлекли се от височината на хълма, където се намират остатъците от ранновизантийските постройки.

2. Кухненска керамика от XII—XIV в.

Най-значителен брой между откритите материали заемат частите от глинени съдове от т. н. кухненска керамика — общо 1403 броя. Частите от този вид глинени съдове говорят за твърде голямо еднообразие на формите. Най-често тези съдове са гърнета със средна издута част, равно отрязано дъно и почти цилиндрична шийка. Ръбът на устието е прав, гладък или назъбен (фестониран). Те имат по една дръжка, която започва от ръба на устието или малко по-ниско от него и достига до средната издута част на съда. При повечето

⁶ Ив. Велков, Разкопки на Момина крепост до Търново, ГНМ, кн. VII, 71.

съдове шийката е украсена с гъсто врязани линии, които са хоризонтални. Между тях се срещат и вълнообразни линии или единични зигзаговидни. Издутата част на съда е украсена с лъскави ивици, правени с тъп гладък предмет. Те биват отвесни, наклонени или

пресичащи се по диагонал, при което образуват мрежа. Срещат се части от глинени съдове, украсени с пъпки и зелена глеч (обр. 8).

Освен този вид глинени гърнета откриват се и части от подобни на стомни съдове. Те имат високо цилиндрично дъно, издута средна част и тясна висока шийка. Те имат по една дръжка. Към тези съдове принадлежат и намерените чучурки. Последните са прави, в основата по-широки и излизат от горната част на търбуха на съда. От този вид глинени съдове има запазен един съд, почти цял, с оригинална форма. Той има високо дъно, издължена крушовидна средна част и висока шийка. Около устието е украсен с врязани линии. Съдът е имал три дръжки и една чучурка. Дръжките и стените на съда са украсени със зелени и бели отвесни ивици и освен това целият е покрит с глеч (обр. 9).

Срещат се и части от дебелостенни глинени съдове, върху които има следи от безцветна или масленозелена глеч.

Към този тип керамика спадат и свещниците. Върху един от трите намерени фрагмента от свещници има запазена и дръжка. Поставаката на свещниците е украсена с врязани концентрични линии.

Обр. 9. Глинен съд с три дръжки и чучурка
Abb. 9. Tongefäß mit drei Henkeln und einem Wasserhahn

2. Трапезна керамика

Намерените части от този вид глинени съдове са твърде малко в сравнение с кухненската керамика — около 100 броя (обр. 10). Те

произхождат от плитки и дълбоки паници. Дъната им са ниски столчета, а ръбът на устието е прав или слабо извит навън и заоблен. Вътрешността на тези съдове е богато украсена. Обикновено дъното е очертано с концентрични окръжности, в които са вписани волути, квадратчета, подредени в шахматен ред и изпълнени с щрихи и точки, розети, плетеници и др. Срещат се стилизирани растителни и животински орнаменти, най-вече птици. Украсата на тези глинени съдове е изпълнена с техника „сграфито“. Приготвеният и изсушен глинен съд се покривал отвътре с бяла ангоба. С острие в ангобата се правели различните орнаменти, след което се полагали и различни петна от жълта, кафява или зелена боя. Най-отгоре, преди последното изпичане, съдовете се покривали с безцветна глазура.

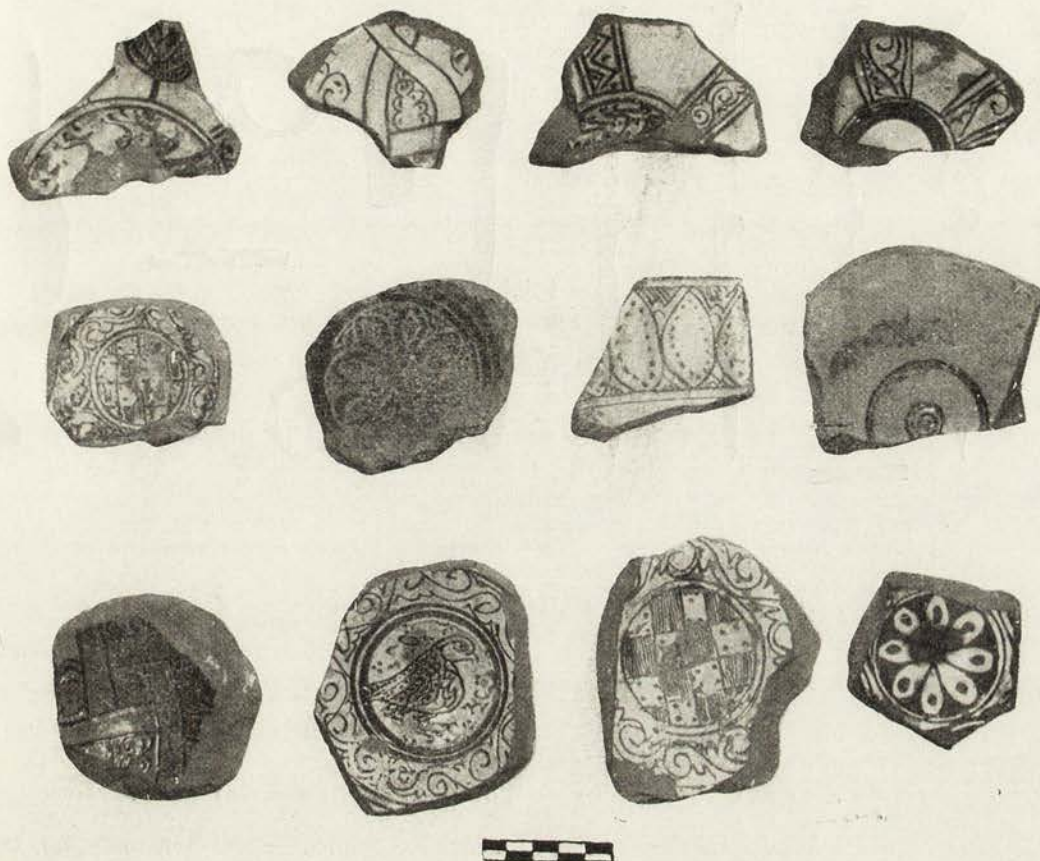
Оригинална е украсата на част от стена на паница, която представлява релефни листа, наредени едно до друго, изпъкнали към вътрешността на паницата.

Върху опаката страна на някои дъна с остър предмет са изписани буквите А, У и други знаци (обр. 11).

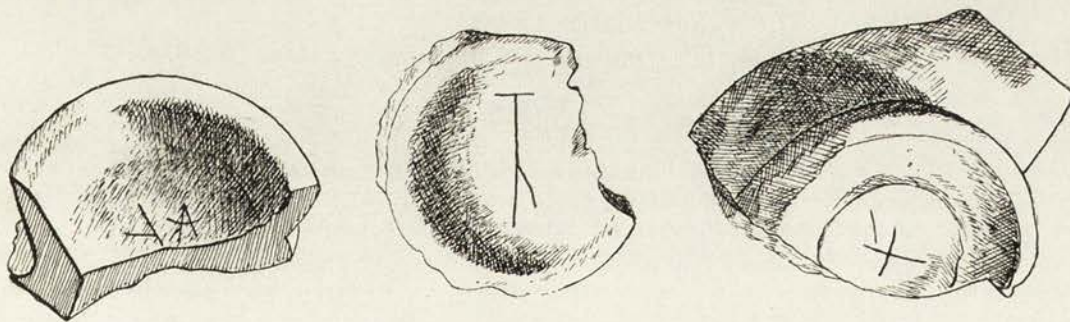
Този вид керамика също е датиран в XII—XIV в. и се среща в много голямо количество на Царевец и Трапезица.

Б. ЖЕЛЕЗНИ ПРЕДМЕТИ

Заедно с богатия керамичен материал бяха намерени и някои железни предмети: една стрела с листовидна форма, огнизо с правоъгълно сечение, две халки, ковани гвоздеи с кръгли или завити главички (обр. 12), части от острие на ножове, част от свредел, подкова и др. (обр. 13).

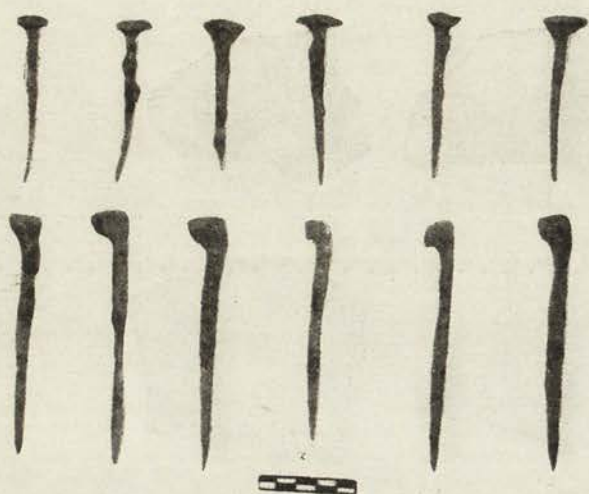
Обр. 10. Трапезна керамика
Abb. 10. Tafelkeramik

Обр. 11. Дъна от трапезна керамика със знаци
Abb. 11. Signierte Böden von Tafelkeramik

Ог другите предмети, намерени при разкопките на църквата, заслужава да бъде споменато едно сферично копче от сребро с петелка за пришиване. Диаметърът му е 1 см. Подобни копчета в голямо количество са намерени в гробове на Царевец, в средновековния некропол на Търново, на Трапезица и на други обекти в Търново.⁷

⁷ Н. Ангелов, Средновековен некропол в Търново. ИОМТ, кн. I, 1962, 26, обр. 5.

Обр. 12. Железни гвоздеи
Abb. 12. Eiserne Nägel

Обр. 13. Железни предмети
Abb. 13. Eisengegenstände

В. МОНЕТИ

В културния пласт в и около църквата се намериха и известен брой средновековни монети.

а) Старобългарски монети

Константин Асен (1257—1277 г.) (обр. 14)

1. *Лице*: Константин Асен в богато украсено облекло, с ниска корона и висулки, седнал на трон насреща, в дясната ръка държи знаме, а в лявата свитък. В полето под знамето буквите *кѡс*. В дясното поле до свитъка буквите *асѣнь*. Възстановен, надписът трябва да се чете: *Кѡ(н)с(тантинъ) Асѣнь*. Горе, надясно от главата на царя, е изобразен небесният свод с бисери. От него се подава божията десница, която благославя царя.

Опако: Равнораменен кръст с двойни линии. Горе, между раменете, съкращението *тс хс*, долу по една шестолъча звезда.

Монетата е медна, корубеста. Диаметър 27 мм. Тежи 2,5 г. Инв. № 1978.

Иван Шишман (1371—1393 г.) (обр. 15)

1. *Лице*: Монограмът на Иван Шишман от буквите *шин* и титлата *цр*. Буквата *н* е по продължението на средната хаста на *ш*. Титлата *цр* е полуизтрита. Възстановен, целият надпис трябва да се чете: *Ши(шма)н(ъ) царь*.

Опако: Равнораменен кръст с лъчи.

Монетата е медна, плоска и твърде много изтрита. Диаметър 17 мм. Тежи 1 г. Инв. № 1984 (обр. 15 а).

2. *Лице*: Монограмът на Иван Шишман от буквите *ши* и титлата *цр*. Отгоре съединителен знак. Наоколо частично запазен зрънчев кръг.

Опако: Равнораменен кръст с лъчи. Наоколо частично запазен зрънчев кръг. Между раменете следи от точки.

Монетата е медна, плоска, изрязана във форма на осмоъгълник, полуизтрита. Диаметър 18 мм. Тежи 2 г. Инв. № 1983 (обр. 15 б).

3. *Лице*: Монограмът на Иван Шишман от буквите *ши*.

Опако: Равнораменен кръст с лъчи, между раменете по три точки, разположени в триъгълник.

Монетата е медна, плоска и твърде много изтрита. Диаметър 14 мм. Тежи 1 г. Инв. № 1982 (обр. 15 в).

4. Лице: Монограмът на Иван Шишман от буквите ши и титлата цр свързани. Отгоре съединителен знак.

Опако: Напълно изтрито.

Монетата е медна, плоска, изтрита. Диамет. 18 мм. Тежи 1 г. Инв. № 1981 (обр. 15 г).

5. Лице: Монограмът на Иван Шишман от буквите ши и титлата цр. Част от монограма и съединителният знак липсват, тъй като монетният печат е ударен в единия край.

Опако: Равнораменен кръст с лъчи.

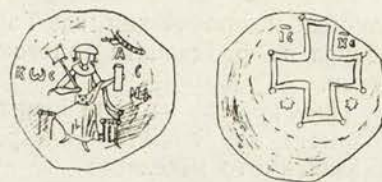
Монетата е медна, плоска и много окислена. Диамет.

18 мм. Тежи 2 г. Инв. № 1980 (обр. 15 д).

6. Лице: Монограмът на Иван Шишман от буквите ши и титлата цр съединени. Отгоре буквата м.

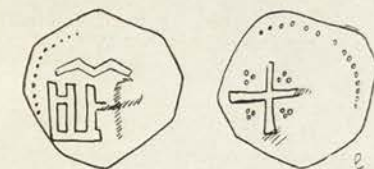
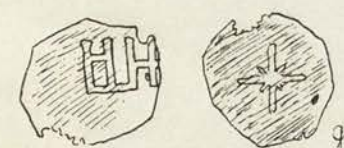
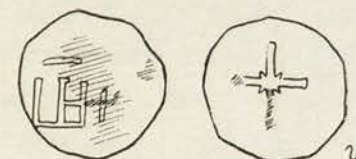
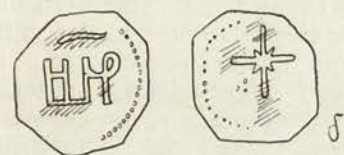
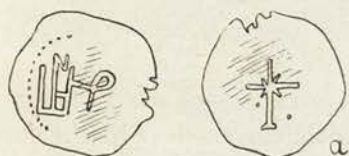
Опако: Равнораменен кръст. Между раменете по три точки, разположени в триъгълник. Наоколо частично запазен зрънчев кръг.

Монетата е медна, плоска, изрязана във форма на неправилен многоъгълник. Диамет. 19 мм. Тежи 2 г. Инв. № 1978 (обр. 15 е).

Обр. 14. Старобългарска монета от Константин Асен

Abb. 14. Altbulgarische Münze von Konstantin Assen

Обр. 15. Старобългарски монети от Иван Шишман

Abb. 15. Altbulgarische Münzen von Iwan Schischman

б) Византийски монети

Между монетите, открити при разкопките на тази църква, се намират и две медни византийски монети от XII и XIII в. Едната е корубеста, от император Исак II Ангел (1185—1195 г.), а другата от императорите Андроник II и Михаил IX (около 1282 г.).

Намерените археологически находки в културния пласт на църквата и около нея като керамика, железни и стъклени предмети и монети, както и строителната техника и строителните материали, употребени при строежа ѝ, показват, че тя е била строена и използвана през Втората българска държава (XII—XIV в.). При падането на България под турско робство тя е била разрушена, каквато участ е сполетяла почти всички строежи в средновековната ни столица. Липсата на по-късни материали е безспорно доказателство, че в този район на Търново след 1393 г. не е имало живот.

Тази средновековна църква не е била изолирана на това място. Според резултатите, от допълнителните разкопки и проучвания, които се извършиха в този район, се установява с положителност, че тя е била квартална църква на онова население, което е живееело в тази част на стария град, в югозападното подножие на хълма Момина крепост.

Досега се приемаше, че средновековният град Търново се е състоял от две главни части: вътрешен град — от двете крепости на хълмовете Царевец и Трапезица — и външен град — от кварталите между двата хълма и южно и източно от Царевец, включени в общата крепостна система посредством напречните крепостни стени, които са се спускали от двата хълма към река Янтра. За съществуването на квартали извън крепостната система,

отвъд реката, в западния склон на хълма Момина крепост не съобщава никой от досегашните изследователи на средновековно Търново.

Разкритата средновековна българска църква и останките от жилищен квартал около същата представляват голям научен интерес, тъй като при досегашните археологически

разкопки и проучвания на Търново се изследваше предимно материалната и духовната култура на феодалната аристокрация, а животът на зависимото население оставаше неиз-
вестен.

Проучването на този квартал ще спомогне много да се разкрие цялостно планът на столицата на Втората българска държава, както и битът, поминъкът и положението на зависимото население.

*EINE MITTELALTERLICHE KIRCHE AM WESTHANG DES HÜGELS
„MOMINA KREPOST“ IN TIRNOVO*

J. Nikolova, N. Angelov

ZUSAMMENFASSUNG

Im Jahre 1959 wurden archäologische Ausgrabungen und Untersuchungen einer Kirche durchgeführt. Die Kirche liegt am Westhang des Hügels „Momina Krepost“ auf dem rechten Ufer des Jantra. Die freigelegten Fundamente weisen daraufhin, dass es sich um eine verhältnismässig kleine, einschiffige und einapside Kirche handelt. Sie lag in einem der Viertel der mittelalterlichen Stadt Tirnovo. Dieses Viertel war in den Festungsmauern nicht eingeschlossen. Die gefundene dekorative Keramik und Teile von zerfallenen Stein- und Ziegelsteinmauern zeugen davon, dass die Kirche aussen dekoriert war. Stein und Ziegelstein wechselten, es wechselten auch blinde Arkaden mit eingemauerten Dekorativschüsselchen. Dem Plane nach unterscheidet sich diese Kirche von den Kirchen auf dem Trapesitza nicht. Die Funde: Fragmente von Tongefässen der Tafel- und Küchenkeramik, mittelalterliche bulgarische und byzantinische Münzen, sowie die Bauart und Materialien datieren die Kirche ins 13. — 14. Jahrh. Das Ausgraben dieser Kirche trägt dazu bei, nicht nur den Umfang der alten Stadt zu bestimmen, sondern auch die Lebensweise der einfachen Bevölkerung besser kennenzulernen.

МОНЕТИ НА ФРАНКСКИЯ ВЛАДЕТЕЛ ИОАН II ОРСИНИ, НАМЕРЕНИ В ТЪРНОВО

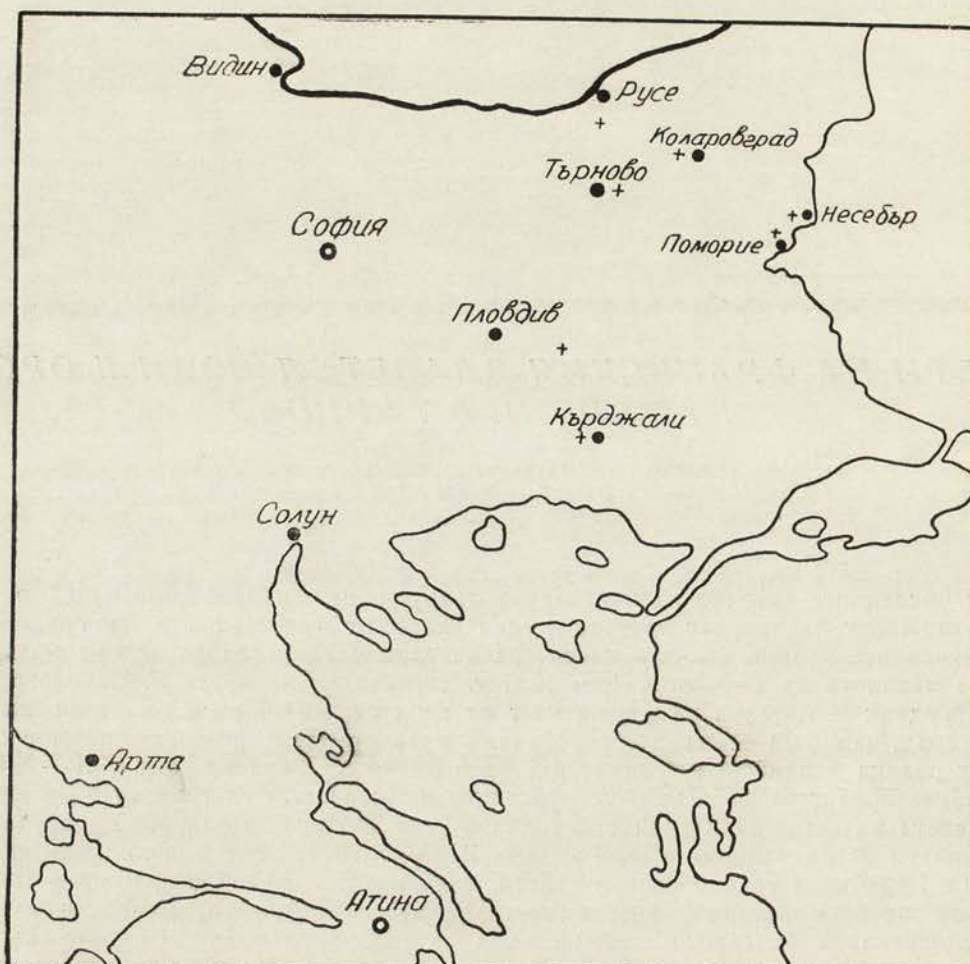
Тодор Герасимов

През последните няколко години научни сътрудници при Окръжния музей в Търново имаха възможност да проучат археологически части от топографията на средновековния град. Разкопаните площи, макар и да са сравнително малки, дадоха важни материали за проучване миналото на Търново.¹ През 1961 г. директорът на музея Я. Николова и научният сътрудник Н. Ангелов разкопаха част от един от жилищните квартали на средновековния град, намиращ се на хълма Момина крепост. Тези разкопки позволиха да се установят редица данни върху социалната топография на Търново през XIII—XIV в. Сега ние добиваме представа за вида и устройството на жилищата на градското население вън от цитаделата на града. Намерените находки в тези жилища са важни за проучване бита на населението от покрайнините на Търново. В разкопаните досега жилища са намерени и 54 медни и 1 сребърна средновековни монети. Този, макар и малоброен, нумизматичен материал е от особена важност. Ние имаме за пръв път монети, намерени на място в едно средновековно българско селище. Това са паричните знаци, с които населението си е служило във всекидневния живот. Тези монети дават представа за характера на монетното обръщение в Търново през XIII—XIV в. На пазара в града са си служили за плащане предимно с медни монети. От намерените 55 монети само една е сребърна — грош на цар Михаил Шишман. Освен това виждаме, че редом с българските монети тук са били в обръщение и „чуждестранни“ — съвременни византийски монети и такива на западноевропейски владетели. От споменатото количество монети половината са чуждестранни. Между тях има и 10 медни монети на франкския владетел на Епир Иоан II Орсини. Тези медни монети са новост в нашата средновековна нумизматика.

Наличието на византийски и франкски монети в нашата находка сочи, че през XIII и XIV в. в средновековна България се е чувствувал недостиг от домашни монети и затова на пазара са си служили и с монети от чуждестранен произход. Благодарение любезното позволение на ръководителите на разкопките ние имаме възможност да проучим в следващите редове монетите на Иоан II Орсини (1323—1335). Те всички са от мед. Дошли са до нас в много лошо състояние, което затруднява тяхното точно определяне.² Десетте екземпляра са от един и същ тип. На лицевата страна те имат равнораменен кръст, вписан в кръг от зрънца. В някои екземпляри между четирите му рамена има дребни кръгчета или зрънца. Наоколо е поместен къс латински надпис, съдържащ собственото име на владетеля и титлата му. Името е предадено в съкратен вид: *lohs* = *Iohanes*. Титлата е гръцка — деспот, транскрибирана на латински — *despotius* (вж. обр. 1 и 3).

¹ Н. Ангелов, Спасителни разкопки на Царевец през 1961 г., Археология, IV, 1962, кн. 4, стр. 20 сл.; Н. Ангелов и Я. Николова, Крепостни стени и крепостни съоръжения на средновековната българска столица Търново, ИОМТ, т. I, стр. 57 сл.; Н. Ангелов, Средновековен некропол в Търново, ИОМТ, т. I, 1962, стр. 23 сл.; Я. Николова и Н. Ангелов, Средновековен некропол на хълма Момина крепост във В. Търново, Археология, V, 1963, кн. 1, стр. 39 сл.

² Ползуваме се от случая да благодарим на J. Yvon, уредник в нумизматичния кабинет в Париж, който определи три от монетите.

Карта на находките на монети от Иоан II Орсини в България

Върху opakoto на монетите е гравиран един стилизиран образ, който в нумизматичната литература наричат „туронска крепост“.³ Всъщност този образ представлява силно стилизирана църква с островърх покрив и две странични кули (обр. 1₃), каквато в по-добър вид е представена по монети на френските феодали от IX и X в. Около образа е разположен латински надпис с името на столицата на Епир — Арта, където са сечени монетите на Иоан II Орсини.⁴ Той гласи: DE ARTA CASTRU — от крепостта Арта. Буквите са с начертанието на т. н. готически шрифт. Буквата А е гравирана като гръцка Л с къса хоризонтална чертица на върха ѝ.

В един екземпляр (вж. тук обр. 1) гравьорът е начертал надписа върху opakoto в обратен ред — отляво към дясно: VRTSA D ATYATD = DE ARTA CASTRV (обр. 1₁).

Вече споменахме, че занимаващите ни тук медни монети са на франкския деспот Иоан II Орсини, владетел на Епир.

Както е известно, IV кръстоносен поход в 1204 г. не достигнал целта си — освобождението на Ерусалим от арабите, — а имал за неочакван резултат унищожаването на византийската империя. Участниците в този поход западноевропейски феодали създали върху европейската територия на Цариградската империя няколко феодални владения начело с франкски рицари, които просъществували от 1204 до 1432 г.⁵

Михаил Ангел Комнин Дука, сродник на прогонения от кръстоносците византийски император Алексис III Комнин, използвал създадената след падането на столицата Цари-

³ D. M. Metcalf, The currency of deniers tournois in Frankish Greece, The Ann. Brit. Sch. Ath. Nr 55, 1960, стр. 38 сл.

⁴ G. Schlumberger, Numismatique de l'Orient latin, Paris, 1878, стр. 38 сл.

⁵ Schlumberger, цит. съч., стр. 285 сл.

град анархия в провинциите, незаети от победителите латинци, създаде своеволно самостоятелно деспотство в Епир с главен град Арта (вж. картата). Той управлявал държавицата си под името Михаил I Ангел Комнин от 1205 до 1244 г. Подир него се изредили да властвуват няколко негови братя и сродници. В 1318 г. четвъртият поред управител на Епир Тома Ангел Комнин е бил убит от племенника си Никола Орсини, феодален владетел на Занте и Кефалония. През 1323 г. Никола пак е убит от младия си брат Иоан, комуто Андроник II Палеолог обещал деспотството Епир. Този Иоан е управлявал в Арта под името Иоан II Орсини от 1323 до 1335 г. Той единствен от епирските деспоти е сякъл монети подражания на монетите на ахейските (в Пелопонес) франкски рицари. Те от своя страна копират много популярните грошове на френския крал Людовик IX (1226—1270).

Според Шлюмберже Иоан I, Орсини е искал с тия монети подражания на франкските монети в Пелопонес (Ахея), да улесни търговските връзки с Италия и Морея. Но това надали ще е вярно, тъй като монетите на епирския деспот, както и монетите на феодалните владетели от Ахея, Атина, Морея и Негрипонт са били с ниски платежни качества. Те са употребявани за нуждите на локалните пазари.⁶

Изглежда, че монетите на Иоан II Орсини са били сечени в малки количества.

Според наблюдения върху съдържанието на познати досега монетни съкровища, открити на териториите на франкските баронства и дукства, процентът на монетите на епирския деспот Иоан в тях е по-малко от 2%. В 21 находки са регистрирани едва 8 монети на Иоан II Орсини.

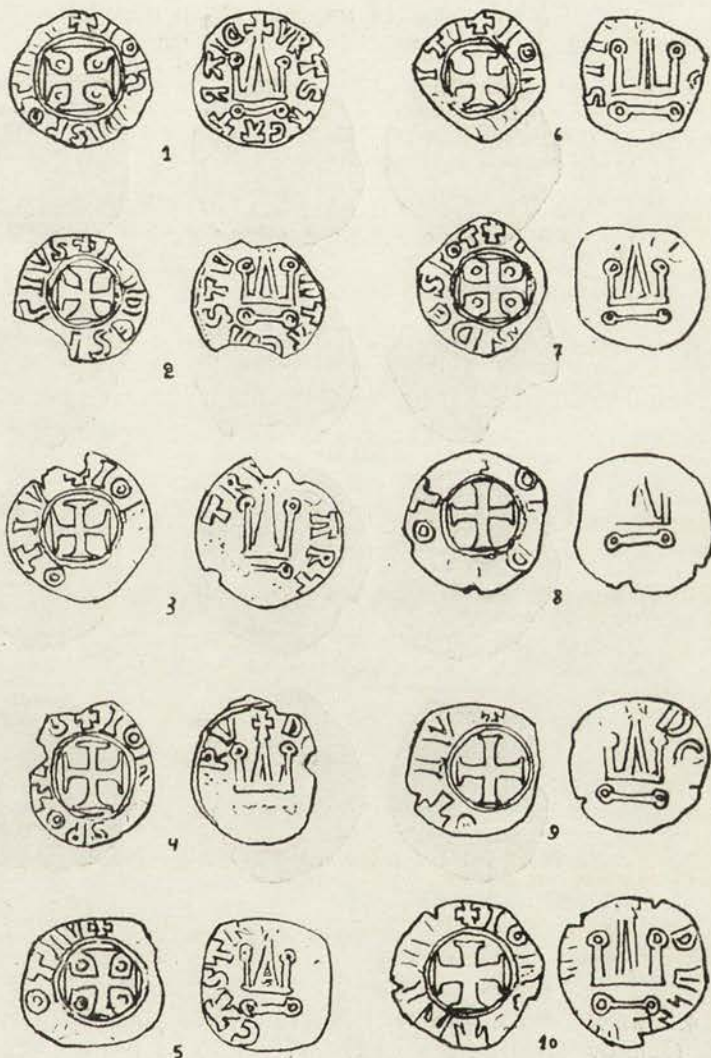
Странно е, че тия монети се намират сравнително по-често на нашата територия. Освен десетте екземпляра, открити при разкопките на няколко землянки под хълма Момина крепост в Търново, ние знаем за още толкова, намерени на други места в Североизточна и Южна България.

В следващите редове даваме описанието на монетите, намерени в Търново:

1. Лице: + IOh (s) DISPOTIV. Равнорамен кръст, ограден от четири зрънца и вписан в кръг от зрънца.

Опако: Отляво към дясно: DIARTAS ASTRV. Стилизиран образ на църква с две кули и островърх покрив.

Мед, диам. 19 мм (обр. 1 и обр. 2, 1).

Обр. 1. Медни монети на Иоан II Орсини от Търново

Abb. I. Kupfermünzen von Joan Orssini aus Tirnovo

⁶ D. Metcalf, цит. съч., стр. 51.

2. Лице: + I (oh) s DESP (o) TIVS. Равнорамен кръст в кръг от зрънца.
 Опако: + (De a) RTA CASTRV. Образ на църква, както в горния екземпляр, мед, диам. 18 мм (обр. 1,₂ и обр. 2,₂).
 3. Лице: + Ioh (s desp) OTIV. Равнорамен кръст, както в екземпляра № 2.
 Опако: + (De) ART (a Cas) TRV. Същият образ на църква, както в горните монети. Мед, диам. 19 мм (обр. 1,₃ и обр. 2,₃).

Обр. 2. Медни монети на Йоан II Орсини от Търново
 Abb. 2. Kupfermünzen von Joan Orssini aus Tirnovo

4. Лице: + IOh (s de) S POTIS. Равнорамен кръст в кръг.
 Опако: + DE (Arta cast) RV. Образ на църква, както горе. Мед, диам. 20 × 17 мм (обр. 1, ₄ и обр. 2, ₄).
 5. Лице: + (Iohs desp) OTIV. Равнорамен кръст с четири зрънца, вписан в кръг от дребни зрънца.
 Опако: + (De Arta) CASTRV. Образ на църква с две кули. Мед, диам. 18 мм (обр. 1,₅ и обр. 2,₅).
 6. Лице: + Ioh (s desp) ITV (a). Равнорамен кръст, вписан в кръг от зрънца.
 Опако: (De Arta ca) STR (и). Стилизиран образ на църква, както в горните екземпляри. Мед, диам. 17 мм (обр. 1,₆ и обр. 2,₆).
 7. Лице: + I (oh) s DESPOT. Равнорамен кръст с четири зрънца.
 Опако: + De Arta castru). Образ на църква, както горе. Мед, диам. 17 мм. (обр. 1,₇ и обр. 2,₇).
 8. Лице: + (I) oh (s) D (esp) OT (lu). Равнорамен кръст в кръг от зрънца.
 Опако: Част от стилизиран образ на църква. Мед, диам. 18 мм (обр. 1,₈).
 9. Лице: + (Iohs desp) OTIV. Равнорамен кръст в зрънчест кръг.
 Опако: DE (Arta castru). Стилизиран образ на църква. Мед, диам. 18 мм (обр. 1,₉ и обр. 2,₉).

10. Лице: + IOhs... TT IV (?). Равнорамен кръст в зрънчест кръг.

Опако: + DVT... ? Образ на църква, както в горните екземпляри.

Мед, диам. 20 мм (обр. 1₁₀).

Всички гореописани монети се намират в нумизматичната сбирка на Окръжния музей в Търново. По-долу даваме за пълнота и описанието на монетите на Иоан II Орсини, произхождащи от други места в България. Описаните под № 1, 3 и 4 екземпляри произхождат от Пловдивско. Монетата № 2 е намерена случайно при с. Кошарица, Поморийско. Тя се пази в музея на гр. Бургас.⁷ Петият екземпляр (обр. 3₅) представлява четвъртина от монетата. Тя е намерена от д-р В. Хараланов заедно с още няколко медни монети на Палеолозите, унгарски монети от XIV в. и още една неопределена франкска монета върху склона на „Хисарлъка“ при Коларовград.⁸ Споменатите монети показват, че и в средновековния Шумен са циркулирали също както в Търново чуждестранни монети.

Четвъртинката монета с името на Иоан II Орсини, както и други преполовени монети от Шуменския Хисарлък свидетелствуват, че при нужда от по-дребни пари монетите са били нарязвани на късове.⁹

1. Лице: + IOhs (despotu). Равнорамен кръст, вписан в зрънчест кръг.

Опако: DEA (rta Ca)STRV. Стилизиран образ на църква с две кули.

Мед, диам. 18 мм (обр. 3₂). Музей в Бургас.

2. Лице: + IOha DE (sp) OTIV. Равнорамен кръст в кръг от зрънца.

Опако: + De A) RTA CASTR. Образ на църква, както в горния екземпляр.

Мед, диам. 18 мм (обр. 3₁).

3. Лице: + IOhS D (esp) OTIS. Равнорамен кръст в кръг от зрънца.

Опако: DE ARTA CS, Образ на църква, както в горния екземпляр.

Мед, диам. 19 мм (обр. 3₃).

4. Лице: + IOh (s despotiu). Равнорамен кръст с четири зрънца, вписан в кръг от зрънца.

Опако: (D) E APT (a cast) RV (?). Образ на църква.

Мед, диам. 18 мм (обр. 3₄).

5. Лице: + (Iohs de) SPO (tius). Част от равнорамен кръст в кръг от зрънца.

Опако: (+ D) E A (rta castpu). Част от стилизиран образ на църква.

Мед, диам. 8 мм. Сбирка д-р Хараланов (обр. 3₅).

Освен описаните по-горе пет монети два подобни екземпляра са намерени при разкопките на част от некропола на средновековния Несебър.¹⁰ Един трети екземпляр заедно с монета на Карл II Анжу (от същия тип) е намерен при разкопаване основите на една средновековна църква до гр. Кърджали.¹¹ Една монета на Иоан II Орсини е намерена случайно при с. Пепелина, Русенско.¹²

Несъмнено монети на Иоан II са намерени и на други места в България.

Обр. 3. Медни монети на Иоан II Орсини от други градове в България

Abb. 3. Kupfermünzen von Joan Orssini aus anderen Städten Bulgariens

⁷ Сведения за нея дължим на Михаил Лазаров, уредник на музея.

⁸ Ползуваме се от случая да поблагодарим на д-р Хараланов за съобщението му относно споменатите монети.

⁹ В средните векове и на други места при нужда са насичали на два и повече къса редовните монети. Срв. E. Conditachi, Monnaies byzantines coupées, Chronica numism., si arh. XIII—XV, стр. 237 сл.

¹⁰ По съобщение на Ив. Гълъбов, бивш директор на музея в Бургас. Наличието на монети от Орсини в некропола на Несебър показва, че негови монети са циркулирали на пазара в този град.

¹¹ По съобщение на П. Мерджанова, сътрудник на музея в този град.

¹² За нея ни съобщи Г. Кацарова, научен сътрудник при Археологич. музей в София.

Явява се въпросът, дали описваните тук монети са оригинални или представляват старинни фалшификати, тъй като монетите на франкските владетели в средновековна Гърция са сечени от сребро. Шлюмберже дава сведения за редица фалшификати на франкски грошове.¹³ За тях той изтъква, че се отличават по неправилните надписи, съставени често от наредени букви без какъвто и да е смисъл. Тези фалшификати са от сребро.

Както видяхме, монетите с името на Иоан II Орсини, намерени в Търново, както и тези от други места в България са с правилно гравирани готически букви и надписите отговарят на тези от сребърните монети на Иоан Орсини. Само в един екземпляр иначе правилният надпис е гавиран отляво към дясно. Ние смятаме, че медните монети с името на И. Орсини са били посребрени и с течение на времето тънката сребърна корица по повърхността им се е изтрила. По този начин вероятно поради финансови затруднения са били пуснати в обръщение тези монети с принудителен курс. Подобни монети ни са известни и от българската средновековна нумизматика. Намират се медни монети на цар Иван Шишман със следи от старинно посребряване.¹⁴

За пълнота трябва да споменем, че у нас е намерена и медна монета на ахейския владетел Карл II Анжу. И в нея надписите и образите от двете ѝ страни са много правилни, както в тия от сребро.

¹³ Schlumberger, цит. съч., стр. 356 сл.

¹⁴ Н. Мушмов, Монетите и печатите на българските царе, София, 1924 г., стр. 144, № 192, 194, стр. 196, № 199, 200 и 201.

MÜNZEN DES FRÄNKISCHEN HERRSCHERS JOAN II ORSINI, GEFUNDEN IN TIRNOVO

T. Gerassimov

ZUSAMMENFASSUNG

Bei den Ausgrabungen eines Wohnviertels der mittelalterlichen Stadt Tirnovo wurden in einigen Wohnungen Münzen gefunden. Neben kupfernen bulgarischen und byzantinischen Münzen wurden auch 10 Kupfermünzen mit dem Namen des fränkischen Herrschers von Epyr Joan II Orsini gefunden. (Abb. 1,2,3). Ausser diesen Münzen behandelt der Autor auch fünf Kupfermünzen des Orsini, die auf anderen Orten im Nordosten und Südwesten Bulgariens gefunden worden sind. (Abb. 3,4). Diese Münzen haben regelmässig gezeichnete gotische Buchstaben und Inschriften. Nur bei einer einzigen Münze ist die Inschrift verkehrt gegeben. Der Autor nimmt an, dass diese Münzen leicht verilbert gewesen waren und dass im Laufe der Zeit das Silber weggefallen ist. Ähnliche Münzen sind auch von Karl II. von Anjou bekannt.

ЮЖНА НАПРЕЧНА КРЕПОСТНА СТЕНА НА ЦАРЕВЕЦ

Я. Николова и Н. Ангелов

Хълмът Царевец заемал централно място в Търново като столица на Втората българска държава (XII—XIV в.). Тук били издигнати дворците на царя, патриарха и висшите боляри. Хълмът бил ограден околоръст с дебели и високи каменни крепостни стени, с кули и порти, които го правели непристъпен и непревземаем. По същия начин бил укрепен и защитен и съседният хълм Трапезица, който представлявал втората по значение крепост на средновековно Търново.

Напречни крепостни стени, които се спускали от крепостите Царевец и Трапезица към р. Янтра, включвали в крепостната система на старата столица оная част от града, която се намирала между двата хълма. Следи от такива напречни крепостни стени се забелязват и сега по северния склон на Царевец близо до Сечената скала и върху източния и югозападния склон на Трапезица.

През декември 1959 г. при направа на изкопи за основи на жилищна сграда в парцел № 17 по ул. „Кефалов“ се откри в профила на изкопа зид с дебелина 2,80 м, направен от ломени камъни и хоросан. Последният представлява почти чиста вар с много малко примеси от едър пясък. Зидът има посока север—юг. Долепен е до скалния масив на Царевец на онова място, срещуположно на което от северната страна на масива има запазени остатъци от напречна крепостна стена. Тези предварителни данни ни дадоха основание още в самото начало да предполагахме, че откритият зид е напречна крепостна стена, която е преграждала южното подножие на хълма Царевец от достъп от западна посока. Следи от тази стена над земята не се виждаха. С изключение на арх. Рашенов¹, за нея не споменава никой от досегашните изследователи на Търново.

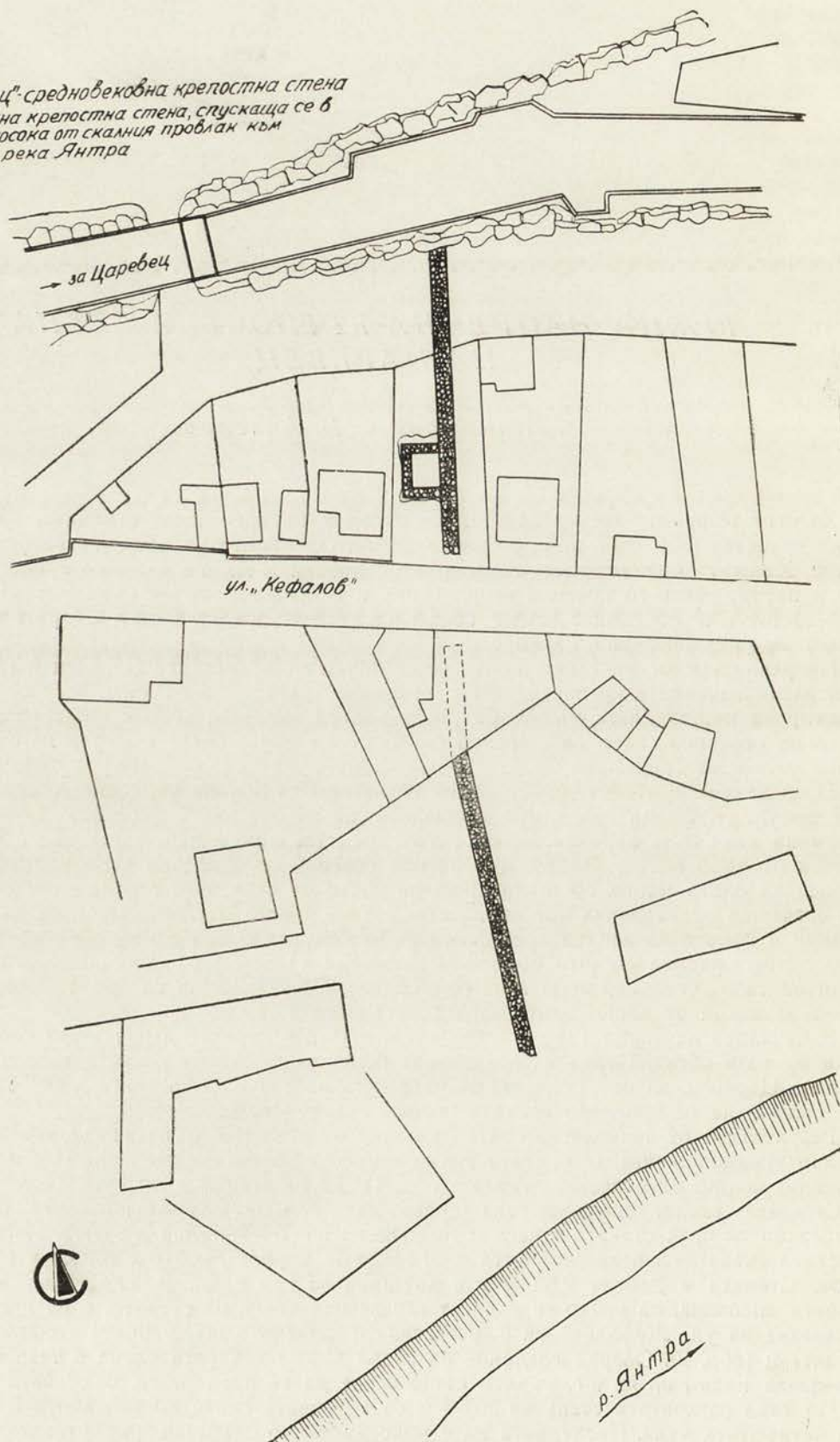
В началото на април 1960 г. Окръжният музей в Търново започна археологически разкопки на този обект. Целта на разкопките беше да се открие южната напречна крепостна стена на Царевец, да се установи нейната връзка с околоръстната крепостна стена на този хълм и да се проследи нейната посока към р. Янтра.

Резултатите от археологическите разкопки на това място потвърдиха нашето предварително предположение. Откритата южна напречна крепостна стена на Царевец започвала перпендикулярно от отвесната скала (обр. 1). Тя се долепяла до скалата на 34 м източно от Сечената скала, продължавала право на юг и достигала до брега на р. Янтра. В северния си край стената е изцяло разрушена на протежение от пет метра, но върху отвесната скала се забелязват и сега ясно следи от хоросан, който е видян и от арх. Ал. Рашенов. Стената е дебела 2,80 м и в днешния си вид е запазена на дължина 100 м. Най-голямата височина, на която се издигат запазените части от стената, е средно 1,00 м. При прокарване на ул. „Кефалов“ тя е разсечена и платното на улицата слязло по-ниско от основите ѝ (обр. 2). Според сведения на стари хора по-старата улица в тази част на града е минавала малко по-на юг, където също може да се предполага, че стената е разрушена.

По така разкритата стена на 25,50 м от отвесната скала до западното ѝ лице е долепена четвъртата кула. Последната не е конструктивно свързана със стената. Дебелината

¹ А. л. Рашенов, Възстановяване крепостта „Царевец“ в гр. В. Търново. ГНМ, VI, 1936, 398, обр. 247.

„Царевец“ средновековна крепостна стена
 Напречна крепостна стена, спускаща се в
 южна посока от скалния проблем към
 река Янтра

Обр. 1. Общ план на южната напречна крепостна стена
 Abb. 1. Gesamtplan der südlichen queren Festungsmauer

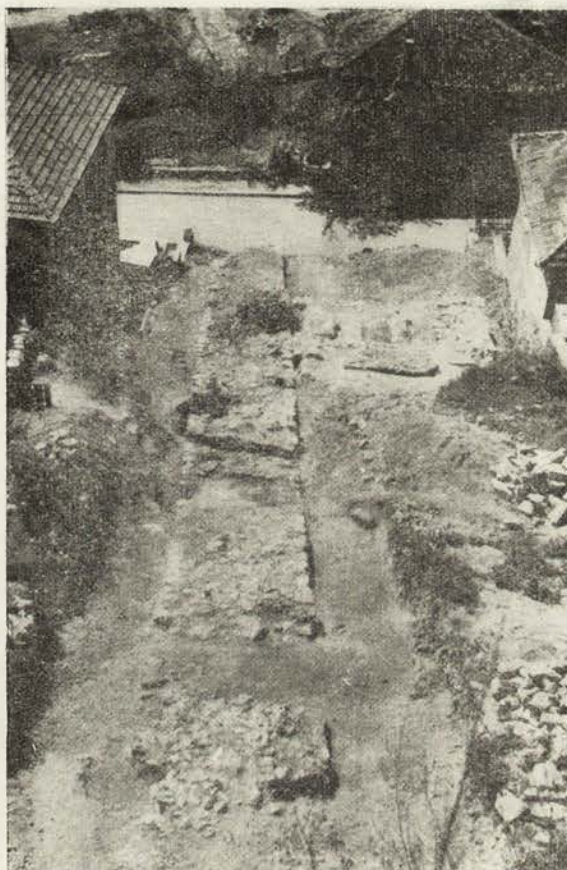
на основите на кулата е 1,60 м. За източен зид на кулата е служила самата крепостна стена. Вътрешните размери на кулата са 4,40 на 5,40 м. Основите на кулата стъпват на общ блокаж от ломени камъни и хоросан, чиято дебелина достига 1,10 м. В пода на кулата бяха открити легла на пет греди, които имат посока север — юг и свързват блокажа със северния и южния зид на кулата. Разстоянията между отделните греди не са еднакви. Те се движат между 0,20 до 1,00 м. Блокажът имал предназначението да изравни и укрепи терена, върху който е издигната кулата, тъй като на това място той е твърде много наклонен на юг. Зидовете на кулата са запазени на височина до 1,20 м. Около външната страна на кулата беше разкрита хоросанена замазка с дебелина 0,24 м и ширина 3 м в северната част. На западната страна тази хоросанена замазка е пресечена от оградния зид на съседния парцел и поради това е запазена на ширина само 0,70 м.

Южната напречна крепостна стена и кулата към нея са строени по един и същ начин. Макар кулата да не е конструктивно свързана със стената, те са строени едновременно. Стената и кулата, които се намират северно от улица „Кефалов“, са положени направо на скалата, без да се правят изкопи в нея. Най-отдолу е излят един пласт от хоросан, върху който започва каменният градеж. Южно от ул. „Кефалов“ стената е фундирана на дълбочина от 0,60 до 2,00 м, без да е достигната скала. На отделни участъци, главно в южния участък на стената, при направа на основата са използвани по-големи камъни за лице, дори и отделни скални блокове. Стената е зидана двуплицево без оформяне на квадри и редове. Пълнежът е от дребни камъни, примесени с по-едри и поставени в обилен хоросан без всякакъв ред. Този начин на градеж е същият, който намираме и в крепостните стени на Царевец, а също и в останалите открити досега основи на сгради от XII—XIV в.

В дебелината на тази крепостна стена се откриха легла на три надлъжни сантрачни греди. Едната е в средата, а двете в двата края на 0,30 м навътре от лицето. По формата на леглата личи, че гредите били грубо обработени. Запазени са леглата само на първия сантрачен пояс, който е следвал наклона на терена. Следи от сантрачни греди се откриха и в основите на кулата. В северния ѝ зид се откриха също три легла от греди, крайните от които са поставени на 0,25 м от лицето на зида. В южния зид на кулата, който е запазен на по-голяма височина, се откриха два сантрачни пояса, които отстоят на 1,10 м разстояние един от друг. Гредите им са били четиригълни с напречно сечение 0,20 м.

В южния участък на крепостната стена на 23,50 м от оградата на парцел под № 10 от вътрешната страна до самото лице се откриха два големи къса от крепостна стена, които се откъснали при нейното разрушаване и запазили монолитни. Структурата на техния градеж е същата, както на стената.

Как се е свързвала тази напречна крепостна стена с околновръстната стена на Царевец, която е минавала горе по ръба на скалата, както и височината ѝ, остава неизвестно. По отвесната скална стена наистина са запазени следи от хоросан на височина до 3 м, но това не е достатъчно указание, тъй като на по-голяма височина скалата е оронена от времето и хоросанът вероятно изчезнал по същия начин. В южния край, при брега на р. Янтра,

Обр. 2. Южната напречна крепостна стена, гледана от север

Abb. 2. Die südliche quere Festungsmauer vom Norden aus gesehen

стената е разрушена изцяло и отнесена от буйните води на реката и поради това не може да се установи по какъв начин е завършвала стената в най-южната си част (обр. 3).

Културният пласт върху и около крепостната стена има различна дебелина по цялото ѝ протежение. Той е най-тънък в северния участък — 0,40 м — и най-дебел при реката, където достига до 2,00 м. Постепенното разчистване на насипа даде възможност да се разграничат културните наслоявания и да се проследи животът в южния склон на хълма Царевец. В насипа върху стената и отчасти около нея се откриха части от по-късни зидове и много предмети, останали от турското население, което обитавало няколко века къщите, строени върху разрушената крепостна стена. Във връзка с турските жилища са и откритите на отделни места в дебелината на стената клозетни ями и канали, които

Обр. 3. Южната напречна крепостна стена при брега на р. Янтра

Abb. 3. Die südliche quere Festungsmauer am Ufer des Jantra

Обр. 4. По-късни канали през южната напречна крепостна стена

Abb. 4. Spätere Kanäle durch die südliche quere Festungsmauer

я пресичат в посока към р. Янтра (обр. 4). През годините на турското робство в южния склон на Царевец съществувал квартал с турско население. Тук били Табашката и Малката джамия. В турския културен пласт, който в северния участък е само 0,30 м, а в южния, достига до 1,50 м, освен това се откриха части от турски глинени съдове (типичните ибрици, глинени чашки от зидани турски печки (джамали), части от турски кегемиди, зарфове (обр. 5), турски монети от XVII—XIX в., глинени лулички, различни железни предмети като халки, огниво, клинове, железен гвоздей с халка, катинари, ключове от секретни катинари, превезло от металически съд (обр. 6), тока за колан, изплетена от железен тел (обр. 7а), похлупак на меден ибрик, топчета от върхове на подобни похлупаци, бронзова верижка, бронзови апликации (обр. 8), чукало от хаванче, лява половина от пафта, обеци и др.

Вторият културен пласт, в който се откриха основите на крепостната стена, е дебел средно 0,40 м. В северния участък на стената той е съвсем тънък. Той се състои от пръст, ломени камъни, хоросан, части от кухненска и трапезна керамика от XII—XIV в., средновековни български и византийски монети и други дребни предмети.

1. Кухненска керамика. Намерените части от този вид глинени съдове произхождат от гърнета с равно отрязани дъна, издут търбух, висока шийка до 0,04 м и прав ръб на устието. Имат по една дръжка, която излиза от ръба на устието или малко под него и достига до средата на издутата част на съда. Дръжките са с елипсовидно или кръгло сечение, най-често украсени с набодени трапчинки или пък пъпки, получени от налепени допълнително малки глинени питки. Някои от дръжките са двойни. Ръбът на някои устия е назъбен (фестониран). Шийката на повечето съдове е украсена с врязани успоредни или вълнообразни линии. Търбухът е украсен с лъскави ивици, често така кръстосани, че образуват мрежа от ромбоиди (обр. 9). По-малко са съдовете, украсени по стените с пъпки

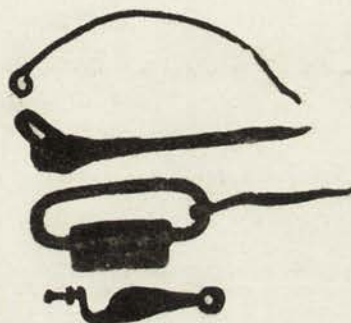
и покрити с масленозелена глеч. Стените на съдовете са дебели средно 0,05 м. Глината е добре пречистена и омесена. Обикновено имат керемиден цвят. Някои от тях са почернели, което се дължи на опушване от дълго употребление.

По форма съдовете от типа кухненска керамика са твърде еднообразни. Освен споменатите гърнега се срещат и части от друг вид съдове — стомни, — които имат до 0,095 м

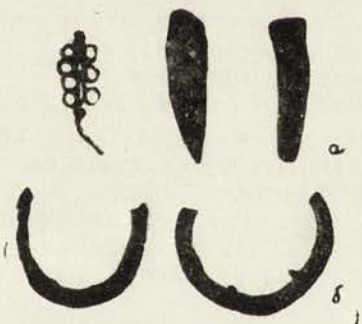
Обр. 5. Бронзов зарф

Abb. 5. Bronzene Kaffeeuntertasse — Sarf

Обр. 6. Железни предмети от първия културен пласт

Abb. 6. Eiserne Gegenstände aus der ersten Kulturschicht

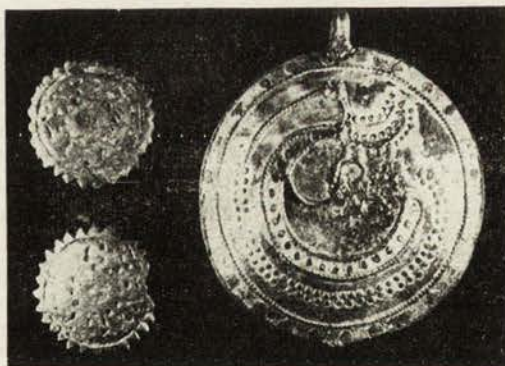
Обр. 7. Железни предмети

a — първи културен пласт,

b — втори културен пласт

Abb. 7. Eiserne Gegenstände

a—erste Kulturschicht,
b—zweite Kulturschicht

Обр. 8. Бронзови апликации и пафта от първия културен пласт

Abb. 8. Bronzeapplikationen und Agraffe aus der ersten Kulturschicht

високи и тесни шийки с диаметър на устието 0,04 м. Някои от устиетата на стомните имат детелинообразна форма с профилиран ръб, покрити с масленозелена глеч.

Някои от гърнетата са имали похлупаци. Намерените части от похлупаци са покрити с масленозелена глеч, украсени по периферията с пъпки, а ръбът е фестониран.

Към кухненската керамика принадлежат и свещниците. Откритите части от свещници имат конусовидна форма с диаметър на поставката средно 0,15 м. Долният им ръб е обърнат нагоре и фестониран чрез вдълбаване с пръст. Средната част на свещниците е украсена с врязани концентрични окръжности, които се редуват с пояс от зигзаговидни врязани линии (обр. 10).

Обр. 9. Кухненска керамика
Abb. 9. Küchenkeramik

2. *Трапезна керамика.* Откритите части от този тип глинени съдове говорят за твърде голямо еднообразие по отношение на тяхната форма. Те представляват устия, дъна и части от стени на плитки, разлати паници или по-дълбоки купи (обр. 11).

Дъната им са ниски столчета, украсени от вътрешната страна с концентрични окръжности, спирали, птици или плетеници. Покрити са с бяла ангоба и върху нея са поставени масленозелени, жълтозелени и жълтокафяви петна. Украсата е изпълнена в техниката „сграфито“. Ръбът на устието е прав или леко извит навън. Някои от стените на паниците са украсени с радиално разположени прави и зигзаговидни линии.

В културния пласт бяха намерени още и други предмети, като глинени прешлени за вретено, халка от кост, бойна топка от глина, железни налчета (обр. 76), подобни на които има намерени в района на двореца на Царевец, части от стъклени гривни и други дребни предмети (обр. 12).

Монетите, които са намерени в този културен пласт, се разпределят на два вида:

1. Старобългарски монети

Константин Асен (1257—1277 г.) (обр. 13а)

Лице: Константин Асен прав насреща, в царско облекло, с ниска корона и висулки, в дясната ръка държи кръст, а в лявата — кълбо. Над лявата ръка има полуизтрити буквите *ко*, до дясната ръка — остатъци от буквата *а* и титлата *цр*. Възстановен, целият надпис трябва да се чете *Ко(ста)а(инъ) царь*.

Опако: Полуизтрит бюст на Христос насреща. От двете страни на главата едва личат съкращенията *к—хс*. В полето до лявата ръка личи титлата *цр*.

Монетата е медна, корубеста, твърде много повредена. Диаметър 25 мм.

Иван Александър и Теодора (1355—1371 г.) (обр. 13 б)

Лице: Иван Александър и Теодора прави насреща, с ниски корони и висулки, държат помежду си дълъг кръст, който долу се раздвоява. В свободните си ръце държат по един малък кръст.

Опако: Монограмът на Иван Александър от буквите **ал** и титлата **цр**. Отгоре съединителен знак. Наоколо частично запазен зрънчев кръг. Възстановен, целият надпис трябва да се чете **Ал**-(**ксандър**) **царь**.

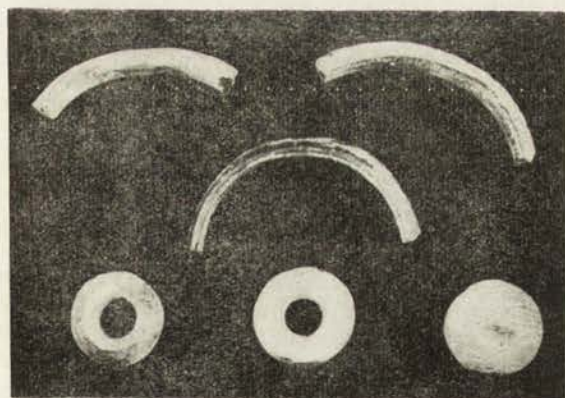
Монетата е медна, слабо корубеста и полуизтрита. Диам. 18 мм.

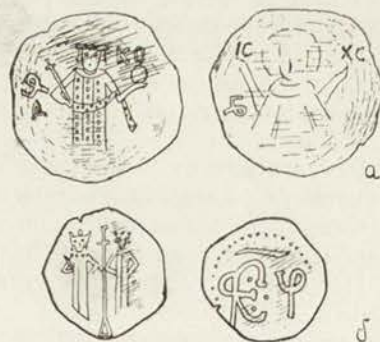
Обр. 11. Трапезна керамика
Abb. 11. Tafelkeramik

Обр. 10. Част от глинен свещник
Abb. 10. Teil eines Tonleuchters

Обр. 12. Предмети от стъкло и глина
Abb. 12. Gegenstände aus Glas und Ton

Обр. 13. Старобългарски монети: а — Константин Асен, б — Иван Александър и Теодора

Abb. 13. Altbulgarische Münzen: a — von Konstantin Assen; b — von Iwan Alexander und Theodora

II. Византийски монети

Една част от намерените при разкопките монети имат византийски произход. Четири броя са сечени през времето на византийския император Исак II Ангел (1185—1195 г.) и една монета от времето на Андроник II Палеолог (1282—1328 г.). Всички монети са медни и твърде много повредени.

Строителните материали, начинът на градеж и находките в този културен пласт датират с положителност откритата напречна крепостна стена по времето на Втората българ-

ска държава (XII—XIV в.). След освобождението от византийско робство, когато Търново става столица на България, били изградени двете крепости на хълмовете Царевец и Трапезица, които представлявали вътрешният град — главната крепост на столицата. Напречните крепостни стени, които включвали част от външния град в общата крепостна система, били построени по-късно, по всяка вероятност през времето на Иван Асен II. Доментиан² говори за „новия град Търново“ около църквата „Св. Четиридесет мъченици“, който вече съществувал в първата половина на XIII в.

Сведенията за крепостните стени и крепостните съоръжения на средновековната българска столица Търново са твърде оскъдни. Единствено запазената миниатюра „Смъртта на Асеня“ в Манасиевата хроника³ е твърде схематична и не може да се използва като източник за пресъздаване на архитектурни и конструктивни форми на крепостта. Недостатъчни са сведенията за укрепленията на средновековната българска столица и в описанията на старите хронисти и пътешественици. У почти всички стари автори Търново се възхвалява като най-недостъпния от всички градове по Хемус. Някои го смятат дори за втори по големина след Цариград (патриарх Калист). Византийският историк Никита Акоминат пише,⁴ че градът бил „... обиколен със здрави стени, разделен от река и построен на върха на планината“. За високите крепостни стени на Търново споменава и Григорий Цамблак⁵ в словото за пренасяне мощите на св. Параскева. По-цялостно е описал укрепленията на Царевец и Трапезица Карел Шкорпил.⁶ Той проследил цялата околоръстна крепостна стена на двата хълма. В плана на старата българска столица той нанесъл две напречни крепостни стени, които се спускат в северозападния и източния склон на хълма Трапезица с посока към р. Янтра. Подобни напречни крепостни стени той означил и на хълма Царевец, едната при Лобната скала, а другата в северния склон на около 34 м източно от Сечената скала. За последната той пише: „... залепен до отвесната скалиста стена, която тук образува малък ъгъл; този зид е слизал по стръмния склон до река Янтра. Според разказа на стари хора при постройката на новото шосе край скалистия виадукт за Долна махала, около 1860 година, този дебел зид е бил открит и пресечен. Най-вероятно е, че този зид е един от зидовете, с които са били укрепени долните махали на стария град.“ Тази напречна крепостна стена беше отново открита през март 1961 г. в северния склон на Царевец при разширяване пътя за Асенов квартал. Основата ѝ е твърде много обрушена и дебелината ѝ не може да се определи с точност. Все пак тя не е надминавала 2,50 м. Прави впечатление, че докато южната напречна крепостна стена се спуска право към р. Янтра, то северната е ориентирана по диагонал. Причина за това е големият наклон на терена на това място. К. Шкорпил обаче не съобщава за напречната крепостна стена в южния склон на хълма. По-късно арх. Ал. Рашенов⁷ изказва предположение, че такава стена имало и в тази страна на крепостта. В своята реконструкция на главния вход на Царевец той поставил напречните крепостни стени симетрично от двете страни на скалния път.

Резултатите от разкопания обект представляват голям интерес за историята на средновековната българска столица и за възстановяването на нейния план.

Откритата южна напречна крепостна стена защищавала от запад ония квартали от средновековния град, които били разположени по източния и южния склон на Царевец.

Напречните крепостни стени, които се спускали от двете крепости на хълмовете Царевец и Трапезица, заедно с пълноводната река Янтра укрепявали външния град на средновековната българска столица. Тук по двата бряга на р. Янтра живеели занаятчиите, търговците, чужденците, обикновеното духовенство и др. Вътрешният град бил разположен върху двата хълма, където зад високите околоръстни крепостни стени и зад стените на двореца и патриаршията живеели царят, патриархът и висшите боляри.

Цялостното проучване на крепостните стени и крепостните съоръжения на средновековната българска столица в близките години ще даде възможност да се установи точният план на Търново през XII—XIV в.

² Доментиан, Животи светого Саве и светого Симеона. Београд, 1938, 207.

³ Миниатюрите на Манасиевата хроника във Ватиканската библиотека. София, 1927, 22, табл. II.

⁴ Nicetas Acominatos, Historia. Вонпае, 1833; вж. Иречек, История на българите, 1886, 331, заб. 10.

⁵ В. Сл. Киселков, Митрополит Григорий Цамблак. Сф, 1943, 53 и 64.

⁶ К. Шкорпил, Планът на старата българска столица Велико Търново. ИБАД, I, 1910, 121—146.

⁷ Ал. Рашенов, Възстановяване на крепостта „Царевец“ в гр. Търново. ГНМ, VII, 1932—1934, 381—399.

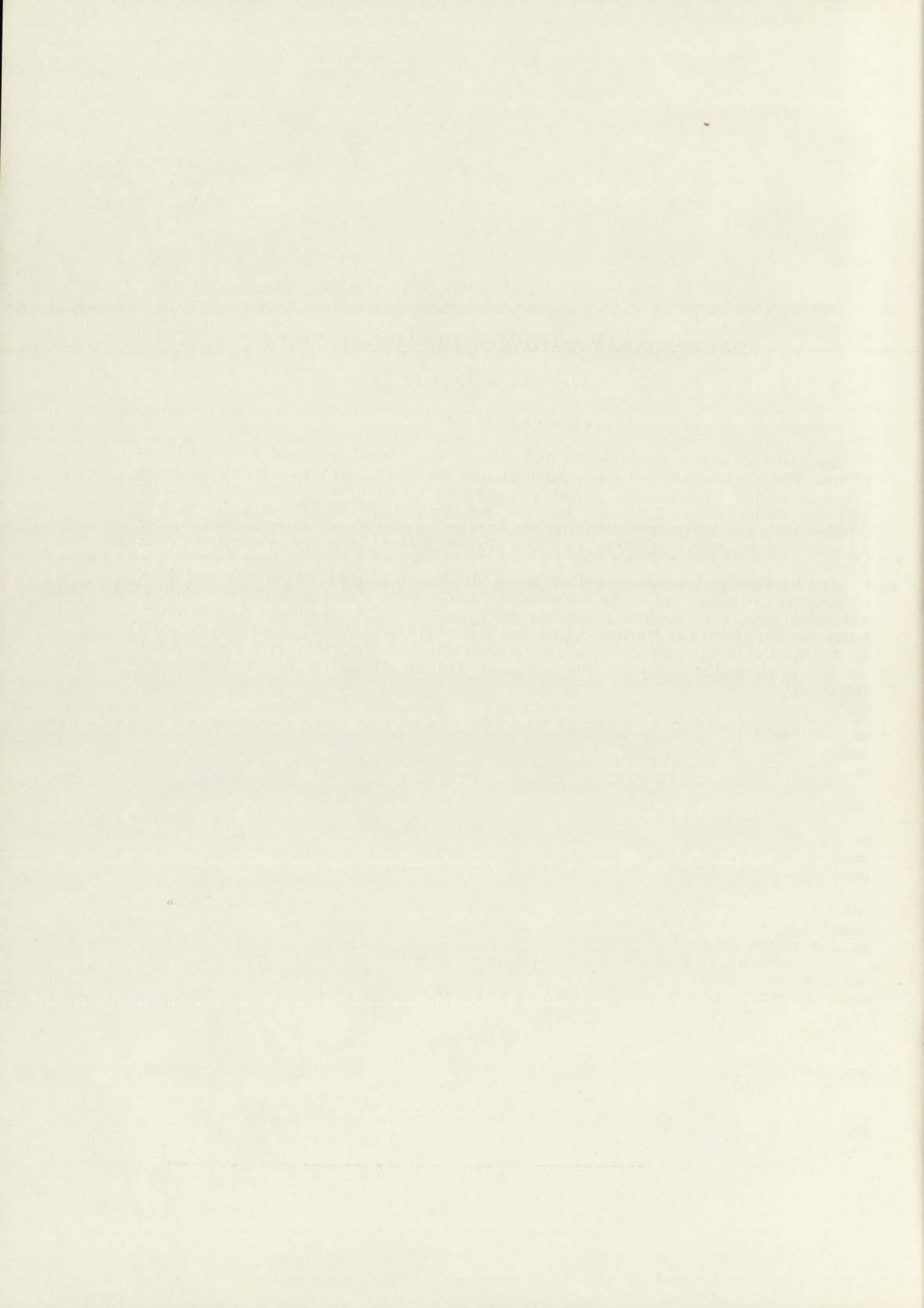
SÜDLICHE QUERE FESTUNGSMAUER VON ZAREWETZ

J. Nikolova, N. Angelov

ZUSAMMENFASSUNG

Im Jahre 1960 wurden archäologische Ausgrabungen im Südhang des Hügels Zarewetz durchgeführt. Freigelegt wurde eine quere Festungsmauer, die 34 m östlich von dem Gespaltenen Felsen liegt. Diese Festungsmauer verlief von den senkrechten Felsen des Hügels bis zum Ufer des Jantra-Flusses. Vermutlich hatte sie die Aufgabe, die Viertel am südlichen und östlichen Hang von Zarewetz bei einem eventuellen Überfall von Westen zu verteidigen. An der Aussenfront dieser Mauer, 25, 50 m von dem Felsen entfernt, war ein viereckiger Turm angelehnt.

Die Bauweise — Bruchsteine, weisser Mörtel, der Mangel gereihten Mauerwerks und innerer eingebauten Balken, sowie die Baumaterialien in der Kulturschicht gefunden, die Küchen- und Tafelkeramik, mittelalterliche bulgarische und byzantinische Münzen datieren diese Festungsmauer um die Mitte des Zweiten bulgarischen Staates (13. — 14. Jahrh.). Diese Mauer, sowie die anderen Quermauern, die von den Hügeln Zarewetz und Trapesitza zum Flusse liefen, umfingen in einem Festungssystem den grösseren Teil der Hauptstadt des mittelalterlichen Bulgariens.

ОЛОВЕН ПЕЧАТ НА ТЪРНОВСКИЯ ПАТРИАРХ ВИСАРИОН

Т. Герасимов

В средновековната българска държава още отрано е бил възприет от съседната Византия обичаят официалните документи да се скрепват със съответен металически печат, посредством който се потвърждавала истинността на съдържанието му.¹ Към дарителните грамоти, посланията до чужди владетели и писмата на царя, изхождащи от царската канцелария, са били прикрепвани на връв от копринени нишки златни печати (хризовули) и такива от олово (моливдовули). Кореспонденцията на българската духовна власт се скрепяла само с оловни печати, които са били различни по големина според характера на документа, към който са се прикачвали.

Докато от българските владетели от Първата и Втората държава са известни редица печати от злато и олово, то печатите на лица от църковната иерархия в средновековна България са извънредно редки. Досега знаем само печата на „Георги, синкел и чърнец български“ от X в.,² печата на велбуждския епископ Иоан от XI в.³ и на охридския архиепископ Григори от XIV в.⁴ Тук описваме първия известен засега печат от олово на търновския патриарх Висарион, намерен в Беленско.⁵ Той е с много добре запазена повърхност. Диаметърът му е 40 мм. Този печат с големи размери е служил за скрепяване на официални документи, издадени от канцеларията на Търновската патриаршия.

При липсата на домашни писмени извори този оловен печат придобива значение на документ, който спомага да се уяснят в известна степен някои въпроси из миналото на Търновската патриаршия, особено през първите години на нейното самостоятелно съществуване.

Върху лицевата страна на печата е представена сцената Възнесение Христово. В горната половина се вижда фигурата на Христос, седнал насреща, в овално сияние, поддържано от два летящи ангела. Долу стои Богородица, окръжена от дванадесетте апостола. Изображението възпроизвежда от установената отрано в източното изкуство иконография на тоя евангелски сюжет. Тук обаче Богородица е представена с прибрани пред гърдите ѝ ръце. В лявата тя държи свитък. Този мотив намираме в едно изображение на Богородица в миниатюра от едно евангелие от XI в. в Синайския манастир.⁶

Грижливата изработка на миниатюрните образи показва, че матрицата за печата е била изработена от някой много опитен печаторезач, който несъмнено е възпроизвел някоя известна икона. За това предположение ни дава основание редкият иконографски тип на Богородица в описаната сцена.

Върху opakото на печата е поместен в четири реда следният написан на славянски език надпис:

¹ Th. Gerassimov, Bulles bulgares en or des XIII et XIV s., Byzantinoslavica, 1960, стр. 62.

² Т. Герасимов, Три старобългарски моливдовула, ИБАИ, VIII, 1934, стр. 356 сл., обр. 196 и 197; Нов моливдовул на Георги монах и синкел български, ИАИ, XX, 1955, 587 сл.

³ И. Иванов, Кюстендилският Хисарлък и неговите старини, ИБАД, VII, 1919 — 1920, стр. 113 и обр. 93.

⁴ И. Иванов, Български старини из Македония, София, 1931, стр. 37.

⁵ Т. Герасимов, Два славянских моливдовула XI и XIII веков, Byzantinoslavica, XIII, 1952, стр. 95.

⁶ Н. Кондаков, Иконография Богоматери II, Петроград, 1915, стр. 330, обр. 224.

Обр. 1. Оловен печат на патриарх Висарион
Abb. 1. Bleisiegel des Patriarchen Wyssarion

✠
ВИСАРИОН
МАСТИЖЕЖИ
Ѣ ПАТРИАРХ
БЪЛГАРИИ.

На български развързан, надписът гласи: „✠ Висарион по божия милост патриарх на българите“.

Буквите в надписа са с правилно начертание и широки рамена. Палеографски те са сходни със съответните букви от надписи, датиращи от XIII в. Обаче между тях има и някои с по-архаично начертание, което ги сближава с букви в надписи от времето преди

Иван Асен (1218 — 1241). Такава е например буква В, в която двете дъги са доближени, както в същата буква от надписа при с. Кърчево, Демирхисарско, издялан при българския цар Калоян (1197 — 1207),⁷ и този върху сребърното блюдо на Цузмен от XII — XIII в.⁸ С архаично начертание е и буквата М, в която върхът на средното прекършено рамо не достига до долните краища на двете отвесни рамена. Тя е сходна със същата буква в споменатите два надписа, както и в Самуиловия надпис. И за буквите Ѣ, Ѧ, жж и ѿ намираме близки успоредици в надписи, датиращи от преди първата четвърт на XIII в. Също така и знакът за съкращение е с по-старинно начертание. Той представлява една права черта, така както го виждаме в споменатия надпис на Самуил и този край с. Кърчево.

Изтъкнатите палеографски особености в надписа на моливдовула позволяват да го датираме преди царуването на Иван Асен II.

В надписа, както видяхме, стои името на някакъв патриарх Висарион. Такъв патриарх не е споменат в списъка на търновските патриарси в Бориловия синодик. Но той несъмнено е заемал търновския патриаршески престол. За това свидетелствува изображението върху лицевата страна на печата му, тъй като патриаршеската църква в Търново е била посветена на Възнесение Христово.⁹ През средните векове е било спазвано строго правилото да се поставя върху моливдовула на патриарха образът на светеца (храмовия празник), на който е била посветена катедралата. Премълчаването името на Висарион в Бориловия синодик може да се обясни само с обстоятелството, че и той е бил между няколкото търновски патриарси заедно с архиепископа Василий (при когото е била възстановена независимостта на българската църква), които са били подозирани в униятски връзки с Рим.¹⁰ И затова тяхната памет е била заличена в българската църковна книжнина.

Може би Висарион да е управлявал Търновската патриаршия непосредствено след светителствуването на първия български духовен глава архиепископ Василий.

Колко време Висарион е заемал търновския патриаршески престол, засега не може да се установи. Нашият моливдовул спомага да се попълни списъкът на търновските патриарси с още един. От надписа му узнаваме още, че титлата на българския патриарх до средата на XIII в. е гласяла: „По божия милост патриарх на българите“. В нея, както виждаме, липсва частицата „всем“, която намираме в титулатурата на последния търновски патриарх Евтимий (от края на XIV в.).¹¹ Титлата патриарх в моливдовула на Висарион показва, че искането на цар Калоян българските духовни началници, признавайки върховенството на папата, „да държат закона, обичая и последованието, които са държали блаженопочившите царе на цяла България и Влашко...“¹² е било прието и на главата на българската църква е било негласно призната от Рим титлата патриарх, която е била синоним на автокефалност и която титла по политически причини е била отказвана на българската църква дълго време (до 1235 г.) от страна на източния вселенски патриарх. Като косвено свидетелство, че папата е признал на Василий и неговите непосредни приемници на търновския патриаршески престол титлата „патриарх“, служи следният пасаж в

⁷ И. Иванов, Български старини в Македония, София, 1911, стр. 30; И. Дуйчев, Из старата българска книжнина, II, София, 1944, стр. 27, 306 сл.

⁸ Б. Цонев, Палеографска оценка на Цузменовия надпис, Минало, III, София, 1914, кн. 9, стр. 4 сл.

⁹ М. Попруженко, Синодик царя Борила (Български старини, VIII), София, 1928, стр. 85.

¹⁰ П. Ников, сп. Ан., XX, 1921, стр. 16.

¹¹ И. Иванов, цит. съч., стр. 235.

¹² Ив. Дуйчев, Преписката на папа Инокентий III с българите, ГСУИФ, XXXVIII, стр. 96 сл.

едно писмо на Димитър Хоматиян: „българският тъй наречен патриарх (Василий) бил наистина възвисен в патриаршеско достойнство от римския папа“.¹³

Накрая трябва да изтъкнем, че релефното изображение върху лицевата страна на моливдовула, въпреки миниатюрните си размери, представлява един рядък образец на българската глиптика от първата половина на XIII в. Ние виждаме, че в Търново по това време са работили много добре школовани гравьори. Неизвестният майстор е представил с голямо умение в традиционния плосък релеф една сложна композиция от много човешки фигури в дребното поле на плочката на печата. Подробностите в лицата, които са били означени в матрицата, сега не личат, тъй като поради мекия материал — оловото — те лесно се изтриват.

¹³ П. Ник о в, Принос към историческото изворознание на България и историята на българската църква, СпБАН XX, 1921, стр. 27, заб. 1.

EIN BLEISIEGEL DES TIRNOVOER PATRIARCHEN WYSSARION

T. Gerassimov

ZUSAMMENFASSUNG

Der Autor behandelt ein seltenes sfragistisches Denkmal aus der Sammlung des Archäologischen Volksmuseums in Sofia (Abb. 1). Das ist der Bleisiegel eines aus anderen historischen Quellen unbekannten Tirnovoer Patriarchen Wyssarion aus dem Beginn des 13. Jahrh. Der Siegel hat ein Durchmesser von 40 mm.

Auf der Vorderseite ist Christi Himmelfahrt dargestellt. Auf der Rückseite ist eine Inschrift in slawischer Sprache: Wyssarion in Gnade Gottes Patriarch der Bulgaren. Der Siegel ist an offizielle Dokumente befestigt worden, die Kanzlei des Tirnovoer Patriarchats ausstellte.

ЕДНА VILLA RUSTICA КРАЙ С. ПРИСОВО, В. ТЪРНОВСКИ ОКРЪГ

Богдан Султов

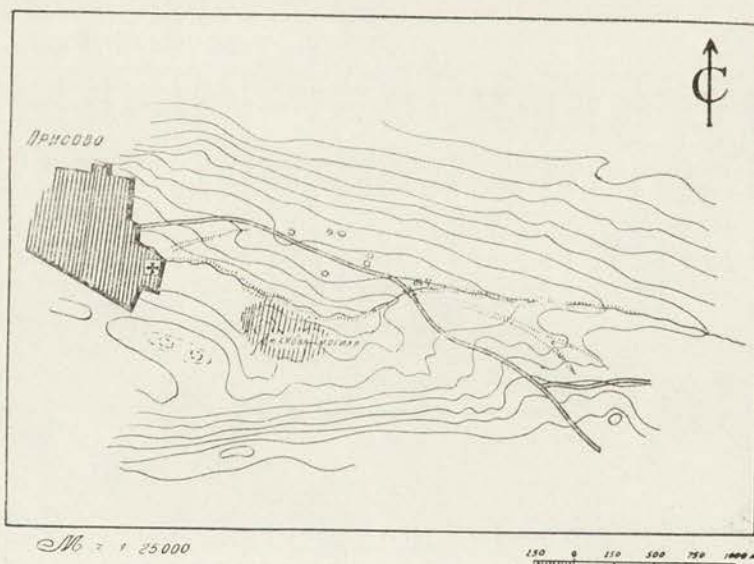
Село Присово се намира на 6 км югоизточно от град Търново. То е разположено по двата разлати склона на Присовския дол, през който протича малък поток. Потокът идва от изток, минава през селото и се влива в р. Янтра над Търново.

На около 1 км източно от с. Присово, на левия склон на Присовския дол, се намира м. „Джахова могила“¹ — едно естествено възвишение, подобно на голяма плоска могила, която доминира над околния терен. При обработване на земята в тази местност се откриват каменни зидове от стари постройки, части от тракийска и римска керамика, горяла мазилка от землянки, монети, тухли, керемиди и др., което ясно показва, че на това място е съществувало значително тракоримско селище (обр. 1).

Некрополът на това селище се е намирал на отсрещния склон на дола, където са запазени до днес шест полуразрушени надгробни могили. При обработване на земята много често земеделските стопани тук са изравяли човешки кости и са намирали римски монети.

В миналото „Джахова могила“ е била обрасла с храсти, като по-късно собствениците на мястото започнали да обработват източната ѝ половина, при което те много често откривали части от глинени съдове, монети, железни оръдия на труда и много камъни, които затруднявали обработването на земята. Изглежда, че в това се крие и причината да не се посегне и на останалата част на могилата, която все още си останала обрасла с дървета.

През зимата на 1961 г. местното ДЗС започва да разоравя с машини „Джахова могила“, при което се откриват каменни зидове. За находката беше съобщено веднага в Окръжния народен музей в Търново,² който спря по-нататъшното разораване и в продъл-

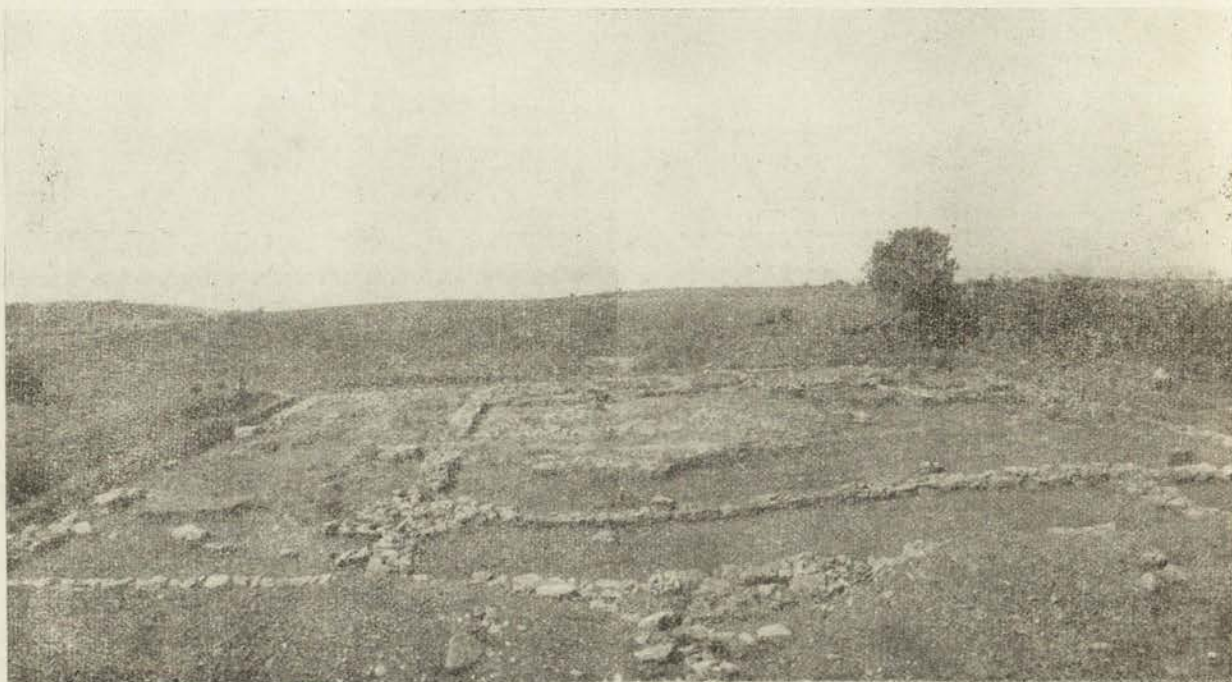

Обр. 1. Карта на с. Присово, Търновски окръг

Abb. 1. Karte des Dorfes Prissovo, Bez. Tŭrnovo

¹ Н. Станев, История на Търновската предбалканска котловина. Търново, 1942, с. 31—32.

² Запазването на откритата находка се дължи на др. Йонко Йонков, директор на училището в с. Присово, на когото изказваме нашата благодарност.

Обр. 2. Римската вила край с. Присово, Търновски окръг
Abb. 2. Die römische Villa bei Prissovo, Bez. Tirnovo

жение на 35 дни, през април и май същата година, проведе спасителни археологически разкопки.³

При археологическите проучвания на дълбочина 0,20 м бяха разкрити основите на голяма правоъгълна постройка с размери 22,5/24 м, ориентирана почти по посоките на света (обр. 2). Тя е била вероятно едноетажна, като в основата е била изградена с ломени

камъни, които са споени със съвсем малко бял хоросан. Основните зидове с дебелина от 0,55 до 0,65 м и дълбочина до 0,50 м са се издигали на около 0,10—0,15 м над земята. Нагоре постройката е била изградена с нетраен материал — дървени греди и талпи, свързани с ковани железни гвоздеи и измазани с глина, фрагменти от която намерихме извънредно много изпечени, със запазени отпечатъци от структурата на дървото. Отгоре постройката е била покрита с дъговидни керемиди от типа на tegulae et imbrices.

Обр. 3. Част от инвентара на римската вила — in situ
Abb. 3. Ein Teil des Inventars der römischen Villa bei Prissovo, Bez. Tirnovo

къснал внезапно, без да продължи по-късно, когато върху нейните развалини израства гора — едно обстоятелство, което даде възможност да се открие in situ голяма част от инвентара на античната постройка (обр. 3).

³ Настоящата статия има характер на предварителен отчет за извършените археологически проучвания край с. Присово.

Културният пласт беше сравнително тънък, от 0,40 до 0,60 м, и се състоеше само от римски материали. Постройката е била изградена на чист терен, с изключение на югозападния ъгъл, където под римския културен пласт се откри груба тракийска керамика, изработена от недобре пречистена и изпечена глина (обр. 4), една монета от Александър Македонски и един фрагмент от кръгъл глинен предмет, вероятно част от керкос^{3а} (обр. 5).

Постройката е с вътрешен двор, около който са наредени различни по големина и предназначение помещения, които ще опишем по-долу (обр. 6).

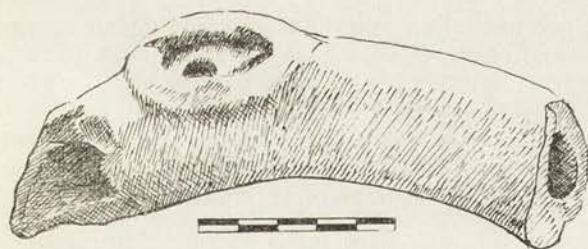
На южната страна на постройката се откри едно голямо помещение, което се простира от източния до западния зид и е отделено от вътрешния двор с каменна стена, дебела 0,55 м. Това помещение е с размери 5,50/22,90 м. То е имало вероятно стопански характер, защото тук се откриха части от селскостопански инвентар и конско снаряжение. През това помещение се е влизало и за останалите помещения на постройката. Входът е бил на южната страна на постройката, където открихме един недобре обработен варовиков камък, който е служел за постамент на една от дървените колони на портата.

В югозападния ъгъл на това голямо помещение е било отделено едно по-малко помещение „Б“ с размери 5,20/5,50 м. За преградна стена тук са използвани един ред тухли в основата, а нагоре — нетраен материал (отвесни греди, плет и кирпич). Тухлите са с размери 17/34/5 см и с по-голям формат, като са били изчукани допълнително. Върху лицевата страна на някои от по-големите тухли има издълбан кръг с дупка в центъра. Кръгът е с диаметър 10 см, а дълбочината на дупката е 4,5 см. Тук според нас не се касае за един обикновен знак, а за легло, върху което е била поставяна отвесната дървена греда с дървен шип в долната си част. На тази преградна стена се откри вход, широк 1,50 м.

Обр. 4. Фрагменти от тракийска керамика, открита под основите на римската вила

Abb. 4. Fragmente von thrakischer Keramik, ausgegraben unter den Fundamenten der römischen Villa bei Prissovo, Bez. Tirnovo

Обр. 5. Фрагмент от глинен предмет, открит под основите на римската вила

Abb. 5. Fragment von einem Tongefäß, unter den Fundamenten der römischen Villa bei Prissovo, Bez. Tirnovo, ausgegraben

с големи размери, можем да определим и неговото предназначение като склад за съхраняване на хранителни продукти.

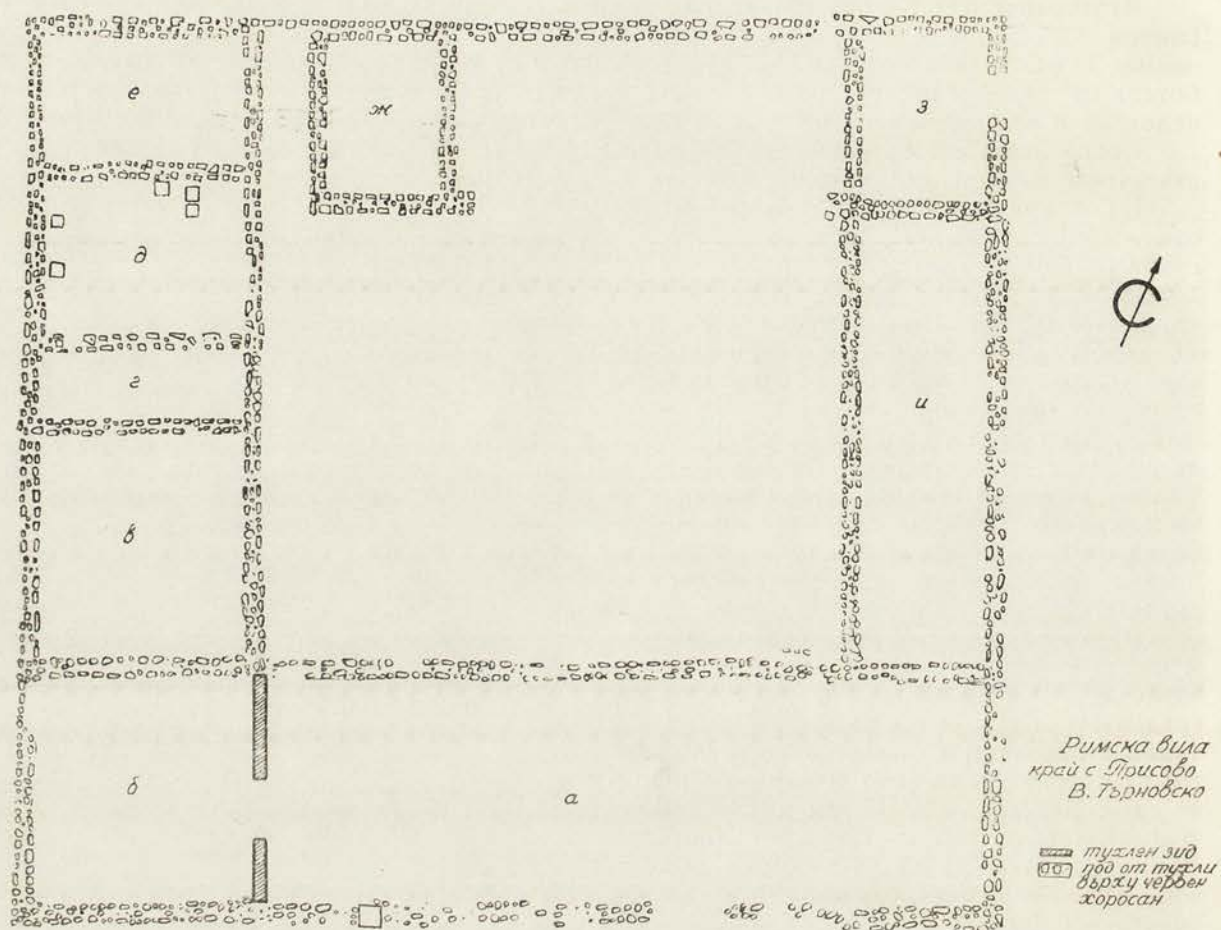
В съседство с помещение „Г“ се откри помещение „Д“ с размери 3,75/4,95 м. Само в това помещение се откри подова настилка, направена от хоросанов разтвор с парчета от тухли (дебелината на хоросановия пласт е 0,05 м). Над него има малък пласт от хоросан, примесен със ситно счукани тухли, върху който са поставени квадратни тухли. Също така в това помещение бяха открити единствено и 33 цели и фрагментирани

Помещение „Б“ граничи на север с помещение „В“, което е с размери 5/5,50 м. Връзката между двете помещения се е осъществявала посредством вход с масивна врата, чиито железни части намерихме в югоизточния ъгъл, а също така открихме и обгорелия и овъглен дървен праг. Единствено помещения „Б“ и „В“ са били измазани отвътре с варова мазилка, покрита с червена, черна и бяла боя.

На север от помещение „В“ се откри помещение „Г“, което е с размери 1,70/4,95 м.

Изхождайки от малките размери на това помещение, което съвсем не е подходящо за живеене, и от открития тук богат археологически материал, главно глинени съдове

^{3а} Maria Čičikova, Développement de la céramique thrace à l'époque classique et hellénistique. Acta Antiqua philippopolitana — Studia archaeologica, serdicae — MCMLXIII, p. 43, fig. 8.

Обр. 6. План на римската вила край с. Присово, Търновски окръг
 Abb. 6. Plan der römischen Villa bei Prissovo, Bez. Tirnovo

цилиндрични тръбички от отоплително съоръжение. Без съмнение тук се касае за едно по-специално помещение, най-вероятно за малка баня. В съседство с това помещение, в северозападния ъгъл на постройката, се откри помещение „Е“, което е с размери 3,20/4,95 м. Преградните стени между помещенията „В“, „Г“, „Д“ и „Е“ са широки 0,45 м.

На изток малък коридор с размери 1,05/4,30 м е отделял помещение „Е“ от помещението „Ж“. Последното е с размери 2,80/3,80 м.

На североизточния ъгъл на постройката се откри помещение „З“ с размери 3,05/4,10 м. На източния зид има вход, широк 1,20 м за излизане навън от постройката.

Празното пространство между помещения „Ж“ и „З“ е било използвано за навес. Дървената греда, която е носела предната част на навеса, е лежала на две дървени колони, поставени върху специално изградени поставки край югоизточния външен ъгъл на помещението „Ж“ и югозападния външен ъгъл на помещението „З“. Последното помещение от тази постройка беше разкрито на юг от помещението „З“. То е с размери 3,05/10,90 м.

Покривът на разкритата постройка е бил наклонен към вътрешния двор, като е бил издаден доста напред от вътрешните стени на помещенията, образувайки околоръстен навес, носен от дървени колони.

На около 9 м северно от постройката се откри една квадратна яма за вар с размери 3/3 м, в която беше запазена около 4,5 м³ карбонизирана вар.

На няколко места около разкритата постройка направихме малки сондажи, за да установим наличието и на други постройки, които биха били във връзка с централната постройка. Бяха открити много безразборно разхвърляни камъни, керемиди, части от долиуми и римска керамика. Вероятно това са останки от стопанските постройки, като хамбари, обори и др., чието проучване ще бъде предмет на бъдещите археологически разкопки.

При нашите археологически проучвания в с. Присово се откриха извънредно много находки, които са свързани с всекидневния бит на античния обитател.

За по-голяма прегледност откритите находки ще групираме по естеството на материала, от който са направени, и съобразно тяхното предназначение.

КЕРАМИКА

От всички открити материали при археологическите разкопки най-голям дял се пада на глинени съдове, които заемат важно място в инвентара на античното жилище. Изхождайки от състава на глината и техниката на изработването на болшинството от глинени съдове, можем да ги разделим на две групи:

Първа група. Към тази група можем да отнесем всички глинени съдове, изработени на грънчарско колело от недоброкачествена глина с примеси от пясък. На цвят тези съдове са черни или сиви, много често със светлокафяви и червени петна, получени от неравномерното и слабо изпичане. От тази керамика са били изработвани главно глинени съдове с опростени форми, със слабо заоблено тяло, гладко отрязани дъна и надебелени или хоризонтално издадени напред ръбове на устието. Обикновено са без украса, но се срещат и орнаментирани съдове, най-често с бразди, врязани концентрични и начупени линии върху горната част на търбуха, а също с шнуровиден орнамент, разположен на пояси по цялото тяло на съда. Височината на съдовете е от 13 до 70 см.

Според своето предназначение съдовете се делят на гърнета, паници, похлупаци и др. Гърнетата са обикновено с крушообразно или слабо заоблено тяло. Дъното е плоско, а ръбът на устата завит навън или изправен нагоре. Към търбуха и шийката е прикрепена малка плоска дръжка. Украсата на тези съдове се състои от концентрични линии или широки и плитки бразди, прекарани по горната част на търбуха. Размерите на откритите от нас гърнета са от 13 до 25 см (височина) (обр. 7 а, б, и).

Обр. 7. Глинени съдове от римската вила

а, б, з, и — гърнета и паница, изработени от недобре почи-тена глина с черен цвят, в — глинен съд с релефна украса, б — амфора, з — ойнохое, д, е, ж — паници от п.фина глина, покрита отгоре с кафяв фирнис

Abb. 7. Tongefässe von der römischen Villa bei Prissovo, Bez. Tirnovo

а, б, з, и — Töpfe und Schüssel aus schlechtereinigtem Ton mit schwarzer Farbe, в — Tongefäss, relief dekoriert, з — eunochoe, д, е, ж — Amphora und Schüssel aus feinem Ton mit braunem Firnis

При археологическите разкопки бяха открити и много фрагменти от глинени съдове, подобни по форма и по материал на описаните по-горе гърнета, но без дръжки и много по-големи по размери. Те са украсени с шнуровиден орнамент, разположен на пояси по цялото тяло на съда. Между откритите големи съдове изключение прави един съд,

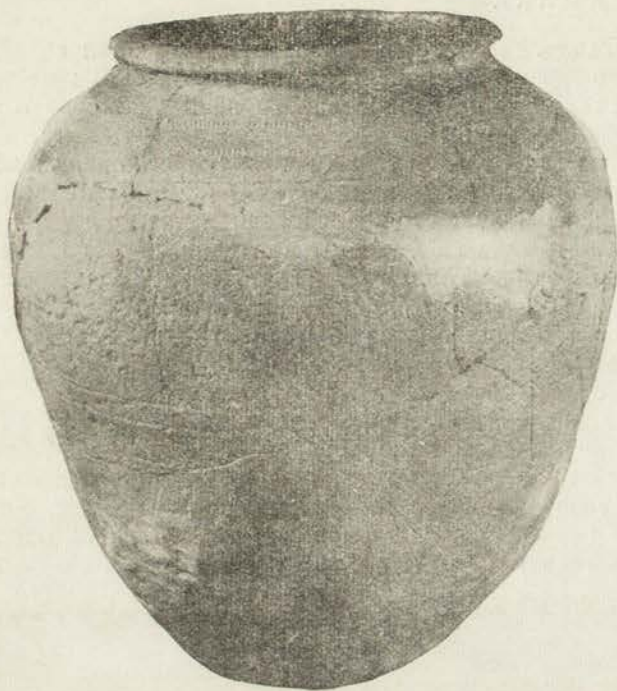
който вместо с шнуровиден орнамент е украсен с непрекъснати, пунктирани и вълнисти линии (обр. 8).

Всички описани глинени съдове са имали глинени похлупаци, направени на гърнчарско колело от същата глина. Те са с конусовидна форма, на върха с цилиндрична дръжка и завит навътре ръб на перваза. Размерите им са височина от 4 до 13 см и диаметър от 14 до 35 см (обр. 9а).

Освен гърнета и похлупаци от същата глина са били изработвани и паници, които са дълбоки, с форма на пресечен конус, с плоско отрязано дъно и завит навътре ръб на устието (обр. 7з). Срещат се и паници със сложно профилиран и издаден навън ръб на устието.

Глинени съдове от описаната керамика открихме в Нове,⁴ Павликени⁵ и Бутово.⁶ Тя се среща в почти всички антични селища, но доколкото ми е известно, досега никой не е правил специални проучвания върху тази керамика.

Втора група. Тук можем да отнесем всички глинени съдове, изработени на гърнчарско колело от добре пречистена глина, която след изпичането добива светлокафяв цвят. Откри-

Обр. 8. Глинен съд от римската вила
Abb. 8. Tonggefäß von der römischen Villa bei Prissovo, Bez. Tirnovo

тите глинени съдове са с тънки и звънливи стени. Формата им е по-разнообразна и не така опростена, както при съдовете от първата група. Плоско отрязаното дъно е заменено с пластично конкавно столче, а ръбът на устието от надобелен преминава в сложно профилиран. Голямо разнообразие срещаме и в орнамента на тези съдове. Наред с обикновения концентричен пластичен орнамент срещаме и съдове с релефна украса, получена, преди да бъде изпечен съдът, чрез шприцоване на рядка глина. Глинени съдове от тази керамика, преди да бъдат още изпечени, са били покривани с лак или фирнис. Това е ставало или с четка, или чрез потапяне на самия глинен съд в лаков разтвор, като долната част на съда е оставяна непокрита с лак. В зависимост от гъстотата на лака и температурата, при която е бил изпичан съдът, цветът на лака е или светлокафяв, или тъмнокафяв.

При археологическите проучвания от втората група керамика се откриха следните видове глинени съдове:

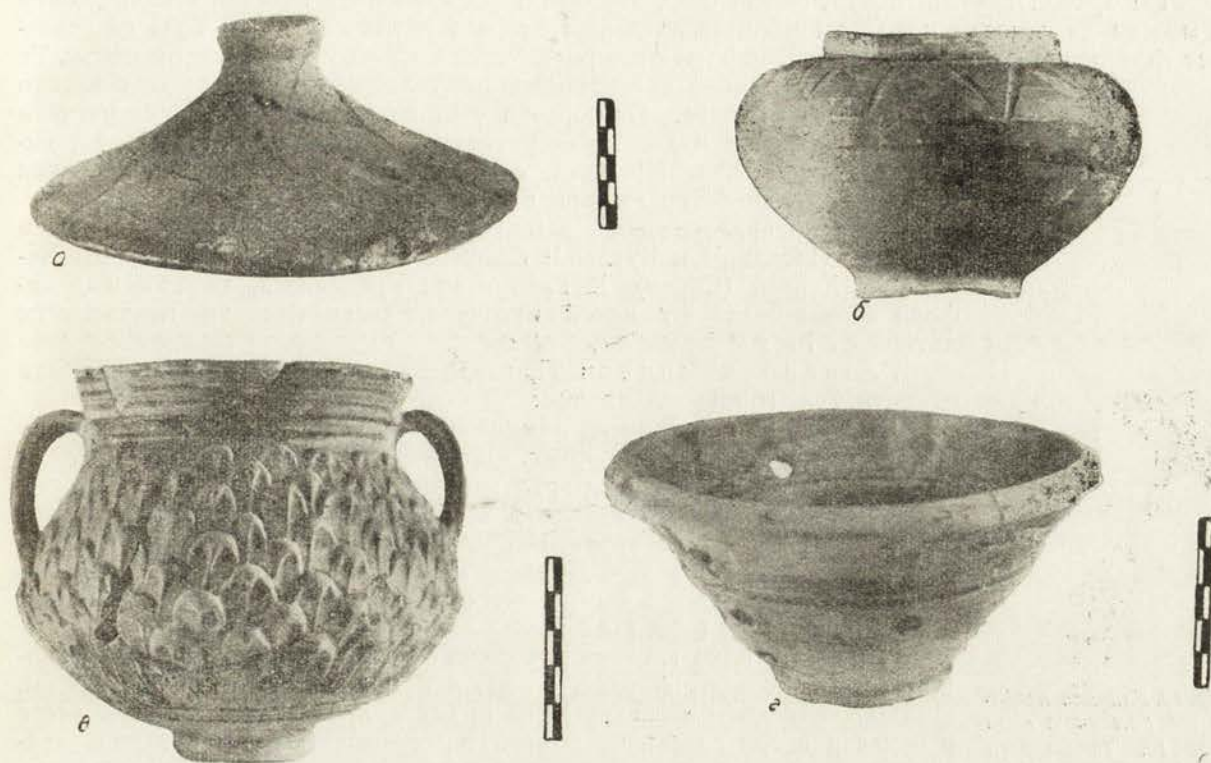
1. Паници. Те се срещат в две разновидности: а) плоски, разлати паници с ниско и широко столче и сложно профилиран ръб на устието и б) дълбоки паници с високо конкавно столче, с долна конусовидна, горна цилиндрична част и с изправен или профилиран ръб на устието (обр. 7 е, ж).

2. Голямо разнообразие се среща и в откритите гърнета, които са с високи конкавни столчета, в долната част конусовидни и силно издути в средата. В горната част едни са цилиндрични и завършват с прави или завити под прав ъгъл ръбове на устието, с две малки дръжки, прикрепени за шийката на съда и търбуха, а други направо се стесняват и устието завършва с нисък и заоблен ръб. Както първите, така и вторите са украсени много често с врязани зигзагообразни линии или с релефна украса (обр. 9 б, в).

⁴ Sprawozdanie tymczasowe z wykopalisk w Novae w 1960 roku ARCHEOLOGIA, XII, 1961, WARSZAWA, 1962.

⁵ Б. Султов, Принос към античната история на Павликенския край, ИОМТ, кн. I, 1962, с. 8.

⁶ Непубликувани материали във фонда на Окръжния музей в Търново.

Обр. 9. Глинени съдове от римската вила

а — похлупак на глинен съд от непечистена глина, б, в съдове, украсени с врязани линии и шишарковиден орнамент и г — кадилница, изработена от фина глина, покрита отгоре с кафяв фирнис

Abb. 9. Tongefässe von der römischen Villa bei Prissovo, Bez. Tirnovo

а — Decke eines Tongefässes aus ungereinigtem Ton, б, в — Gefässe mit eingespritzten Linien und zapfenartigen Ornamenten, г — Räucher aus feinem Ton mit braunem Firnis

3. Откриха се и значителен брой фрагменти от амфори. Те са с крушообразна форма с ниски конкавни столчета и силно издути търбуси. Амфорите имат сравнително къса шия, която завършва с удебелен и завит навън ръб на устието. Към шията и търбуха са прикрепени две плоски или вити дръжки (обр. 7д). Горната част на търбуха е украсена обикновено с орнамент, който е получен от зъбчато колело.

4. Интерес представляват и откритите глинени съдове с форма на пресечен конус с конусовиден израстък в центъра и с пробити дупки по повърхността. Някои автори смятат,⁷ че тези съдове са служили за цецилки, което ние не сме склонни да приемем, тъй като размерите им са доста малки, а отворите — доста големи, за да служат за тази цел. Освен това някои от тези съдове открихме заедно със смола, което ни кара да мислим, че тук се касае по-скоро за кадилници, отколкото за цецилки (обр. 9г).

5. При разкопките беше открит един оригинален съд с горна цилиндрична част, украсена с растителни орнаменти, свързана с малко конкавно столче посредством цилиндрична дръжка (обр. 7в).

6. От тази керамика се откриха и фрагменти от ойнохое-та. Те са с издута долна част, която се стеснява нагоре към шийката, и завършват с трилистен ръб на устието. Към шийката и търбуха е прикрепена плоска канилирана дръжка (обр. 7г).

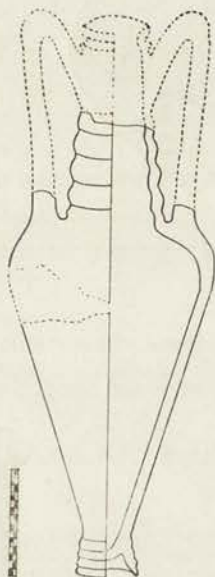
Описаните глинени съдове от втората група са много разпространени и се срещат заедно с глинени съдове от първата група. Тук правят изключение само съдовете с релефна украса, чието разпространение е по-ограничено.

Откритите глинени съдове от втората група също не са проучвани досега в България, но въпреки това не е трудно да се определи и установи техният местен характер, още повече като имаме предвид открития неотдавна керамичен център край Бутово, където наред с грубата керамика е била произвеждана и фина керамика с релефна украса и лак отгоре.⁸

⁷ Т. Герасимов, Отчетен доклад за извършени археологически проучвания в Пазарджишки окръг, изнесен на шестата отчетна конференция на Археологическия институт при БАН за 1960 г.

⁸ Б. Султов, Център за керамично производство в Долна Мизия. Сп. Археология, 1962, кн. 4, с. 30—34.

При археологическите проучвания бяха открити и фрагменти от глинени съдове, които не можем да отнесем нито към първата, нито към втората група керамика. Това са всъщност фрагменти от две еднотипни амфори от червенокафява глина с примеси от пясък. Те имат висока шийка и вретеновидно тяло, което завършва с високо цилиндрично столче. От горната част на шийката излизат масивни дръжки, които се издигат над устието и чупейки под остър ъгъл, достигат до плещите. Шийката е орнаментирана с широки и плитки бразди. Височината на амфорите е около 0,70 м (обр. 10).

Обр. 10. Глинена амфора от римската вила
Abb. 10. Tonamphora von der römischen Villa bei Prissovo, Bez. Tirnovovo

Напълно аналогични на нашите амфори са откритите амфори в Мадара,⁹ Пловдив¹⁰ и Бутово.¹¹ Същите амфори са намерени и в некропола Херази (Сирия). В. Гайдукевич предполага, че този вид амфори произхождат от някой източносредиземноморски център и ги датира от III в.¹²

Глинени лампички. При археологическите проучвания бяха открити три глинени лампички:

1. Еднофитилна глинена лампичка от фина глина с розов цвят. Отгоре покрита с кафяв фирнис. Дължина 10,1 см. Диам. 7,3 см и вис. 4,9 см. Лампата е с кръгъл резервоар и издаден напред кръгъл фитилник. Вдлъбнатият диск е разделен на кръст и ограден от два нарязани концентрични кръга. Периферията на лампичката е украсена с начупени линии и точки. Дръжката е масивна, отвесна и с напречно пробита дупка. Дъното е ограничено с пластичен пръстен. Намерена в помещение „В“ (обр. 11а).

2. Еднофитилна глинена лампичка от фина глина с розов цвят, покрита с тъмнокфяв фирнис. Дълж. 8,5 см, шир. 5,8 см и вис. 2,5 см. Вдлъбнатият диск е разделен на кръст с кръгчета между раменете и ограден с три пластични кръга. Периферията на лампичката е украсена с начупена линия. Дръжката е била масивна, отвесна и с дупка, но впоследствие счупена. Дъното е ограничено с пластични кръгове. Намерена в помещение „В“ (обр. 11б).

3. Еднофитилна глинена лампичка от добре пречистена глина, покрита с кафяв фирнис. Дръжката и част от фитилника липсват. Макс. дължина 8 см, шир. 5,6 см и вис. 3,6 см. Отгоре резервоарът е ограден с пластичен кръг, който се удължава към фитилника. От пластичния кръг към периферията излизат радиално четири пла-

Обр. 11. а, б, в — глинени лампички от римската вила
Abb. 11. а, б, в — Tonlämpchen von der römischen Villa bei Prissovo. Bez. Tirnovovo

стични линии. Лампата е намерена още преди археологическите разкопки от др. Йонков и неговите ученици в района на разкритата постройка. Повнастоящем е в училищната сбирка в с. Присово.

Подобни глинени лампички и калъпи за изработване на глинени лампички бяха открити край с. Бутово, които се датират от средата на III в.¹³ (обр. 11в).

⁹ Цв. Дремсизова, Нови данни за икономиката на Долна Мизия през римската епоха. ИИМК, кн. I 1960 г., с. 7, обр. 15 (1).

¹⁰ Непубликувана амфора в експозицията на Археол. музей — Пд.

¹¹ Непубликувани материали от Бутово в Търновския музей.

¹² В. Ф. Гайдукевич, Разкопки Тиритаки и Мирмекия в 1946—1952. МИА 85, 168, обр. 20.

¹³ Б. Султов, цит. съч.

ГЛИНЕНИ ТРЪБИЧКИ

В помещение „Д“ бяха открити 33 фрагментирани и цели глинени тръбички с цилиндрична форма, с разширена долна и горна основа и надлъжно пробита дупка. Те са изработени на грънчарско колело от добре пречистена глина, която след своето изпичане е добила светлокафяв цвят.¹⁴ Размерите им са: дължина 8,1 см и диам. от 4 до 5 см. Диаметърът на основите е от 6 до 7,5 см (обр. 12).

Тези тръбички са били използвани главно при изграждане на отоплителни съоръжения. Обикновено те са монтирани посредством железни гвоздеи и хоросан в кухото пространство между стената и нейната облицовка, през която е минавал топлият въздух. Подобни тръбички са намерени в Нове,¹⁵ Хисарските бани,¹⁶ в църквата „Св. Георги“ в София,¹⁷ в Сепарева баня,¹⁸ в Никополс ад Иструм,¹⁹ в Мадара,²⁰ в Павликени²¹ и др.

Обр. 12. Глинени тръбички от отоплителна инсталация от римската вила

Abb. 12. Tonröhrchen von der Heizungsanlage der römischen Villa bei Prissovo, Bez. Tirnovo

СТРОИТЕЛНА КЕРАМИКА

При разчистването на най-горния пласт при археологическите разкопки най-напред бяха открити покривните керемиди, които при събарянето на постройката са образували доста дебел пласт. Болшинството от тях бяха фрагментирани, но се откриха и цели, които измерихме. Керемидите са от типа на tegulae et imbrices. Изработени са от добре пречистена и добре изпечена глина с розов или лимоновожълт цвят. Тегулите са с размери 2,5/39/69 см, а имбриците средно 18/60 см.

При разкопките бяха открити и няколко тухли, изработени също от добре пречистена глина с розов или лимоновожълт цвят. Те са с размери 5/17/34 см и 5/34/34 см. Освен тях се откриха няколко фрагмента от тухли с голям формат, на които успяхме да установим само дебелината — 8 см.

СТЪКЛЕНИ ПРЕДМЕТИ

При разкопките бяха открити незначителен брой фрагменти от стъклени съдове със зелен и жълтозелен цвят. Всички бяха силно повредени от оксидацията и беше невъзможно да се определи формата на стъклените съдове.

От намерените стъклени предмети за нас представлява интерес една гема от прозрачно стъкло с елипсоидна форма. Върху обратната страна на гемата е издълбан един едномачтов кораб с надути платна. Гемата е намерена в помещение „Б“. Нейните размери са: дълж. 1,6 см и шир. 1,2 см (обр. 13).

ПРЕДМЕТИ ОТ БРОНЗ И МЕД

Откритите бронзови и медни предмети са свързани с бита на античния обитател на разкритата от нас постройка. Те са били използвани за украса както на неговите лични вещи, а също така и за украса на неговия инвентар, затова не е без значение да се спрем на тях:

1. Фрагмент от продълговат и плосък меден предмет, който е украсен върху лицевата страна с разноцветен емайл, разположен шахматно в две квадратни и три продълговати

¹³ Б. Султов, цит. съч.

¹⁴ Б. Султов, цит. съч. и непубликувани материали от Окр. музей — Търново.

¹⁵ Archeologia, XII, 1961, цит. съч., с. 98, чус. 37.

¹⁶ Д. Цончев, Хисарските бани, ГПНБМ, 1935/1936, 141, обр. 44.

¹⁷ П. Карасимеонов, Църквата „Св. Георги“, ГНМ, VII, 192, обр. 129.

¹⁸ Т. Иванов, Археологически проучвания при Сепарева баня, ИАИ, XXI, с. 215.

¹⁹ Т. Иванов, Разкопки в Nicopolis ad Istrum през 1945 г., ИАИ, XVIII, 226, обр. 211.

²⁰ В. Антонова, Невоткрити обекти от римската епоха в Мадара, ИИМК, кн. I, 1960, с. 23—24, обр. 9.

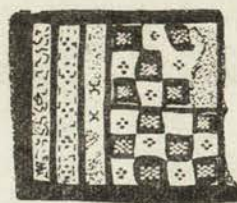
²¹ Б. Султов, Принос към античната история на Павликенския край, ИОМТ, кн. I, 1962, с. 9, обр. 8.

полета, ограничени от медни линии. Размери на пластинката 2,5/2,8 см. Пластинката е намерена в помещение „А“ (обр. 14).

2. Медна пластинка с кръгла форма с подвити под прав ъгъл ръбове. Лицевата страна е украсена с три врязани концентрични кръга. В центъра е пробита дупка с четириръбесто сечение. Диаметър на пластинката 2,4 см. Пластинката е намерена в помещение „А“. Тя е служила за наконечник на дървена или костена дръжка (обр. 15а).

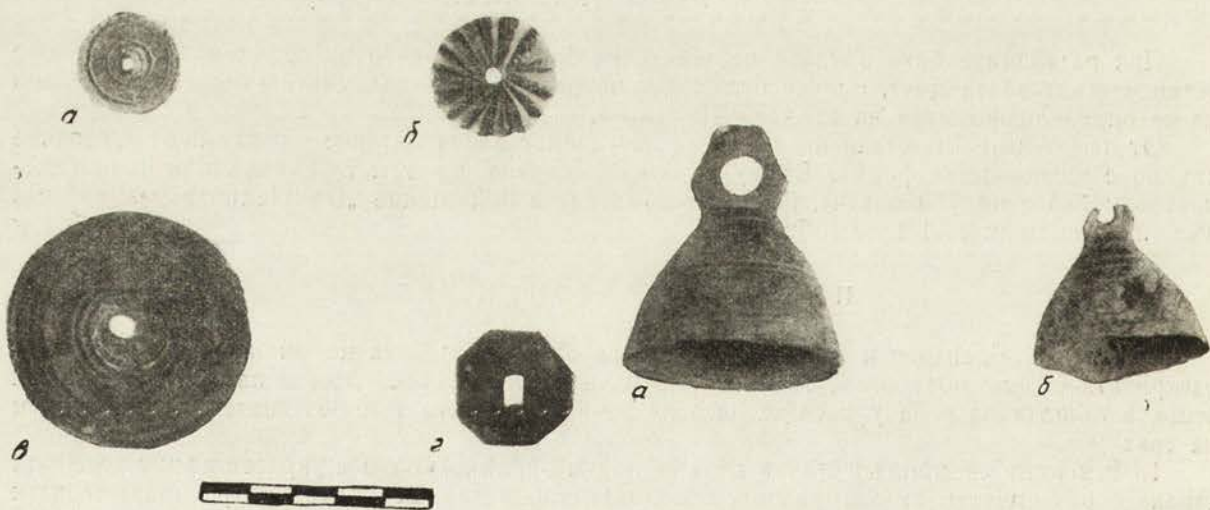
Обр. 13. Стъклена гема от римската вила
Abb. 13. Gläserne Gemma von der römischen Villa bei Prissovo, Bez. Tirnovo

Обр. 14. Медна пластинка с разноцветен емайл от римската вила
Abb. 14. Kupferplättchen mit bunter Emaille von der römischen Villa bei Prissovo, Bez. Tirnovo

3. Кръгъл предмет от лята мед в центъра с дупка. Върху лицевата страна има 16 врязани линии, радиално разположени. Обратната страна е конкална. Диаметър 2,5 см, деб. 0,5 см (обр. 15б).

4. Кръгла медна пластинка в центъра с дупка. Върху лицевата страна има релефни концентрични кръгове. Страничните ръбове са слабо завити нагоре. Диаметър 5,5 см, деб. 0,2 см. Намерено в южната част на постройката (обр. 15в).

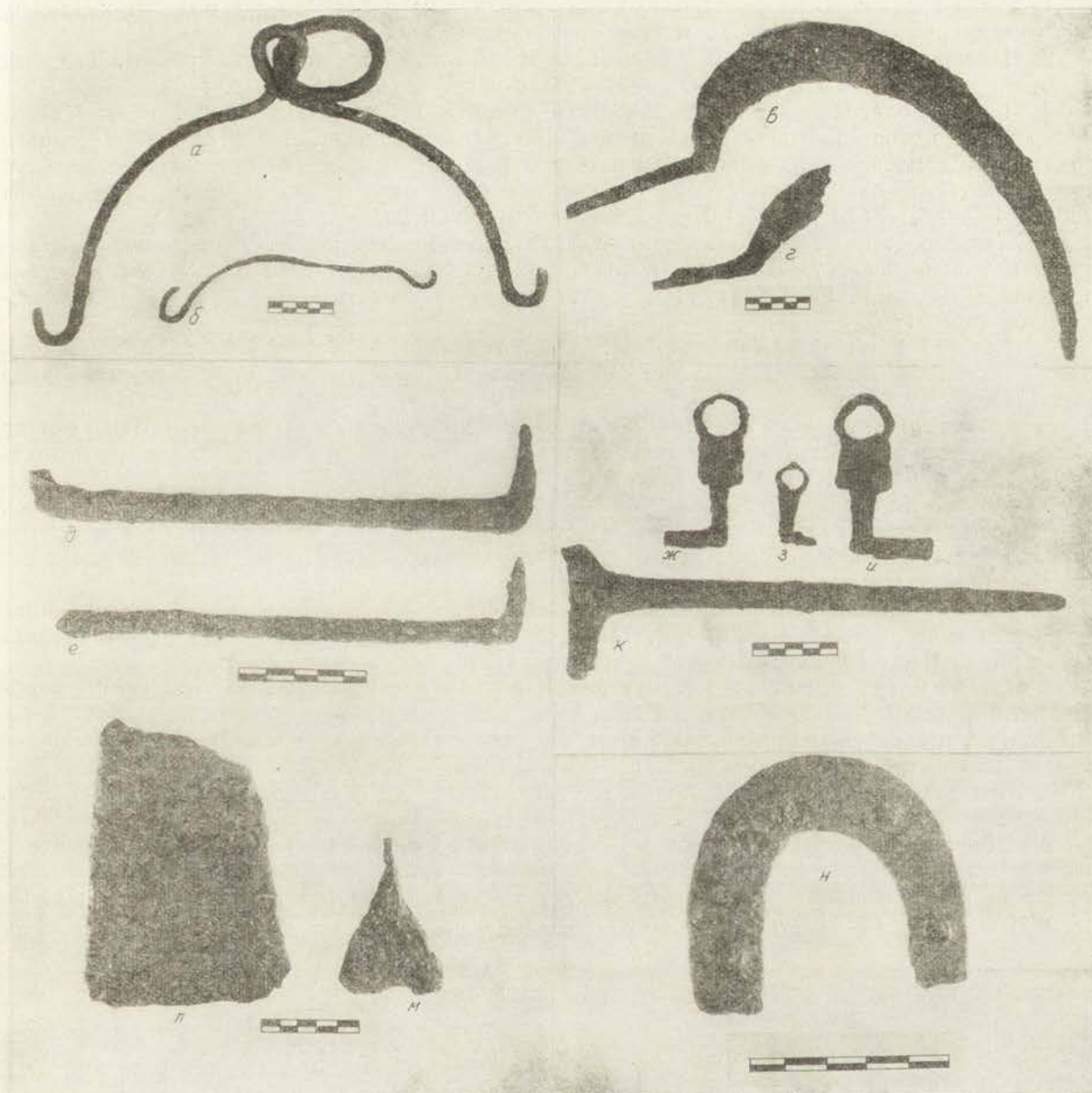
Обр. 15. а, б, в, г — предмети от бронз и мед от римската вила

Abb. 15. а, б, в, г — Gegenstände aus Bronze und Kupfer von der römischen Villa bei Prissovo, Bez. Tirnovo

Обр. 16. а, б — бронзови звънчета от римската вила

Abb. 16. а, б — Glöckchen aus Bronze von der römischen Villa bei Prissovo, Bez. Tirnovo

5. Медна пластинка с неправилна осмоъгълна форма. В средата с правоъгълна дупка. Ръбовете на лицевата страна са изпилени. Дължина 3 см, деб. 0,2 см. Намерена в югозападната част на постройката (обр. 15г).

Обр. 17. Железни предмети от римската вила

а, б — превезла от дървени ведре, в, г — сярпове, д, е — скоби, ж, з, и — ключове, к — част от брава на врата, л — част от топор, м — огрибка, н — подкова от обувка

Abb. 17. Eiserne Gegenstände von der römischen Villa bei Prissovo, Bez. Tirnovo

а, б — Henkel von Holzzeimern, в, г — Sichel, д, е — Klammern, ж, з, и — Schlüssel, к — Teil einer Türklinke, л — Axtfragment, м — Schaber, н — Hufeisen

6. Бронзово звънче с конусовидна форма, украсено с три двойни концентрични линии. На горния край е прилепена шестоъгълна пластинка с дупка за прикачване. Езикът липсва. Височина 3,6 см, диаметър 3 см. Намерено в помещение „А“ (обр. 16а).

7. Бронзово звънче с конусовидна форма, украсена с три концентрични линии. На горния край има пластинка с дупка. Езикът на звънчето липсва. Височина 2,3 см, диаметър 4,4 см. Намерено в квадрат 2 (помещение „А“) (обр. 16б).

Описаните по-горе звънчета са били част от конска амуниция.

ПРЕДМЕТИ ОТ ЖЕЛЯЗО

1. Желязно превезло от дървено ведро, направено от обло желязо с дъговидна форма и завити краища. В средата прищъпнато, като образува халка, в която има подвижна халка. Дължината между двата края е 38,5 см, а диаметърът на подвижната халка е 8,3 см. Намерено в помещение „В“ (обр. 17а).

Ведрото е служило за снабдяване на обитателите на постройката с вода от кладенец, който се е намирал на около 75 м североизточно от нея.

2. Плоско желязно превозно с дъговидна форма и заострени завити краища. Дължина 21 см, ширина 0,3 см и деб. 0,6 см. Намерено в помещение „В“ (обр. 17б).

3. При археологическите разкопки бяха открити и 3 желязни скоби, направени от плоско желязо, със заострени и завити под прав ъгъл краища. Скобите са били монтирани вероятно на дървения сандък на колесница и в тях са се търкаляли предните кола при завои, вследствие на което и скобите са изтрети само от лицевата страна.²² Дължина на скобите 18,5/2,6, 17/2,3 и 13,5/1,6 см. Намерени в помещение „А“ (обр. 17д, е).

4. Желязен сърп от ковано желязо по форма, подобна на съвременните сърпове. Дръжката е изтънена и заострена. В нея е била втиквана дървена дръжка. Общата дължина на сърпа е 57 см, шир. 4,6 см. Намерен на границата между помещение „В“ и вътрешния двор (обр. 17в).

5. Желязен сърп от ковано желязо. Запазена е само част от острието и дръжката, която е изтънена и заострена. Дълж. 16,5 см, шир. 3,5 см. Намерен във вътрешния двор (обр. 17г).

6. При разкопките бяха открити и много желязни части от брави за врати, между които: а) Три плоски желязни ключа с дупка в единия край, а към другия край перпендикулярно завити. Ключовете са с размери: дълж. 9,6, 5 и 8,7 см, шир. 5,8, 2,4 и 4,9 см. Ключовете са намерени в помещения „В“, „Г“ и „Д“ (обр. 17 и ж). б) Желязен предмет, съставен от дълга заоблена част, в единия край заострена, а в другия край сплесната и Т-образна, със завити под прав ъгъл краища. Дълж. 28 см, шир. 7,3 см. Намерен между помещения „Б“ и „В“ (обр. 17к).

7. Желязен топор, тилната част с дупка липсва. Запазената част е с трапецовидна форма, изострена в единия край. Вис. 14,6 см, макс. шир. 10 см. Намерен на границата между помещение „В“ и вътрешния двор (обр. 17л).

8. Предна и тилна част от желязен лемеж с триъгълна форма. Предната част е заоблена отгоре, а отдолу вдлъбната. Тилната част е плоска. Дълж. на предната част 11 см, шир. 5,5 см, дълж. на тилната част 8,5 см, шир. 4,5 см. Средната част липсва. Лемежът е намерен във вътрешния двор (обр. 18).

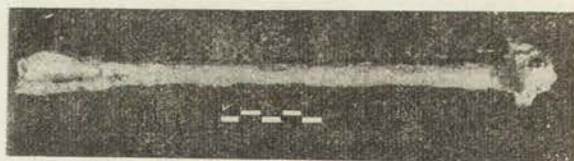
9. Желязна огрибка с триъгълна форма. Дръжката липсва. Вис. 8 см, шир. 5,2 см. Намерена в помещение „В“ (обр. 17 м).

10. Желязна подкова от обувка с 4 дупки. В две от дупките са запазени гвоздеите, с които е била прикована подковата към тока на обувката, който не е бил по-висок от 1 см, понеже на тази височина е закривен единият гвоздей. Размерите на подковата са: дълж. 6,5 см и шир. 6,2 см. Намерена в насипа (обр. 17н).

Обр. 18. Част от желязен лемеж от римската вила

Abb. 18. Teile von einem eisernen Pflug von der römischen Villa bei Prissovo, Bez. Tŭrnovo

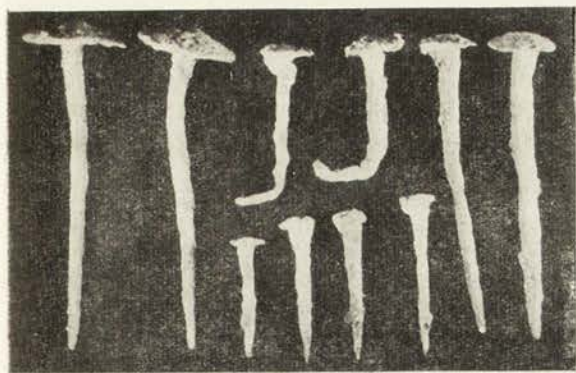
Обр. 19. Желязен предмет от римската вила

Abb. 19. Eiserner Gegenstand von der römischen Villa bei Prissovo, Bez. Tŭrnovo

11. Желязен предмет, съставен от дълга цилиндрична пръчка. В единия край е сплеснат и страничните ръбове са завити, като образуват конусовиден отвор, в който е била втикната дървена дръжка, а в другия край е надебелен. Дълж. 26,5 см. Намерен в помещение „В“ (обр. 19).

12. Желязни гвоздеи. При археологическите разкопки бяха открити 155 четириръбести ковани желязни гвоздеи, които можем да разделим на три групи: а) Четириръбести, с изострени върхове и големи конусовидни глави. Дълж. от 14 до 18 см и диаметър на гла-

²² Подобни желязни скоби са намерени при разкриване на тракийските колесници край Стара Загора (непубликувани материали от фонда на Окръжния музей — Стара Загора).

Обр. 20. Железни гвоздеи от римската вила
Abb. 20. Eiserne Nägel von der römischen Villa bei
Prissovo, Bez. Tirnovo

вите 5,5 см. Общо 8 броя. Тези гвоздеи бяха открити край портата и вратите на постройката. б) Четириръбести, с изострени върхове и малки конусовидни и пирамидални глави. Дълж. от 16 до 16,5 см. Диам. на главите от 2,8 до 3,7 см. в) Четириръбести, с изострени върхове и малки конусовидни и пирамидални глави. Дълж. от 6,5 до 12 см. Диам. на главите от 2 до 2,7 см. Общо 147 броя. Железните гвоздеи от последните две групи са намерени на различни места при разкриване на постройката. Докато гвоздеите от първата група са били използвани за изработването на дървените врати и порти, то гвоздеите от втората и третата група са били използвани за останалата дървена конструкция на постройката (обр. 20).

ПРЕДМЕТИ ОТ КАМЪК

1. Каменен брус, направен от червеникава скала. Продълговат, с четириъгълно сечение и слабо заоблени ръбове. На едната страна е пробита дупка за завързване. Размерите на бруса са: дълж. 10 см, шир. 1,5 см и деб. 1 см (обр. 21).

2. Каменно точило, направено от сив пясъчлив камък, с неправилна форма. Повърхността на точилото е силно изядена от дългата употреба. Размери: макс. дълж. 48 см и макс. шир. 29,5 см. Точилото и брусът са намерени във вътрешния двор (обр. 22).

Обр. 21. Каменен брус от римската вила
Abb. 21. Wetzstein von der römischen Villa bei Prissovo, Bez. Tirnovo

Обр. 22. Каменно точило от римската вила
Abb. 22. Schleifstein von der römischen Villa bei Prissovo, Bez. Tirnovo

ПРЕДМЕТИ ОТ КОСТ

1. Костена лъжица. Дръжката липсва. Запазената част е вдлъбната надлъжно. Върху обратната страна е запазена основата на дръжката, която е била украсена с две надлъжни врязани линии. Дълж. 6,7 см и шир. 3,3 см. Намерена в насипа (обр. 23а).

2. Костена лъжичка е елипсоидна предна част и заострена дръжка, върху която са врязани три кръгчета с точка в средата. Размери: дълж. 12,8 см и шир. на предната част 2,2 см. Намерена в помещение „А“ (обр. 23б).

3. Гребен от цепена кост. На двете страни има изрязани зъби, едните от които са по-едри. Гребенът е фрагментарен. Той е бил с две продълговати костени пластинки, които са минавали по средата от двете страни и са били прикрепени посредством костени клечки. Шир. на гребена 4,5 см, дълж. на запазената част 2,4 см (обр. 24).

Подобни костени гребени са намерени в Нове.²³

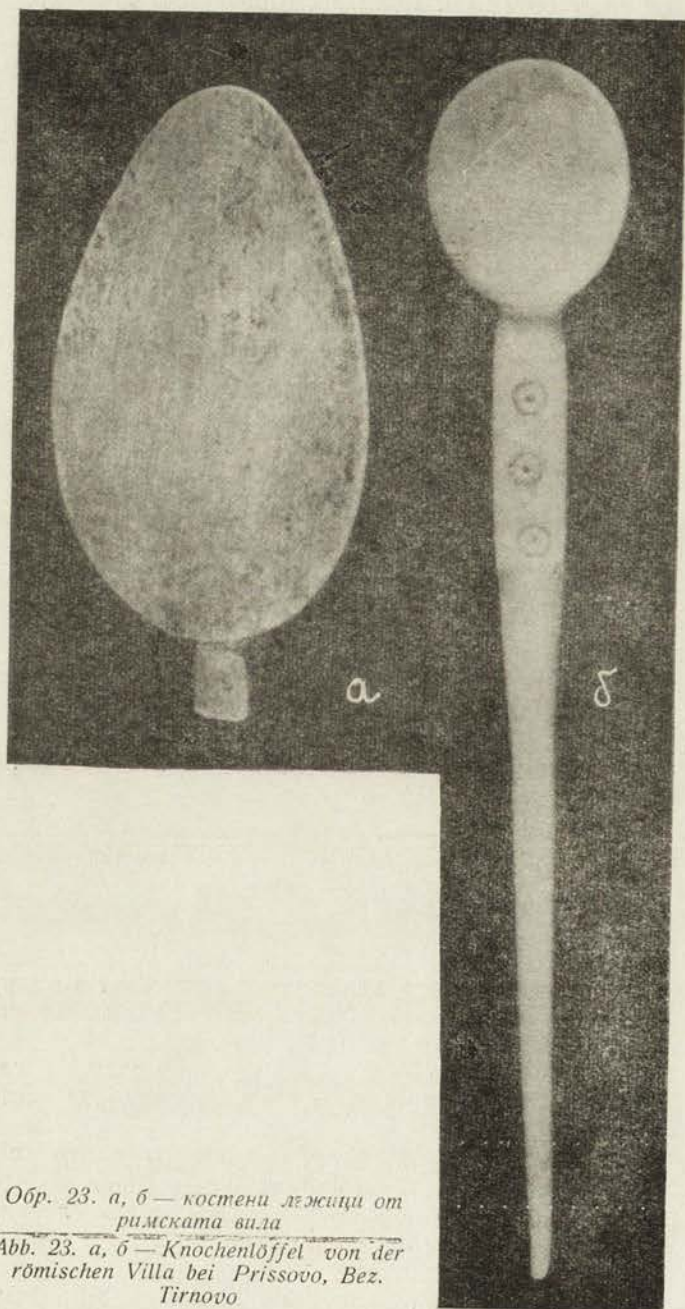
При археологическите разкопки бяха открити и много кости от домашни животни, зъби от глгани и еленови рога.

²³ ARCHEOLOGIA, XII, цит. съч., гус. 98.

МОНЕТИ

При разкопаването на римската постройка край с. Присово бяха открити 17 бронзови монети, всички римски, с изключение на една бронзова монета от Александър Македонски, за която споменахме и по-горе. Последната беше намерена в югозападния ъгъл на постройката под римския културен пласт.

Откритите римски монети произхождат от следните градове и императори:

Обр. 23. а, б — костени лъжици от римската вила
Abb. 23. а, б — Knochenlöffel von der römischen Villa bei Prissovo, Bez. Tîrnovo

1. Nicopolis ad Istrum

Псевдоавтономни II в. — 1 бр.
С. Север (193—211) — 1 бр.
Каракала (198—217) — 1 бр.

2. Маркианопол

Каракала, (198—217) — 1 бр.
Каракала и Юлия Домна — 1 бр.
Макрин (217—218) — 1 бр.
Север Александър (222—235) — 1 бр.
Елагабал (218—222) — 1 бр.

3. Адрианопол

Гордиан III (238—244) — 1 бр.

4. Никея

С. Александър (222—235) — 1 бр.

5. Никомедия (М. Азия)

Бронзова монета от II в. — 1 бр.

6. Колониални монети с неясен град

Комод (176—192) — 1 бр.
Отацилия — жена на Филип — 1 бр.
Араб (244—249) — 1 бр.

Освен колониалните римски монети бяха открити още три бронзови римски монети от следните римски императори:

Траян (180—189), Антонин Пий (188—192), Комод (192—193).

* * *

Въпреки че нашата статия представлява предварителен отчет за проведени спасителни разкопки, това не ни пречи да направим известни изводи и заключения относно характера и предназначението на откритата постройка.

Без съмнение откритата постройка край с. Присово е една villa rustica от епохата на римското владичество в нашите земи и по-специално от края на II до средата на III в.

Ако обърнем внимание на местоположението на откритата постройка, ще забележим, че тя е била разпо-

ложена на най-високата част сред античното селище. Освен това, ако разгледаме нейния план, бихме я отнесли към типа на перистилните римски вили с централно звено — вътрешния двор, който е ограден от всички страни с колониади и помещения.

Разбира се, при нас всичко е по-опростено и по-бедно. Тук липсват репрезентативните помещения, каменните колонади и портици на разкритите богати римски вили в Италия, Северна Африка и Франция.²⁴ Тук каменните колони са заменени с дървени стълбове, а трайният строителен материал — с дървени талпи, плет и кирпич. Изглежда, че откритата от нас постройка не е била лишена и от други допълнителни постройки, които са имали стопански характер.

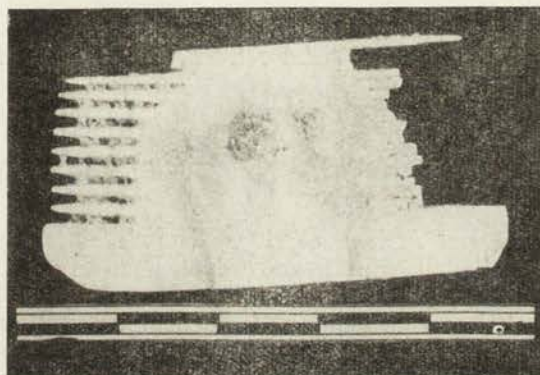
Тук се поставя въпросът, на кого е принадлежала тази вила, на който не може да се отговори само с наличието на открития археологически материал при липса на епиграфски паметници. По всяка вероятност тук се касае за една вила, чийто притежател е бил среден земевладелец, може би римски колонист, ветеран,²⁵ или тракиец, който се е издигнал до икономическото положение на завоеватели-те²⁶ — един човек, който е притежавал имение, получено или за сметка на общинната земя, или от земите на отделни селяни.

Именията на римските земевладелци са били обработвани обикновено или от арендатори — обеднели и лишени от земя селяни, — или пък се е прибегвало до труда на робите.

Откритите от нас земеделски оръдия на труда, като сърпове, лемежи и др., показват, че основният поминък на притежателя на римската вила край с. Присово е било земеделието, което през първите три века на римското владичество е главният и основен поминък на населението от нашите земи, които имат подчертано аграрен облик и слабо развита промишленост.

Изхождайки от открития археологически и нумизматичен материал, датирахме откритата римска вила от края на II до средата на III в. Последната монета от откритите римски монети е от Отацилия — жената на Филип Араб (244—249). Това е времето на големите готски нашествия в нашите земи. В 250 г. готите нахлуват в пределите на днешните български земи и опожаряват и разрушават всичко по своя път. Вероятно и разкритата римска вила край с. Присово е станала жертва на варварите.

Откритата римска вила край с. Присово е една от малкото римски вили, открити в България,²⁷ така добре запазена и с толкова разнообразен археологически материал. Нейното цялостно проучване ще бъде принос към изясняване на аграрните отношения в нашите земи през първите векове на римското владичество.

Обр. 24. Костен гребен от римската вила
Abb. 24. Knochenkamm von der römischen Villa
bei Prissovo, Bez. Tirnovo

²⁴ Всеобщая история архитектуры, II, 1948, с. 234—235

²⁵ В. Велков, Към въпроса за аграрните отношения в Мизия през II в. на н. е., сп. Археология, IV, кн. I, с. 31—34.

²⁶ История на България, I, 1961, с. 37.

²⁷ Досега римски вили в България са открити при гара Искър и Орландовци (ИАИ—XII—1938, с. 407—417), в землището на с. Конска, Брезнишко (ИАИ, XIV, 1940/42, с. 267), Радомир, Чирпанско (ИАИ—VII, 1932—1933, с. 413), Мадара (ИНМК, кн. I, 1960, с. 1—12) и др.

EINE VILLA RUSTICA BEI DEM DORFE PRISSOVO, BEZIRK TIRNOVO

B. Sultov

ZUSAMMENFASSUNG

Der Artikel ist ein Vorbericht über durchgeführte Rettungsausgrabungen einer Villa rustica bei dem Dorfe Prissovo im Bezirk Veliko Tirnovo. Das freigelegte Gebäude ist rechteckig ($22,5 \times 14$ m). Es besitzt einen inneren Hof, um den 10 verschiedener Grösse Wohn- und Wirtschaftsräume liegen. Wahrscheinlich ist der Bau einstöckig gewesen. Die Fundamente sind aus Bruchsteinen und etwas weissem Mörtel gebaut. Obenauf ist unhaltbares Material verwendet worden—Holzbalken und Bohlen mit geschmiedeten Nägeln verbunden und mit Ton beworfen. Das Gebäude war mit bogenförmigen tegulae et imbrices bedacht.

Das Gebäude ist von einem stürmischen Brand zerstört worden und das Leben hörte plötzlich auf, ohne später erneut zu werden. Das verhalf „in situ“ einen grossen Teil des Inventars zu entdecken. Es besteht aus eisernen Arbeitsgeräten (Sicheln, Pflugscharen, Äxten u. a.), Tongefässen aus unreinem Ton, auf Töpferscheibe gearbeitet. Sie sind schwarz. Es wurden auch Tongefässe aus feinem Ton gefunden, mit braunem Firnis bedeckt, Tonlämpchen, Tonröhre von der Heizanlage u. a.

Anhand des freigelegten archäologischen und numismatischen Stoffes, wird das römische Gebäude um die Mitte des 3. Jahrh. datiert. Der Autor verbindet die Zerstörung der römischen Villa mit den Goteneinfällen um diese Zeit.

КОЛАНИ, ТЪКАНИ НА „КОРИТЕ“, В ТЪРНОВСКО

Тодорка Драганова

Коланът като съставна част от облеклото на хората е употребяван още в дълбока древност. Славяните и прабългарите са носели колани, които са пристягали дрехите им към кръста, а мъжете са закачвали на него сабя, нож, огниво и др. За носенето на колани от прабългарите и за значението им в прабългарското облекло имаме както писмени сведения, така и веществени предмети (намерени при археологически разкопки). Ибн Якуб разказва, че българските пратеници в двора на Отон I са носили „дълги колани“, украсени със сребърни и златни копчета¹. От писмата на папа Николай I до Бориса узнаваме, че последният питал дали забраната, която гръцкото духовенство е наложило на българите да приемат светото причастие без колани, е правилна. В един византийски папирус, произхождащ от Египет и коментиран напоследък от Г. Моравчик, намираме следните редове: „От... колани... написа се през месец Фармути (приблизително април), Кирил с божия помощ пълководец получих и предадох лично...“ От съдържанието на този откъс се вижда, че той представлявал разписка за получаването на известно количество „български колани“ от византийския пълководец Кирил.¹

Българските колани са се отличавали от коланите на другите народи главно по украсата — златните и сребърните коланни краища и апликации. Тази скъпоценна украса е привличала византийците и е давала „особения вид“ на българските колани.

Носенето на колани продължило и през епохата на Втората българска държава. При разкопки на дворците от XII—XIV в. на хълма Царевец са намерени златни токи от колани и коланни апликации, което показва, че коланите продължавали да се употребяват и също така са се правели от злато и сребро.

Традицията да се опасват с колани в кръста е била запазена и продължила и по време на турското робство. Коланът е бил неделима част от облеклото както на жените, така и на мъжете. Той е служел да прикрепи (пристегне) дрехата в кръста, да ѝ придаде по-добра форма, да подчертае тялото и същевременно за украса. Откога започва носенето и правенето на тъкани колани, не може с точност да се каже. В стенописите на възрожденския художник Захари Зограф в Преображенския манастир, в църквата в село Хотница, Търновско, и др. е дадено местното сукманено облекло с типичния тъкан червен колан. Освен стенописите и няколко стари снимки днес в нашия окръг като спомен са останали красиво изтъканите мъжки и женски колани, които дават представа за част от украсата и облеклото на населението от Търновския край през XIX в.

Коланът е носен не само в празнични дни, но и във всекидневното облекло, а освен това при сватба или годеж е даван като дар. Какво е неговото предназначение и колко много е употребяван, се вижда от редица народни песни от нашия край. В песента „За кого тъчеш тез колани?“ се казва:

¹ Мавродинов Никола, Прабългарската художествена индустрия (с оглед на златните мадарски накити), с. 155; Мадара — разкопки и проучвания, кн. II, София, 1936 г., издание на Народния археологически музей—33.

„Калинка колан тъчеше,
ф тяхната нова градинка.
Петър из улица вървеше
и на Калинка думаше:
— За кого й, Калинке тос колан,

Тос колан, тос гайтан ?²
— Като ме питаш, да кажа:
За твойто тънко кръстченце,
за твойте остри ножове,
за твойте чифте пицове”.²

А в друга народна песен от с. Церова Кория, Търновско, се възпява „сърменото коланче“:

„Дай мъ мамо, дай мъ,
Дай мъ ф друго село,
Лесно дъ са фала,
Фалбъ дъ ми мине.

Чи носила Янкъ
Рубъ кърджалия,
сукнено сукманчи,
сърмено куланчи.”³

Тази народна песен показва, че коланът е направен от сърма. Но от коланите, които са запазени в нашия окръг, се вижда, че те са правени и от друг материал. Така например от кожа, обшита с разноцветни конци и синци, металически (сребърни или бронзови), съставени от отделни пластинки, съединени помежду си и богато орнаментирани, тъкани със сърма, плетени от вълнена пресукана прежда и най-вече тъкани от пресукана вълна. По-голяма част от коланите, които се намират във фонда на музея, са тъкани по старата тъкачна техника на „корите“. Този начин на тъкане е възпят също в народните ни песни. В песента „Майка пази облеклото на дъщеря си за смърт“ се казва:

„Герги Радо дума.
— Олан, како Радо,
защо си кахърна,
кахърна жаловна,
дали дрехи нямаш,

тънки бели ризи,
сукнени сукмани,
кор’ени кул’ани
Шеряни прастилки ?”⁴

В областта на тъкането на тези колани българската жена е достигнала до най-високото тъкачно изкуство. Майсторството за тъкане на коланите в старо време е било много сложно. От жените-тъкачки се изисквало голяма сръчност и умение. Те влагали много вкус и старание и достигнали до богато разнообразие в колорит и орнаментика.

Населението в нашия окръг много отдавна, непосредствено след Освобождението, е престанало да носи старата народна носия, а заедно с това и да употребява колана като съставна част на облеклото. Дълго време трябваше да търсим „корите“, на които са тъкани коланите, а така също и да ни се покаже начинът на тъкане на коланите. Такива намерихме в село Мусина.⁵

„Корите“, или „дъските“, са квадратни дъсчици с размер 8/8 см, със заоблени ъгли. Във всеки ъгъл на еднакво разстояние една от друга са разположени четири дупки, в които се нанизва преждата за насноваване. „Корите“ са направени от буково или дъбово дърво и имат дебелина от 0,02 до 4 мм. Те служат за насноваване и се поставят толкова броя, колкото е желаната ширина. Могат да бъдат от 6—12—18—24 и т. н. Сакалото, или ножът, е направено също от дърво. Служи за набиване на преждата така, както бърдото при стана. То е с дължина 53 см и ширина 8 см, към върха е разширено. Тази част на сакалото е украсена с нарязи. Едната страна е заоблена, а другата е изострена и към върха леко завита. С изострената част на сакалото се набиват вътъчните нишки. Корите и сакалото са главните инструменти при тъкането на коланите. Коланите се тъкат с пресукана вълнена цветна прежда. Както всяка тъкан, така и преди тъкането на коланите преждата се основава, т. е. „навежда“. При тях „наводката“ става с разноцветни вълнени пресукани конци. От начина на навеждането, т. е. какви цветове прежда се вдяват, „насноват“ в корите, зависи какви ще бъдат и шарките по коланите. За да се наснове основата, необходимо е да се забият два кола един срещу друг на такова разстояние, каквато е желаната дължина на колана — от 10 до 20 м. Във всяка кора се вдяват по четири жички, като две жички се вдяват в долните дупки, а другите две в горните. При единия кол жичките от основата се завиват и след като се вдяват в корите, се срязват и завързват в другия кол. Насноваването започва от крайните кори от ивата или, както се нарича, от гайтана. За гайтан се нанизват по пет кори от двата края. Ако коланът е с по-малка ширина, и гайтанът е с по-малко кори. След това започва насноваването на средните кори. Те

² Пята от Марийка Серафимова, 19 г., с. Бугово, Търновско, в сборника на В. Стоин, Народни песни от Средна Северна България, С., 1930, с. 696.

³ Пак там, с. Церова кория, Търновско, 372.

⁴ Пак там, с. Ердованлии, Търновско, с. 639.

⁵ Тук е необходимо да изкажа благодарност на баба Денка Хаджийска и Тота Върбанчева от с. Мусина, че ми показаха начина на тъкане на „корите“ и затъкаха колан за експозицията на музея.

се вдяват с разноцветни жички. Ако долните дупки на корите се вдянат с червени нишки, горните може да се вдянат с бели, сини, зелени или други цветове. Наснованата прежда заедно с корите се изважда от коловете. Двата ѝ края се нанизват на други по-малки пръчки и се поставят на мястото, предназначено за тъкане. Тъкането е ставало на открито или най-често под сайванта. Крайните пръчки с основата се привързват между две колони (диреци, дървета и др.) на разстояние около 5—6 м и на височина до 1,30 м. Тази височина е необходима за тъкачите, защото тъкат прави. Коланите се тъкат винаги от две жени, стоящи прави една срещу друга. Тъкането започва от средата към края.

За да бъде по-ясно тъкането на коланите, ще дадем пример за насноваване и тъкане на колан на „словата“ с 22 кори.

НАВОДКА

За гайтан от двете страни се отделят по пет кори. Първите две от тях се вдяват с четири червени нишки, третата кора се вдява с по две жълти и две зелени нишки, четвъртата и петата кора се вдяват пак с по четири червени нишки. Този начин за вдяване корите за гайтан се повтаря и от другата страна. Гайтанът може да бъде и едноцветен. В случая го даваме с шарена (пресукана среда). От шестата до седемнадесетата кора се насновава средата на колана. Всяка от тези кори се вдява с по четири жички — две отдолу червени и две отгоре — сини, зелени или друг цвят.

ТЪКАНЕ НА „СЛОВАТА“ — БУКВАТА „Б“

1-ви ред. Корите на гайтаните се обръщат надясно. Четири кори се обръщат така, че отгоре да бъдат сините нишки, осем кори се обръщат отгоре да вървят червените нишки. Мята се вътъчната нишка и се удря със сакалото.

2-ри ред. Корите на гайтаните от двете страни пак се обръщат надясно. Всички останали кори в средата се обръщат на пресечено или още се нарича „писано“, т. е. една нишка синя, една червена и т. н. Мята се вътъчната нишка и се удря със сакалото. Вътъчните нишки при всички случаи на тъкане на коланите са едноцветни.

3-ти ред. Корите на гайтаните както в първи и втори ред, така и в следващите четни и нечетни редове се обръщат само надясно. Първата кора до гайтана при започването на този ред се обръща така, че отгоре да е синята нишка, следващите две кори се обръщат отгоре с червени нишки, до тях една се обръща на синьо и останалите кори до другия гайтан се обръщат така, че отгоре да вървят червените нишки. Пак се мята вътъчната нишка и се удря със сакалото.

4-ти ред. Всички четни редове се обръщат на „писано“ (пресечено). Правило за обръщане на корите за „писано“ няма. Обръщат се така, че да се получат отворени „уста“. Това е доста трудно, винаги трябва да се проверява дали е пресечена жичката и дали е отворена „устата“. Когато не се отвори „уста“, казва се, че не се „ловят“, т. е. не са пресечени жичките, и корите се обръщат дотогава, докато се получи „пресечено“. Вътъчните нишки се мятат на всеки ред и се удря със сакалото.

5-и ред. Всички кори освен на гайтана се обръщат така, че отгоре да бъдат сините нишки.

6-и ред. „Пресечено“, т. е. нишките се обръщат на „писано“.

7-ми ред. Две кори се обръщат отгоре да бъдат сините нишки, а останалите кори се обръщат с червените нишки отгоре.

8-ми ред. Също както шести, обръщат се корите на „пресечено“.

9-и ред. Както седми ред.

10-и ред. Пресечено и така се изтъкава буквата „Б“.

Тъканта на коланите се нарича „просопена“. Тя може да бъде дребна (ситна) и едра „просопена“. Едрата „просопена“ се тъче в началото на колана и при завършването му. С дребната „просопена“ тъкан се тъче средата на целия колан. Коланите могат да бъдат „еднолики“, т. е. с едно лице, така се тъкат коланите на „словата“. Но могат да бъдат и двулики, т. е. от двете страни с различни цветове и орнаменти. Всички колани, намиращи се във фонда на музея, са с просопена тъкан. Затова считам за необходимо и нея да опиша, тъй като тя е основната тъкан на коланите, тъкани в нашия край. При едрата просопена тъкан в двата последователни реда корите се обръщат така, че отгоре да бъдат червените нишки, на третия ред се „пресичат“ и тези три реда се повтарят. При тъкане на дребната „просопена“ тъкан за първия ред корите се обръщат нагоре с червените нишки,

за втория ред се „пресичат“ и така се повтаря от началото. Този начин на тъкане е основният без украса или, ако има украса, служи за фон на нея.

В повечето случаи коланите са били украсявани с геометрични орнаменти. Всеки орнамент е известен със свое специално име. Най-често се срещат колани с орнаменти на „словата“, т. е. на „буквите“. Тези колани са изписани с различни мъжки и женски имена.

В началото коланите започват с орнамента „ребрушки“ — отвесни разноцветни линии. Други видове орнаменти са: „късанка“, „угрибки“, „въдици“ или „кукички“, „на очите“ — на едното „око“ или на двете „очи“ и др. Всички тези орнаменти се образуват и зависят от насноваването и от обръщането на корите. Най-често срещаният орнамент, с който се започва и завършва коланът, е „ребрушки“. Той служи и за разделяне на един орнамент от друг. При „ребрушките“ на първия ред корите се обръщат на синьо, на втория ред се обръщат на „пресечено“, на третия ред корите се обръщат на червено — отгоре са червените нишки, — на четвъртия ред пресечено. Тези четири реда се повтарят от началото дотавга, докато се желае повтарянето на ребрушките. Редът за „пресечено“ или „писано“, т. е. четвият ред, е един и същ за всички орнаменти.

Този начин на тъкане бил много труден и изисквал много време. Особено внимание се изисквало при обръщане на корите, за да се получи желаната геометрична форма, а още по-голямо внимание на четните редове, когато се „пресичат“. Най-малкото невнимание или грешно обръщане на корите довеждало до грешка в тъканта, което водело до развърщане на тъканото, а то ставало още по-бавно и трудно. Поради бавното и трудно тъкане на „корите“ то постепенно било изоставено и заменено с тъкане на стан. Тук корите били заменени с нищелки и дървени крака. Вместо бърдо за набиване на вътъчните нишки сакалото било запазено. И в този случай при тъкане на стан орнаментите на коланите зависели от наводката и застъпването на дървените крака. Вътъчните нишки били пак от един цвят. Улеснението при тъкането на стан се състояло в това, че тъкачката тъчала сама и седнала. При тъкането на стан тъканта на коланите е четворна — четири нищелки и четири крака. Така се тъче орнаментът „на очите“. На стан се тъче още пъртено — с два нищелника и два крака. При тъкането на колани на стан могат да се използват и други съоръжения — „дъски“. С помощта на „дъските“ се тъкат сърмени колани със зигзагообразни линии. В този случай тъканта е пъртена. Посредством 5—6 броя дъски в зависимост от желания брой зигзагообразни линии и ширина се поставят и толкова броя „дъски“. В този случай тъкачката не е сама. Една жена стои под стана и повдига „дъските“, а друга слага вътъчните нишки и удря със сакалото. От жената, която повдига „дъските“, зависят шарките на колана, т. е. зигзагообразните линии. Те могат да бъдат 3—5—7, в зависимост от дъските.

И в трите случая при тъкането на коланите от жената-тъкачка се изисквало голямо умение, търпение и вкус към подреждането на цветовете и орнаментите на коланите.

В украсата на всички колани са застъпени геометричните елементи. Те са приложени самостоятелно или пък в съчетание с друг вид орнаменти. От геометричните елементи са били предпочитани и прилагани правата линия (хоризонтална или отвесна), ъгълът, триъгълникът, ромбът и начупеният зигзаг. Правата хоризонтална линия и начупеният зигзаг са прилагани за украса на гайтана или пък за очертаване средата, за ограждане на геометричните орнаменти в средата. Срещат се колани с украса само от хоризонтални линии и начупен зигзаг. Тук разнообразието е не в орнамента, а в уметелното съчетание на цветовете. С такава украса са коланите от свищовските села. Отвесната или водоравната линия служи за отделяне един орнамент от друг. Елементът ъгъл се използва самостоятелно или два ъгъла, поставени един срещу други, образуват ромбоид. Най-често ъгълът се прилага при образуване на орнамента „късанка“ и „ножица“. Елементът триъгълник се поставя самостоятелно или два триъгълника, обърнати един срещу други с върховете си, образуват орнамента „пеперуда“, или пък, когато са поставени един върху друг, се получава орнаментът „угрибки“. Често срещан геометричен елемент в украсата на коланите е ромбът — като самостоятелен елемент или като се редува с друг геометричен елемент. Два ромба, поставени един до друг, образуват орнамента „двете очи“.

Коланите, които притежава музеят, показват богатството и разнообразието в цветовете и орнаментите, постигнати от жените-тъкачки през епохата на Възраждането в Търновския край. Почти във всяко село на Търновски окръг са запазени колани, тъкани на „корите“. В някои от коланите орнаментите се повтарят, но никъде цветовете и подреждането на орнаментите не се повтаря, не е еднакво. При тъкането на всеки колан жената-тъкачка е влагала свое лично умение и вкус. Особено голямо разнообразие и богатство на съчетание на цветовете и орнаменти се среща при коланите, тъкани двулико. Средата на тези

колани е с две лица, т. е. цветовете от едната страна са едни, а от другата — други. Същото се получава и с орнаментите. С особена красота и яркост в багрите се отличават коланите от с. Поликраище. Те са с ширина до 9 см и са известни под името поясоци. С тях са се препасвали мъжете. Преобладаващи цветове в тях са аленият (червеният) и черният. Другите багри — жълто, зелено и бяло — служат за освежаване на гайтана. Орнаментите по тези колани не са повечето от 3—4 и се редуват последователно. Те са „въдички“, „кобилички“, разделени с ребрушки. Освен тези колани срещат се и с по-малка ширина до 5—6 см, също наречени поясоци. Те са употребявани не само за колани, но и за привързване прикята на булката, когато е натоварена на кола. Подобни колани се срещат в селата Коевци, Сухиндол и Бяла Черква. Основният тон и тук е червеният, но е богато разнообразен и изпъстрен с други цветове — зелен, жълт, чер, син и др. Тези колани са и с по-богато разнообразие в геометричните орнаменти. Тук последователно се повтарят орнаментите: „кукички“, „кобилички“, „угрибки“, „ромбоиди“ и „ножички“. Средата им е двулика и както на тези на Поликраище краищата им завършват с дълги пресукани ресни, сплетени на коса, или свързани ресни в един-два пискюла.

Друг вид колани с ширина от 2 до 3 см се срещат в селата Върбовка, Бутово, Недан Паскалевец и др. Те са характерни с това, че средата им вместо познатите геометрични орнаменти е изпъстрена с множество мъжки и женски имена. Това са коланите на „словата“. Всяка мома при тъкане на чеиза си е изтъкавала по няколко метра и такива коланчета. На тях е записвала имената на своите дружки, любими приятелки. Така чрез записаните скъпи ней имена след сватбата тя си е спомняла за моминските години. Тези колани са с едно лице. И при тези колани основният цвят е червеният, а буквите са зелени, жълти, сини и бели.

Коланите, тъкани в селата край град Свищов, са характерни с тъмния (черен) цвят, изпъстрен с жълто, лилаво и бяло. Орнаментите тук са зигзагообразни и хоризонтални линии. Те са с ширина до 2 см и завършват с пресукани ресни. За украса към гайтаните са употребени синци (мъниста), затъкани към външния ръб на гайтана. С мъниста е украсена и тази част от колана, която, като се завие около кръста, остава от външната страна.

Коланите, както се вижда, са с различна ширина и дължина. Дължината е в зависимост от това, колко пъти ще се увие около кръста, и от единия край се остават ресните, спуснати надолу. Ако коланът се прищипва с пафти, то дължината му е толкова, колкото да обхване кръста. Посочените колани са изработени с пресукана вълнена прежда, тъкани на „корите“, набивани със сакалото и се отличават с такава твърдост както килимите. Коланите от нашия край се отличават още и с опростената орнаментика и голяма пъстрота в багрите, при които е проявен голям вкус и усет към декоративност. Коланите от Търновския край, тъкани на „корите“ в края на миналия век, със своите форми, колорит и орнаменти са подходяща украса за сегашното съвременно облекло. Те могат и трябва да служат със своя декоративен стил за основа при тъкането на черги, килими, възглавници и други тъкани в съвременните килимарски цехове.

Във фонда на музея има събрани колани, тъкани на корите и на стан. По-характерните и с особена красота са следните:

1. Поясок с гайтан, черен от външната страна, а средата му с две бели зигзагообразни линии, изпълнени със зелено и бяло. Между тях минават две жълти хоризонтални линии. Средата на колана е тъкана с едра просопена тъкан. Основният фон е червен, а орнаментите — черни, от другата страна (опакоето) черен фон с червени орнаменти. Орнаментите са „късанка“ и „двойна ножица“, които се редуват последователно до края на колана. Поясокът е от с. Поликраище. Размери — шир. 9 см и дълж. 1,50 м. Инв. № 2392 (табл. I).

2. Поясок с червен гайтан, останалите шарки на гайтана са както на първия. Средата на колана е с едра просопена тъкан, с основен тон червен, изпъстрен с три вида геометрични орнаменти: „късанка“, образувана от двойни ъгли, срещуположни с острието на ъглите си, „кукички“ двойни, разположени една срещу друга. Тези два орнамента са обградени с „ребрушки“. Поясокът е също от с. Поликраище. Размери — шир. 9 см и дълж. 1,5 м. Инв. № 2391 (табл. II).

3. Поясок с гайтан, същият както на първите два (инв. № 2391 и 2392). Средата на колана е с едра просопена тъкан, с червен основен тон. Орнаментите са със зелен цвят. Те са два вида — „късанка“, редувана с „ромбоиди“. И този колан е с две лица, опакоето — на зелен фон с червени орнаменти. Поясокът е от с. Поликраище. Размери — шир. 9 см и дълж. 1,80 м. Инв. № 3115 (табл. III).

4. Поясок с разнообразно и прекрасно съчетание на цветовете и редуване на зигзагообразните линии с хоризонтални. Средата е с трицветни въдички, наподобяващи ситен

наниз от мъниста. Поясокът е от с. Поликрайще. Размери — шир. 9 см и дълж. 1,40 м. Инв. № 2390. (табл. IV).

5. Колан, тъкан на стан, с орнамента „на очите“. Орнаментът се повтаря, но с различни цветове. И тук многообразието е в цветовете. От различните цветове и повторението на орнамента „на очите“ се получава един прекрасен наниз от цветове и орнаменти. Коланът е от с. Присово. Размери — шир. 9 см и дълж. 1,80 м. Инв. № 148 (табл. IV б).

6. Поясок с черен гайтан, прошарен с хоризонтални бели и жълти ивици. Средата е с едра просопена тъкан, с две лица. Основен тон червен с черни геометрични орнаменти 3—4 вида. И тук се виждат познатите „двойни кукички“, а помежду тях е разположена по една силно стилизирана розета, следвана от двойни ромбоиди. В останалата част на колана розетите са заменени с шахматно поле и по три розети. Поясокът е от Търново. Размери — шир. 9 см и дълж. 2 м. Инв. № 2269 (табл. V).

7. Колан с червен гайтан, украсен с отвесни зигзази — бели и черни. Средата е с дребна просопена тъкан, с две лица — червено и зелено. Орнаментите в средата са три вида и се редуват последователно. От геометричните елементи тук са застъпени ъгълът, триъгълникът и ромбът, от които се образуват различни мотиви. Единият край завършва с пресукани ресни, оплетени на коса, и с няколко пискюла. Коланът е от Сухиндол. Размери — шир. 4 см и дълж. 3 м. Инв. № 3093 (табл. VI).

8. Колан с тъмносин гайтан, украсен с двойни ромбчета от черна и бяла прежда. Средата е с дребна просопена тъкан, с две лица — черно и зелено. Орнаментите се редуват — „двойни ножички“ с ромбове и триъгълници. Завършва с пресукани ресни, оплетени на коса. Най-красивата част на този колан е гайтанът, наподобяващ на плетена броеница. Произхожда от с. Коевци. Размери — шир. 5 см и дълж. 3,40 м. Инв. № 2285 (табл. VI).

9. Колан с много красив гайтан, украсен с „вдички“. Те се редуват бели с кафяви и приличат на наниз от мъниста. Крайната ива на гайтана е тъмносиня. Средата е с две лица — червен фон с черни орнаменти, а от другата страна черен фон с червени орнаменти. Орнаментите се редуват — „кобилички“, „кукички“, „ребрушки“ и триъгълници. Коланът е от с. Коевци. Размери — шир. 5 см и дълж. 3,70 м. Инв. № 2280. (табл. VI).

10. Колан с червен гайтан с черни зигзагообразни линии. Средата е с едра просопена тъкан, с два червени цвята от едната страна, а от другата с бял и син цвят. Орнаментите са „късанка“ и „окоето“. Интересното и красивото в този колан е преливането на цветовете от двете страни. Коланът е от с. Коевци. Размери — шир. 5 см и дълж. 2,80 м. Инв. № 2279 (табл. VI).

11. Колан с червен гайтан, изпъстрен с черни зигзагообразни линии. Средата е с две лица — червено и бяло, — украсена с четири вида мотиви, които през равен интервал се редуват. Те са „късанка“, „двете очи“, „пеперуди“ и триъгълници. Краищата завършват с ресни, оплетени на коса и свързани на пискюл. Коланът е от с. Сухиндол. Размери — 3 см и дълж. 3 м. Инв. № 3092 (табл. VII).

12. Колан с тъмносин гайтан, украсен с четири цвята отвесни зигзази. Средата е с две лица от два цвята — бял и черен. Тук мотивите са по-различни от изброените по-горе. Силно стилизирани растителни орнаменти се редуват с геометрични. Началото и краят на колана са с орнамента „ребрушки“. Краищата завършват с оплетени на коса ресни. Коланът е от с. Върбовка. Размери — шир. 5 см и дълж. 2,30 м. Инв. № 2324 (табл. VII).

13. Колан с тесен гайтан. Украсата на този колан е не само в орнаментите, но и в преливането на цветовете. Средата е разделена на три части с два червени цвята от едната страна. От онякото крайните части са бели, а средата зелена. Двете лица на колана (крайните ленти) са изпъстрени със стилизирани розети, а средната лента е с два вида орнаменти, образувани от ромбове, ъгли и триъгълници. Трите ленти в двете лица на колана са разделени с по две черни хоризонтални линии. На края коланът завършва с хубави пресукани ресни. Коланът е от с. Михалци. Размери — шир. 5 см и дълж. 2,40 м. Инв. № 3059 (табл. VII).

14. Колан с много красив гайтан. Той е от два червени цвята, с отвесни зигзагообразни линии — бели и черни. Средата на колана е с просопена тъкан и две лица. От едната страна фонът червен със зелени орнаменти, а от другата — зелен с червени орнаменти. Орнаментите са образувани от геометричните елементи ъгъл, ромб, триъгълник. Краищата на колана завършват с оплетени ресни, свързани на пискюл. Коланът е от с. Михалци. Размери — шир. 5 см и дълж. 3 м. Инв. № 3060 (табл. VII).

15. Колан с червен гайтан, прошарен с жълта и черна пресукана линия. Средата е двулика с черен и зелен цвят. Орнаментът е ромбоид, някъде два, обърнати един срещу друг с разтворени краища и образуващи сърце. Едната част от колана, която при завива-

нето около кръста остава отгоре (външната страна), е обшита с други разноцветни вълнени конци и сърма. Завършва с ресни, пресукани със сърма, и пискюли. Коланът е от с. Бяла Черква. Размери — шир. 4 см и дълж. 1,20 м. Инв. № 2378 (табл. VII).

16. Колан с червен гайтан с три цветни хоризонтални линии. Средата е с червен фон, и украсена с жълти, морави, черни и бели зигзагообразни линии. Тъканта на целия колан е както на гайтана. Коланът е от с. Паскалевец. Размери — шир. 1,5 см и дълж. 3 м. Инв. № 2379 (табл. VIII).

Обр. 1. Денка Хаджийска и Тота Върбанчева от с. Михалци тъкат колан на „корите“ (1962 г.)
Abb. 1. Denka Hadschijska und Tota Varbantscheva beim Weben eines Kartongürtels, Michalzi, 1962

Обр. 2. Тота Върбанчева от с. Михалци тъче колан на „корите“ (1962 г.)
Abb. 2. Tota Varbantscheva beim Weben eines Kartongürtels, Michalzi, 1962

17. Колан с червен гайтан, украсен с бяла и жълта хоризонтална линия. Средата е с просопена тъкан с едно лице. На червен фон са изтъкани със син цвят мъжки и женски имена. На някои места имената са отделени едно от друго с орнамента „кобиличка“. В началото и в края на колана е изтъкан орнаментът „ребрушки“. Завършва с пресукани ресни и пискюли. Коланът е от с. Върбовка. Размери — шир. 2 см и дълж. 3 м. Инв. № 2341 (табл. VIII).

18. Колан с червен гайтан, украсен с бели, сини и жълти хоризонтални линии. Средата е червена със зелени орнаменти. Тъканта на средата на колана е същата, както и на гайтана. Завършва с плетени на коса ресни и пискюли. Коланът е от с. Бяла Черква. Размери — шир. 4 см и дълж. 2,50 м. Инв. № 2377 (табл. VIII).

19. Колан със зелен гайтан, украсен с две жълти хоризонтални линии. Средата на колана е зелена, а имената на хората са с жълт цвят. Имената са разделени едно от друго с геометрични орнаменти. Краищата завършват с пресукани ресни. Коланите „на словата“, т. е. „буквите“, са в повечето случаи еднообразни. Красотата им е в цветовете и гайтаните. Коланът е от с. Балван. Размери — шир. 1 см и дълж. 4 м. Инв. № 3039 (табл. VIII).

Коланите с шир. до 1,5 см са еднолики и са с тъкан, както на гайтана. Такива са коланите на „словата“ и тези, чиято среда е със зигзагообразни линии.

20. Колан с червен гайтан, украсен с бели, жълти и черни хоризонтални линии. Средата е еднолика — червена със зелени орнаменти — имена на хора. Завършва с ресни. Коланът е от с. Бугово. Размери шир. 2 см и дълж. 3 м. Инв. № 2244 (табл. VIII).

21. Колан с чер гайтан, изпъстрен със зелени хоризонтални линии. Средата е тъмно-синя с бяла зигзагообразна линия. Тъканта на гайтана и средата е еднаква. Коланът е от с. Горна Студена. Размери — шир. 1 см, дълж. 4 м. Инв. № 2316 (табл. IX).

22. Колан, чиито гайтан и среда са изпъстрени с бели ромбчета, отгоре с кукички. Тъканта на средата е както на гайтана. Коланът е от с. Алеково. Размери — шир. 1 см и дълж. 3 м. Инв. № 2302 (табл. X).

23. Колан, тъкан на стан. Тук зигзагообразните линии са основната украса. Две срещуположни зигзагообразни бели линии обграждат червено ромбово пространство. Външната страна на зигаговата линия е изпълнена със син цвят и се образуват триъгълници. Гайтанът е червен, прошарен с леко начупена жълта и зелена линия. Коланът е от с. Михалци. Размери — шир. 3 см и дълж. 1 м. Инв. № 3043.

Орнаментите в коланите, тъкани на стан, не са така ярко открити и не са те, които дават красотата на колана. Многообразието на цветовете и начупените линии дават пъстрота и изящност на коланите.

Както виждаме, мотивите на нашите колани са сложни или прости, съчетани от геометрични елементи — черти, ъгли, ромбове, звездички, — следват ритмично и са равномерно разпределени. Във всяко село на Търновския край коланите са тъкани с различни орнаменти и цветове. Дори в едно село никога не се срещат колани с едни и същи орнаменти и цветове. Това голямо разнообразие в орнаментите и цветовете се дължи на индивидуалното творческо отношение на жената в художественото им оформяване, на нейните чувства и настроения. В тези колани тъкачката е проявила своя вкус и талант. С голяма вещина и търпение дни и нощи при тъкането на коланите тя е създавала хармонично съчетание на орнаменти и цветове.*

* Оригиналите на приложените таблици (I—X) са многоцветни, но поради липса на специални машини се отпечатват в черно-бяло.

GÜRTEL, AUF KARTONS GEWEBT AUS DEM BEZIRK TIRNOVO

T. Draganova

ZUSAMMENFASSUNG

Der Gürtel als Kleidungsstück ist schon in der Antike bekannt gewesen. Die Slawen und die Urbulgaren trugen Gürtel, die ihre Kleider um die Taille pressten. Bei den Männern hängten daran Säbel, Messer, Feuerzeug u. a. Gürtel wurden auch in der Zeit der Türkenherrschaft getragen. Das waren aus Wolle gewebte Gürtel.

Die Gürtel, die in diesem Artikel behandelt werden, sind im Bezirk Tirnovo im 19. Jahrh. gewebt worden. Die „Kartons“ die benutzt wurden, sind Quader — 8/8 cm und haben gerundete Ecken. In jeder Ecke, in gleicher Entfernung voneinander, sind vier kleine Löcher. Durch diese Löcher wird die Wolle geschert und somit die Kette hergestellt. Die Kartons dienen dazu, die Kettenfäden auszuspannen. Die Breite des Gürtels wird von der Zahl der Kartons bestimmt, 8—24—6—24. Ein grosses Messer aus Holz — „Sakalo“ — dient als Weberkamm. Kartons und Sakalo sind die Instrumente beim Weben dieser Gürtel. Die Arbeitsweise wird ausführlich behandelt. Die behandelten Gürtel sind in vielen Dörfern des Bezirks Tirnovo gewebt worden und gehören dem Fonds des Bezirksmuseums.

Die Ornamentik der behandelten Gürtel ist einfach-geometrische und pflanzliche Ornamente. Einen guten Geschmack und feines Gefühl für Dekoration zeigt die Wahl und Vielfalt der Farben. Das alles ist mit dem individuellen Schaffensgefühl der Frau bei der künstlerischen Gestaltung verbunden. Es zeigt ihre Gefühle und Stimmung, ihr Talent. Mit grösster Gewandtheit und ungewöhnlichem Geduld hat die Weberin in langen Tagen und Nächten eine harmonische Kombination von Farben und Ornamenten geschaffen. Diese Gürtel aus dem vorigen Jahrhundert wären heute noch mit ihrer Form, Farbe und Ornamentik, eine passende Zierde zur modernen Kleidung. Mit ihrem Stil könnten sie ein Fundament beim Weben von Läufern, Teppiche, Kissen u. a. sein.

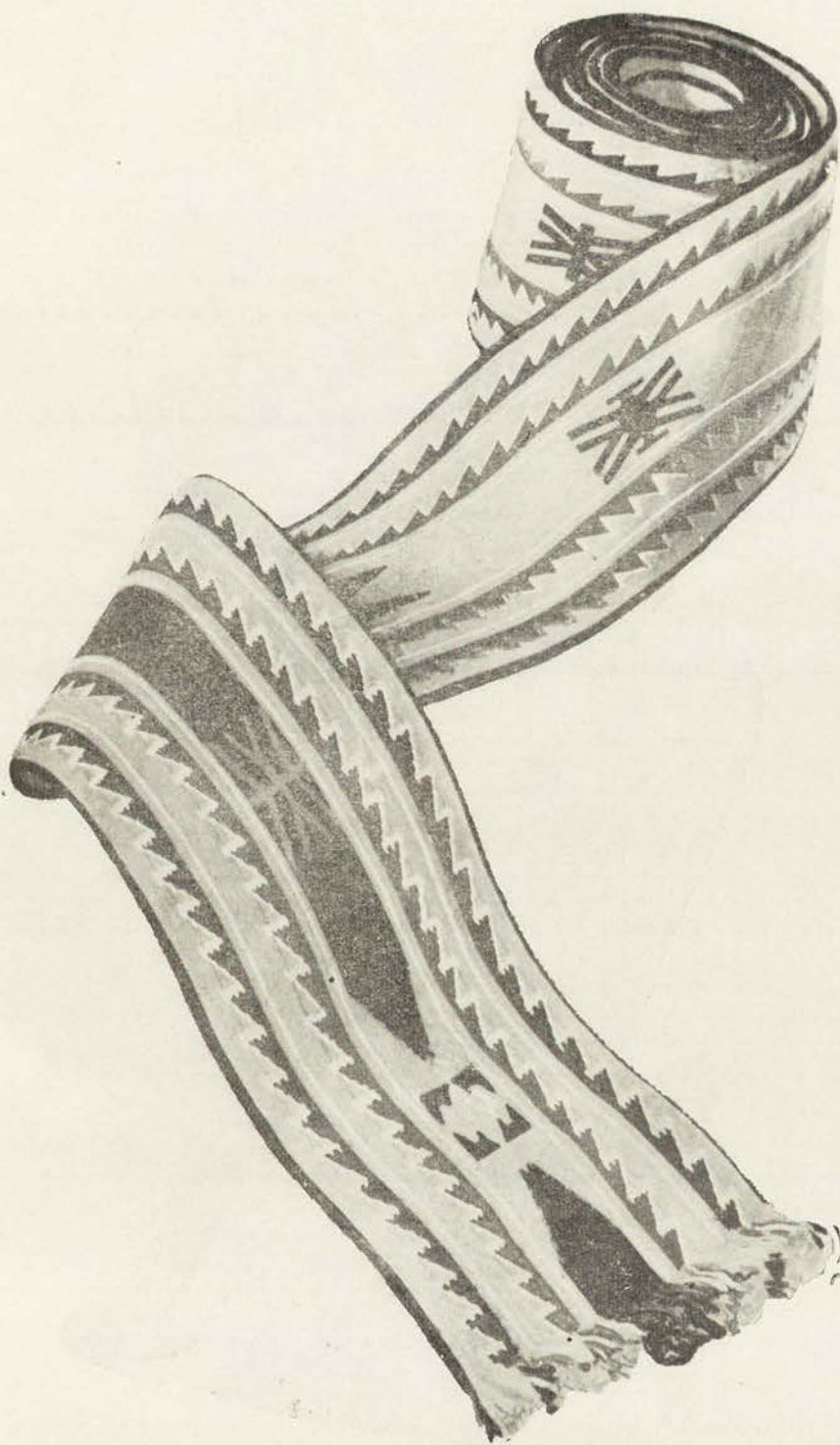

Табл. I. Поясок от с. Поликраище, инв. № 2392
Tafel I. Gürtel aus Polikraischte, Inv. № 2392

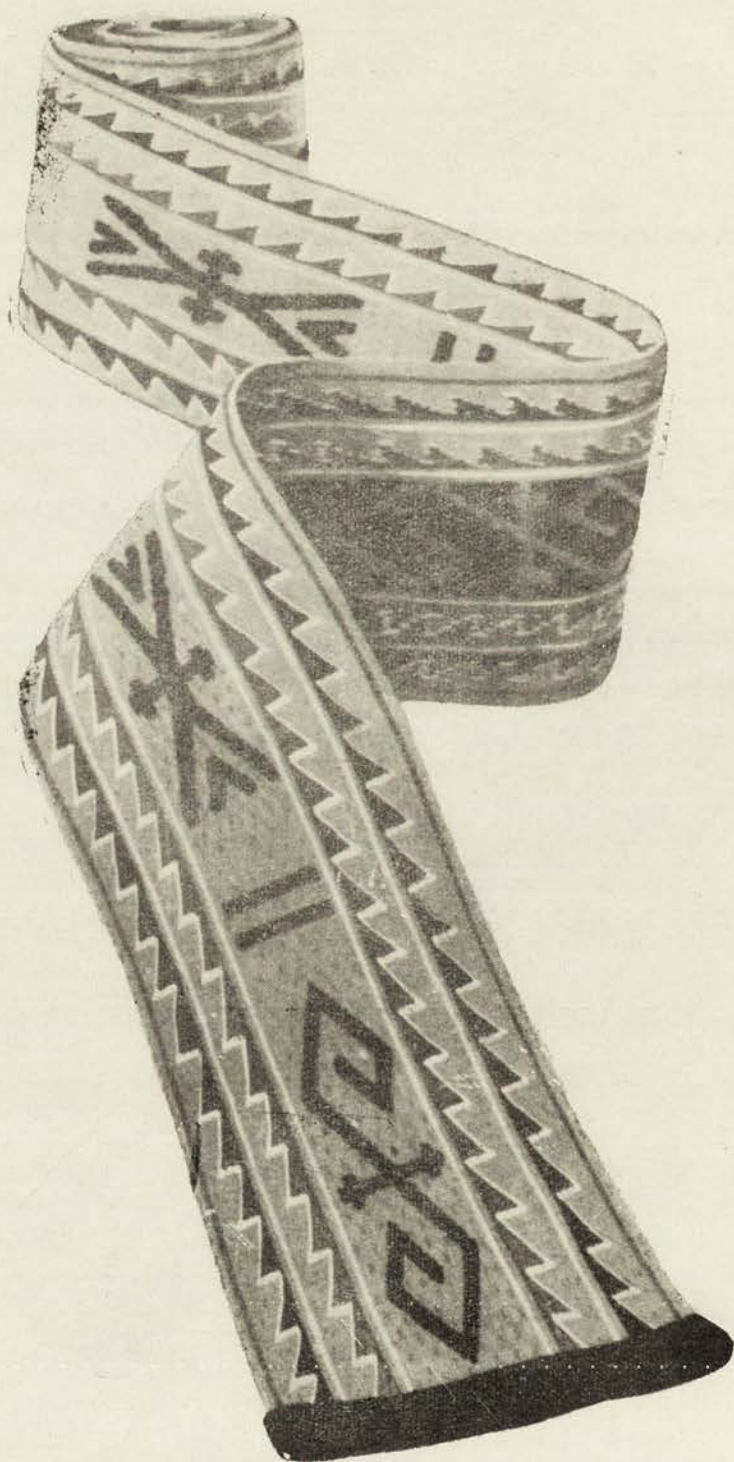

Табл. II. Поясок от с. Поликраище, инв. № 2391
Tafel II. Gürtel aus Polikraische, Inv. № 2391

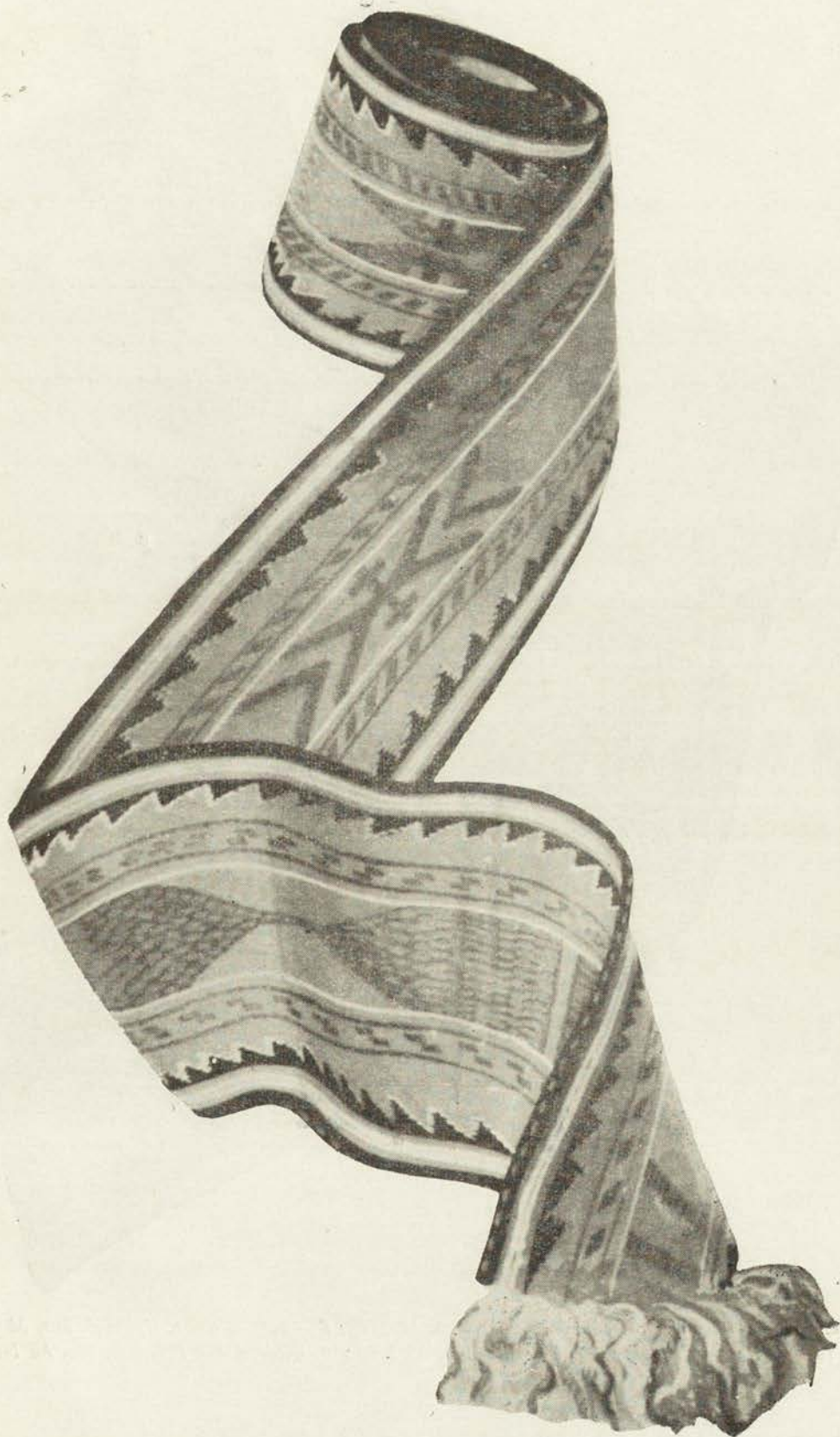

Табл. III. Поясок от с. Поликраище, инв. № 3115
Tafel III. Gürtel aus Polikraischte, Inv. № 3115

Табл. IV. а — поясok от с. Поликраище, инв. № 2390; б — поясok от с. Присово, инв. № 148
Tafel IV. а — Gürtel aus Polikraischte, Inv. № 2390; б — Gürtel aus Prissovo, Inv. № 148

Табл. V. Поясок от Търново, инв. № 2269
Tafel V. Gürtel aus Tirnovo, Inv. № 2269

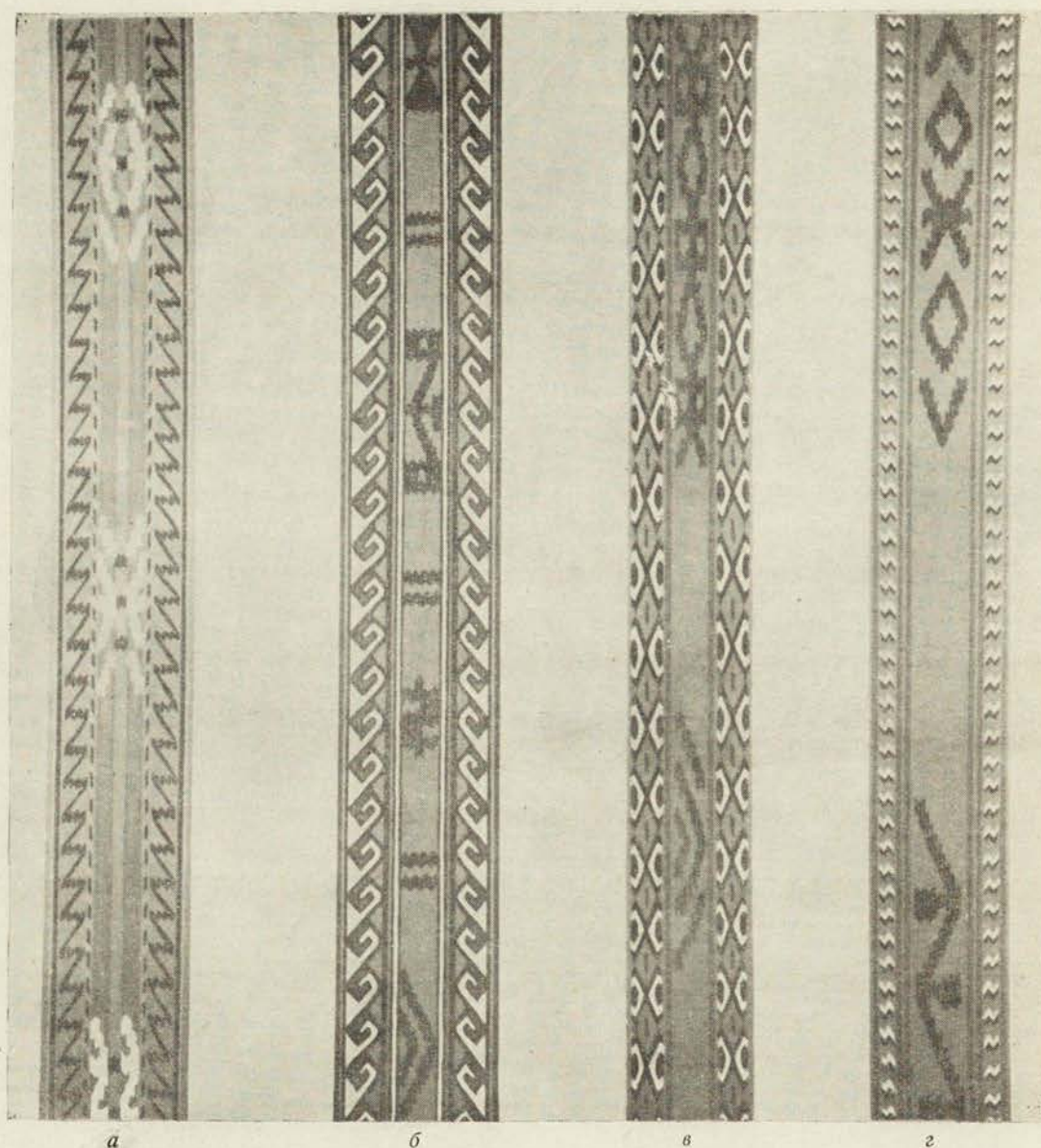

Табл. VI. а — колан от с. Коевци, инв. № 2279; б — колан от с. Коевци, инв. № 2280 ;
 в — колан от с. Коевци, инв. № 2285; г — колан от с. Сухиндол, инв. № 3093
 Tafel VI. а — Gürtel aus Koewzi, Inv. № 2279; б — Gürtel aus Koewzi, Inv. № 2280 ;
 в — Gürtel aus Koewzi, Inv. № 2285; г — Gürtel aus Suchindol, Inv. № 3093

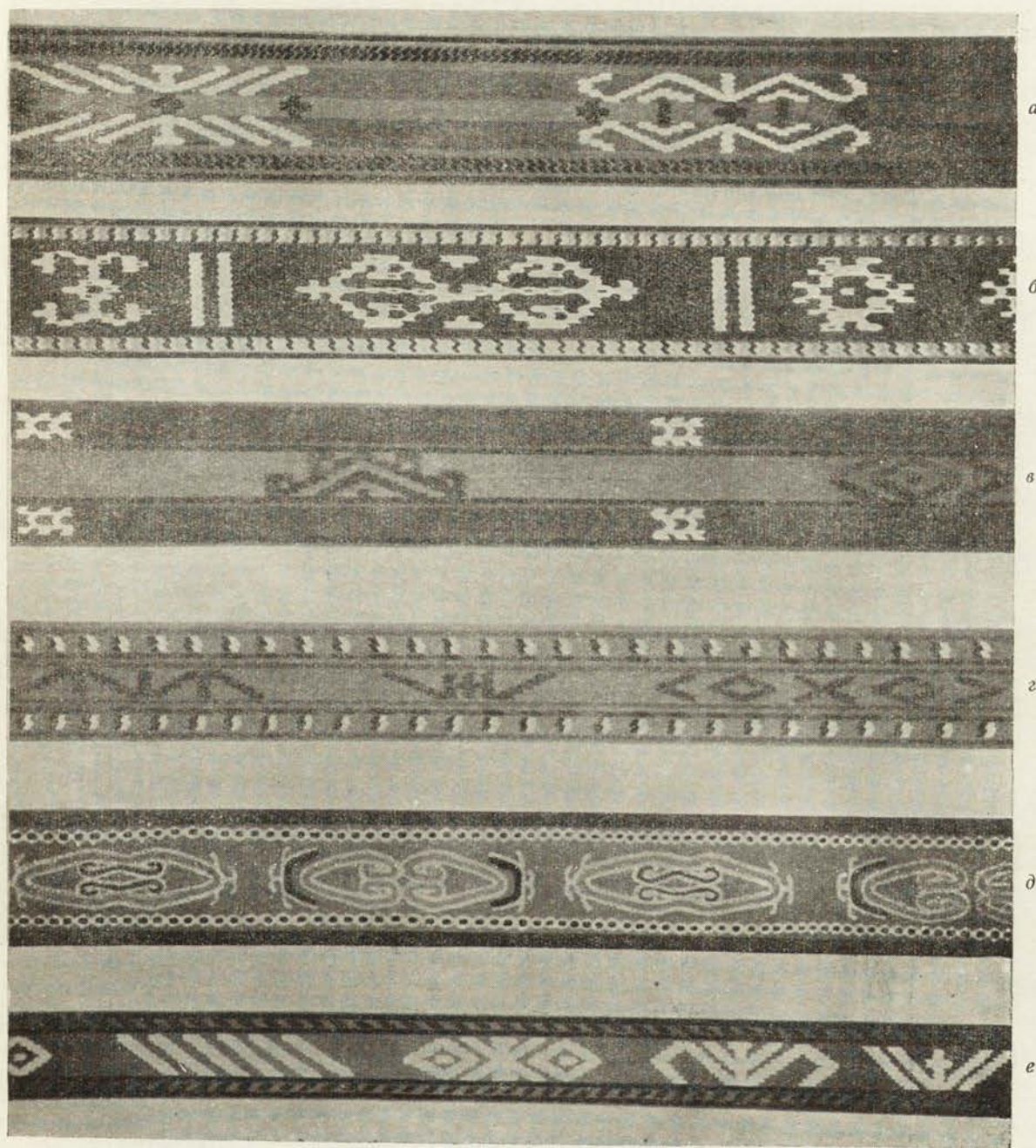
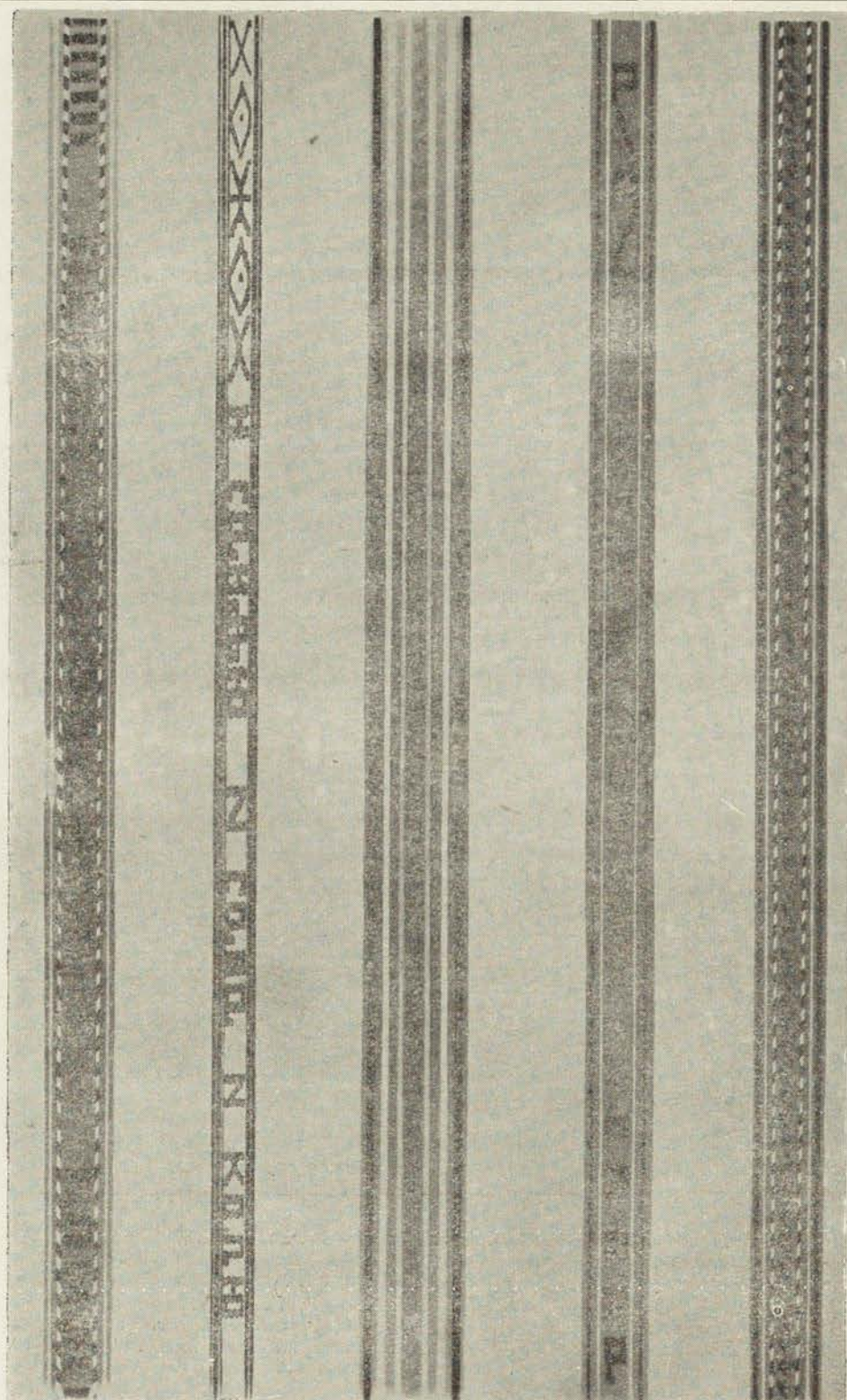

Табл. VII. а — колан от с. Сухиндол, инв. № 3092; б — колан от с. Върбовка, инв. № 2324;
 в — колан от с. Михалци, инв. № 3059; г — колан от с. Михалци, инв. № 3060; д — колан
 от с. Бяла Черква инв. № 2378; е — колан от с. Бяла Черква, инв. № 3034
 Tafel VII. а — Gürtel aus Suchindol, Inv. № 3092; б — Gürtel aus Warbowka, Inv. № 2324;
 в — Gürtel aus Michalzi, Inv. № 3059; г — Gürtel aus Michalzi, Inv. № 3060; д — Gürtel
 aus Bjala Tscherkwa, Inv. № 2378; е — Gürtel aus Bjala Tscherkwa, Inv. № 3034

а

б

в

г

д

Табл. VIII. а — колан от с. Паскалевец, инв. № 2379; б — колан от с. Върбовка, инв. № 2341; в — колан от с. Бяла Черква, инв. № 2377; г — колан от с. Балван, инв. № 3039; д — колан от с. Бутово, инв. № 2244

Tafel VIII. а — Gürtel aus Paskalewitz, Inv. № 2379; б — Gürtel aus Warbowka, Inv. № 2341; в — Gürtel aus Bjala Tscherkwa, Inv. № 2377; г — Gürtel aus Balwan, Inv. № 3039; д — Gürtel aus Butovo, Inv. № 2244

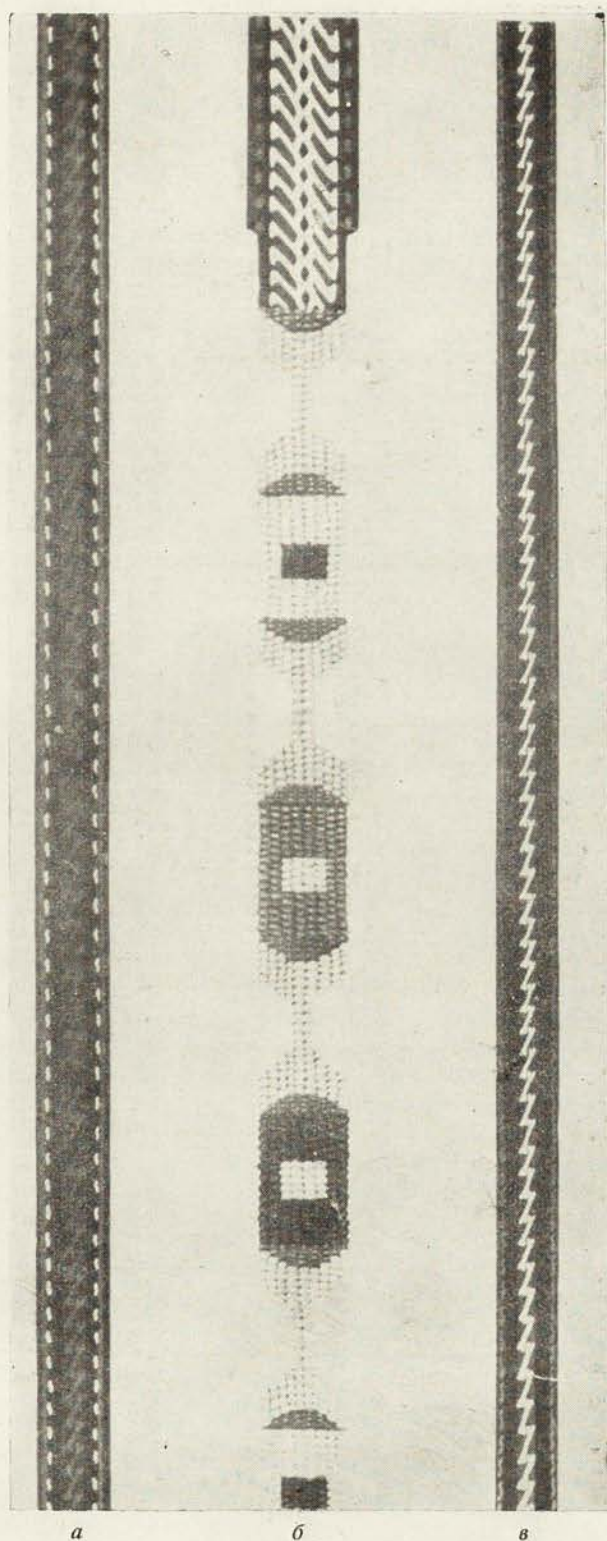
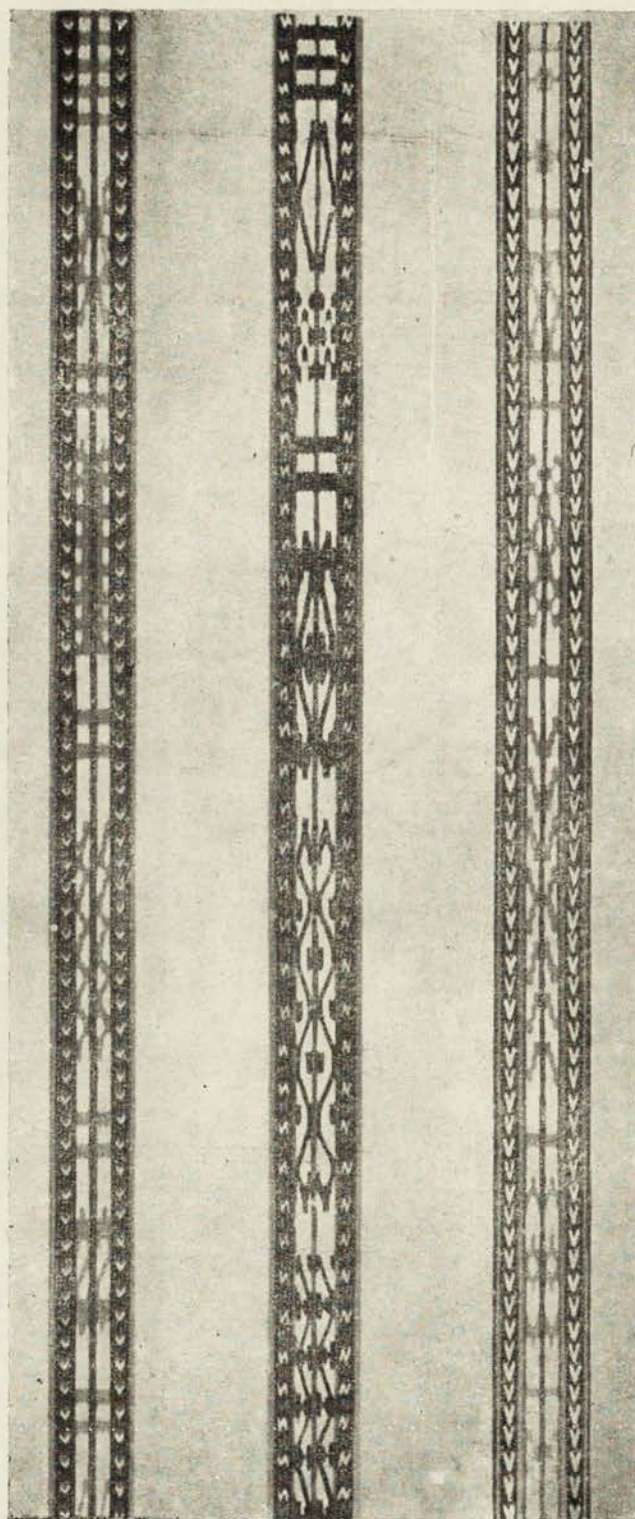

Табл. IX. а — колан от с. Алеково, инв. № 1009;
б — колан от с. Царевец, инв. № 2295; в — колан
от с. Горна Студена, инв. № 2316

Tafel IX. а — Gürtel aus Alekovo, Inv. № 1009;
б — Gürtel aus Zarewetz, Inv. № 2295; в — Gürtel
aus Gorna Studena, Inv. № 2316

а

б

в

Табл. X. а — колан от с. Върбовка, инв. № 2334; б — колан от с. Върбовка, инв. № 3058; в — колан от с. Алеково, инв. № 2303

Tafel X. а — Gürtel aus Warbowka, Inv. № 2334; б — Gürtel aus Warbowka, Inv. № 3058; в — Gürtel aus Alekovo, Inv. № 2303

ЗЛАТНИ УКРАШЕНИЯ ОТ ПАВЛИКЕНИ

Янка Николова

Павликенският край е един от най-богатите райони в днешния Великотърновски окръг. Неговата плодородна земя е обитавана още от дълбока древност.

При изкопни работи в територията на Павликени се откриват и много антични материали, като колони, бази, фризове, епиграфски паметници, глинени съдове, монети и други, които показват, че днешният град е издигнат върху развалините на значително антично селище.¹

Край това антично селище, което е свързано с римския град Никополис ад Иструм, основан от император Траян в началото на II век, минавали важни пътища, повечето от които не са изгубили своето значение и днес.² Всичко това спомогнало за развитието на това селище в центъра на провинция Долна Мизия. Значително място в неговата икономика заемали занаятите и търговията, за което говорят и някои от откритите материали, занаятчийски работилници и други.

През 1933 г. северно от града при разкопаване на „Копаната могила“ бил открит част от каменен саркофаг. През 1934 г. в западната част бил открит друг саркофаг. Споменатите находки и запазените следи от надгробни могили в северозападната част от града показват, че тук е бил некрополът на античното селище.³

На 1 август 1961 г. строителната бригада при ТКЗС „Път към комунизма“ с отговорник Марин Рашков Минев при изкоп на основи за овчарник открила в стопанския двор малка зидана гробница, покрита с голяма каменна плоча, ориентирана изток — запад. Намира се на дълбочина 1 м от сегашното ниво на терена.

Гробницата е правоъгълна с размери: дължина 1,20 м, ширина 0,50 м и височина 0,45 м. Изградена е от червени, добре пречистени и изпечени правоъгълни тухли (35/17/3 см), споени с хоросан. От вътрешната страна гробницата че е измазана. Стените ѝ са зидани отвън с груба зидария, а отвътре — с гладка. Подът е постлан с два реда квадратни тухли (32/32/3 см). Те са наредени направо върху трамбуваната пръст. Върху лицевата страна на квадратните тухли са прокарани с пръсти по диагоналите двойни успоредни линии. Първоначално е бил нареден подът, като страничните зидове са го застъпили по 7 см навътре.

Гробницата била покрита с голяма каменна плоча от жълтеникав пясъчник, с дължина 1,40 м, ширина 0,75 м и дебелина 0,13 м. Тя лягала плътно върху тухлените стени. При прокопаването на изкопа работниците разбиват плочата, след което е разкрита и самата гробница.

Върху пода са били открити няколко полуизгнили кости от черепа и крайниците на малко дете и осем златни украшения: две огърлици, четири гривни, една обеца и един пръстен. За тази богата находка беше своевременно уведомен Окръжният музей във Велико Търново.⁴

¹ Б. Султов, Принос към античната история на Павликенския край, Известия на Окръжния музей Търново, кн. 1, 1962 г., Варна, стр. 7.

² Б. Геров, Романизмът между Дунава и Балкана... ГСУФФ, т. XLVII, 1950/1951 г., стр. 105; В. Аврамов, Траяновият път от Карпатите за Пловдив, ИАД, т. IV, София, 1914 г., стр. 239.

³ Д. Цончев, Новооткрити старини, ИАИ, т. VIII, стр. 455 и 456.

⁴ Изказваме благодарност на др. Марин Рашков Минев от гр. Павликени, който предаде на Окръжния музей — В. Търново цялата находка.

1. Огърлица-верижка със сферични стъклени мъниста от прозрачно зелено, синьо и бяло стъкло, нанизани на златен объл тел. Телът е огънат в три вида халкички. Три от тях, разположени почти симетрично, имат правоъгълна форма, други две наподобяват на цифрата осем и се скачат за мънистото посредством една халка, а останалите мъниста се свързват чрез две прихванати една в друга халкички. В краищата огърлицата завършва с две продълговати мъниста и с по една кука и халка за закопчаване. Дълга е 22,5 см и тежи 2 г. Инв. № 544 А (обр. 1 а).

2. Златна торква, направена от объл тел. Краищата изтънени, залегнати и спирално завити един в друг. Диаметър 9,2 см. Максимален диаметър на сечението на тела 0,3 см, тежи 26 г. Инв. № 537 А (обр. 1 б).

3. Златни гривни 4 броя. Затворени, направени от объл тел, чиито краища са изтънени и завити спирално един в друг. Две от гривните имат диаметър 4,9 см, максимално сечение на тела 0,3 см и тежат по 11,5 г. Инв. № 538 и 539 А. Другите две гривни имат диаметър 3,6 см, максимално сечение на тела 0,25 см и тежат по 7 г. Инв. № 540 и 541 А (обр. 1 в и г).

4. Обаца-златна, направена от объл тел, изтънен в двата края. Единият образува примка и спирално се увива в същата страна, а другият край се препъхва през примката и завършва с S-овидна извивка. Диаметър 1,3 см, тежи 1 г. Инв. № 543 А (обр. 1 д).

5. Златен пръстен с плоско кръжило, в лицевата страна по-широко. В средата на изпъкнала ромбовидна форма е поставен конусовиден камък с червен цвят. Диаметър 1,6 см. Максимална ширина на кръжилото 0,7 см. Тежи 3,5 г. Инв. № 542 (обр. 1 е).

Златото на всички предмети е 24 карата.

Погребения в зидани гробници са открити край селата Батак,⁵ Недан и Бутово, Павлиkenско, с. Къпиново, Търновско,⁶ Нове при Свищов,⁷ в околностите на Пловдив⁸ и други. Подобни градени гробници са открити през 1956 г. и в северната част на с. Сломер, (Павлиkenско).⁹ В някои от тях са намерени и златни украшения.

Подобна огърлица-верижка е намерена при Арчар, а друга се съхранява в Народния музей в Лом. Аналогични торкви и гривни от златен объл тел са известни от Арчар¹⁰ и Пойана (Румъния).¹¹

Както е известно, обработката на златото за украшения и други предмети е била разпространена в Тракия още от стари времена.

Обстоятелството, че подобни златни предмети се намират и на други места из България, показва, че украшенията от Павликени имат местно произхождение. За това говори и техниката на изработката им.

Златарските работилници през римско време са били разположени около тогавашните центрове на провинция Мизия — Никополis ад Иструм, Арчар и др. За развитието на златарството в тази част на Балканския полуостров са допринесли и златните рудници в съседна Трансилвания.

Златното съкровище от Павликени има извънредно голямо значение за историята на златарството в провинция Мизия.

Епиграфските паметници и монети (от Антонин Пий 138—161 г. до Гордиан III 238—244 г.) датират римското селище на територията на Павликени от II—III век.¹² Към това време се отнасят и златните украшения, намерени в некропола на същото селище, предмет на настоящата статия. От тази епоха са и посочените аналогии.

Сравнително малките размери на гробницата, намерените кости от скелета и размерите на украшенията показват, че тук е било погребано малко дете-момиченце, на което принадлежат и откритите златни украшения.

Целият накит е бил притежание само на едно лице, и то малолетно. Тази подробност заслужава да се подчертае, защото тя показва в какво голямо количество са били носени скъпоценните украшения по онова време. Тези богати украшения са били достъпни само за семействата на богатите робовладелци.

⁵ Т. Иванова, Археологически вестн., с. Батак, Павликенско, ИАИ, т. XVII, 1950 г., стр. 329—331.

⁶ Непубликувани материали в Окръжния музей — В. Търново.

⁷ Sprawozdanie tymczasowe z wykopalisk w Novae w 1960 roku, Archeologia XII, 1961, 126.

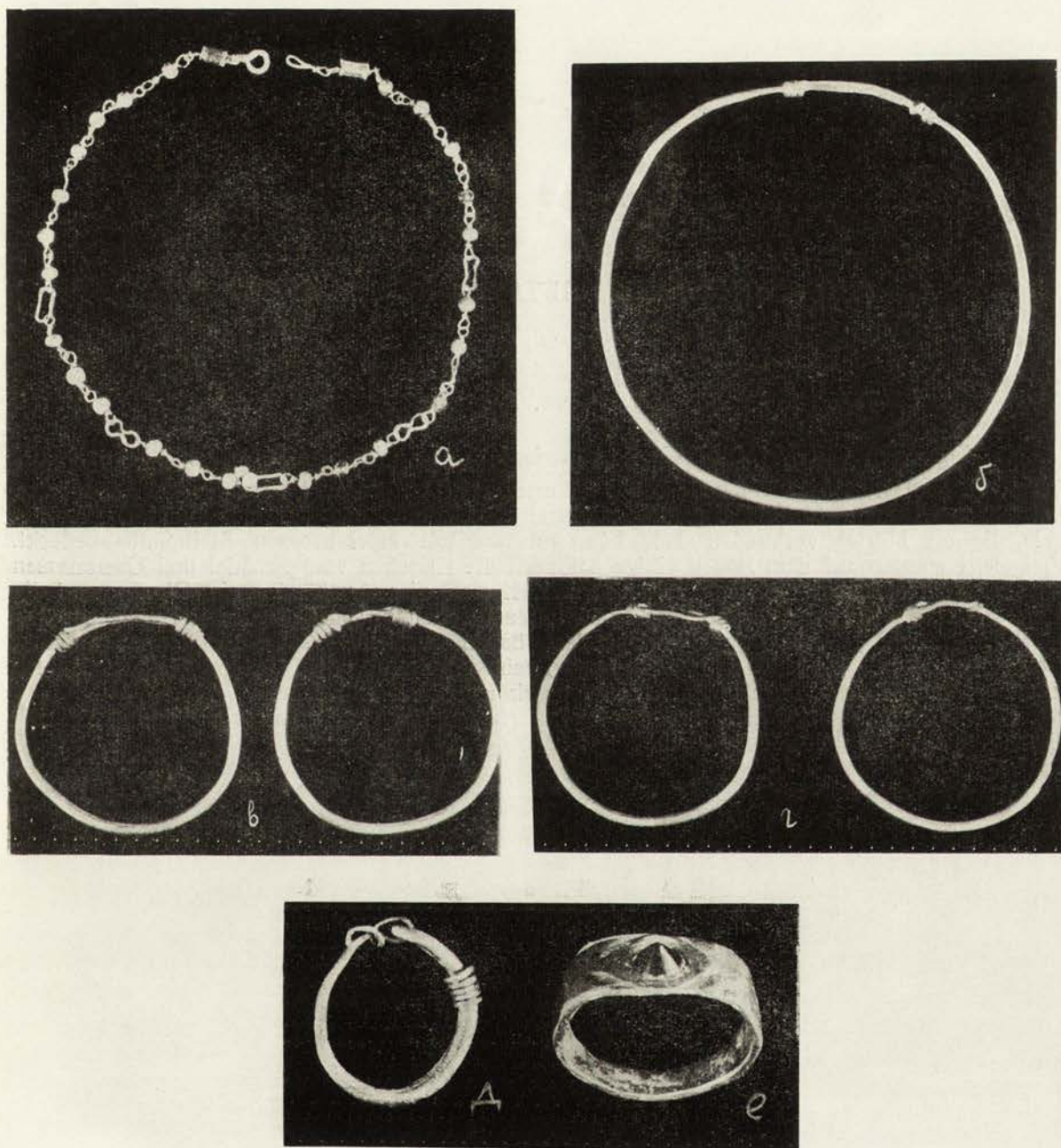
⁸ Хр. Джамбов, Некропол от зидани гробове край Пловдив, Изследване в памет на К. Шкорпил, София, 1961 г., стр. 299.

⁹ Непубликувани материали в Окръжния музей В. Търново.

¹⁰ Б. Филов, Римското съкровище от Николаево, ИБАД, т. IV, 1914 г., София, стр. 35 сл.

¹¹ Monuments archeologiques de Roumanie, 1960, T. 32 и 36.

¹² Б. Геров, Романизмът между Дунава и Балкана . . . ГСУФФ, т. XLVIII, 1952—1953 г.

Офр. 1. Златни украшения от Павликени
 Abb. 1. Goldene Schmucksachen aus Pawlikeni, Bez. Tir. 10 '00

Етническата принадлежност на тези украшения може трудно да се определи. Твърде е възможно те да са принадлежали на представител от местната тракийска аристокрация, възникнала на основата на експлоатацията на тракийските поробени маси.

GOLDSCHMUCK AUS PAWLIKENI, BEZIRK TIRNOVO

J. Nikolova

ZUSAMMENFASSUNG

Im Jahre 1961 wurde im wirtschaftlichen Hof der LPG—Pawlikeni eine gemauerte Gruft freigelegt. Die Gruft ist klein und Ost-West orientiert. Ihre Form ist rechteckig, 1,2 m lang. Der Boden ist aus zwei Reihen quadriger Ziegelsteine. Die Wände sind aus rechteckigen Ziegeln, die mit Mörtel verbunden sind. Die Gruft war mit einer grossen Steinplatte bedeckt. Freigelegt wurden auf dem Boden einige halbverfaulte Knochen vom Schädel und Gliedmassen eines kleinen Mädchens und Goldschmuck: zwei Ketten, vier Armbänder, ein Ohrring und ein Ring. Die eine Kette ist aus goldenem Draht mit angefädelten sphärischen und länglichen Glasperlen. Torquat, Ohrring und Armbänder haben verfeinerte Enden die spiralförmig ineinander biegen. Sie sind aus goldenem Draht. Der Ring hat flachen Kreis und einen kegelförmigen roten Stein. Den Fund datieren wir um das II—III. Jahrh.

Diese Goldschmucke sind örtlicher Herkunft und sind von grosser Bedeutung für die Geschichte der Goldschmiedekunst in Moesien in der römischen Zeit.

КОЛЕКТИВНИ НАХОДКИ НА МОНЕТИ ОТ В. ТЪРНОВСКИ ОКРЪГ

Н. Ангелов

1. Раданово. Раданово се намира в долината на р. Янтра на 31 км северно от гр. В. Търново. През август 1962 г. жителят на селото Манол Димитров Маринов намерил в местността „Кутра“ едно глинено съдче с 50 сребърни монети. Тази местност се намира на десния бряг на реката на два километра от селото. От находката в Окръжния музей във В. Търново бяха прибрани 49 монети заедно с глиненото съдче. Липсва само една от монетите, която била взета от някой жител на селото.

В местността „Кутра“, където са открити монетите, на едно от възвишенията по десния бряг на р. Янтра се намират развалините на градище, известно с името „Бял бряг“.¹ В нивите вън от очертанията на това градище, както и в него, се намират части от тракийска керамика, а също и материали от по-късно време, най-много от V—VI в. Строителните материали и строителната техника на градището (в хоросана има едро чукани тухли) и керамиката от V и VI в. датират това укрепление в ранновизантийската епоха. Това градище е било построено в района на едно тракийско селище. Монетната находка произхожда именно от това тракийско селище.

Монетите представляват тракийски имитации на сребърните тетрадрахми на Филип III Аридей, македонски владетел през втората половина на IV в. пр. н. е. (323—316 г.). Глиненият съд е местно тракийско производство от същата епоха, тъй наречената сива тракийска керамика. Всички монети са правени с един монетен печат, с изключение на две, които са от по-дребен номинал. Монетите са сребърни със слаб примес от мед. Повечето от монетите (47 броя) представляват имитации на тетрадрахми и имат еднакви по тежест ядра. Всяка една монета тежи по 15 г. Те са слабо корубести, с неправилна кръгла форма. Диаметърът им се движи между 26 и 31 мм. Монетният печат е ударен не винаги в средата на ядрото.

Лицето на всички монети представлява издуптина, подобна на щит, без следи от образ. Тук би трябвало да бъде изобразена релефно главата на Херкулес с лъвска кожа (обр. 1_а).

Върху опакото е представен грубо и схематично Зевс орлоносец, седнал на трон наляво, държи в дясната ръка орел, а в лявата жезъл. Под трона се намира буква (обр. 5₁) в легнало положение, а в полето под простряната напред дясна ръка — монограмът (обр. 5₂). Зад трона е имитирана думата ΦΙΛΙΠΠΟΥ, от която по-ясно са предадени само първите три букви. Останалите букви представляват отвесни чертички с точки в двата края. Под трона има множество чертички с точки в края, наредени отвесно в една линия, представляващи имитация на думата ΒΑΣΙΛΕΩΣ, която се намира на това място в оригиналните монети на Филип III Аридей. Върху няколко монети, чийто печат е ударен по-силно, личат следи от зрънчев кръг наоколо² (обр. 1_б).

Двете монети от по-дребен номинал са направени от същия метал. Ядрото им тежи по 4 г. Имат неправилна кръгла форма, диаметър 17 мм.

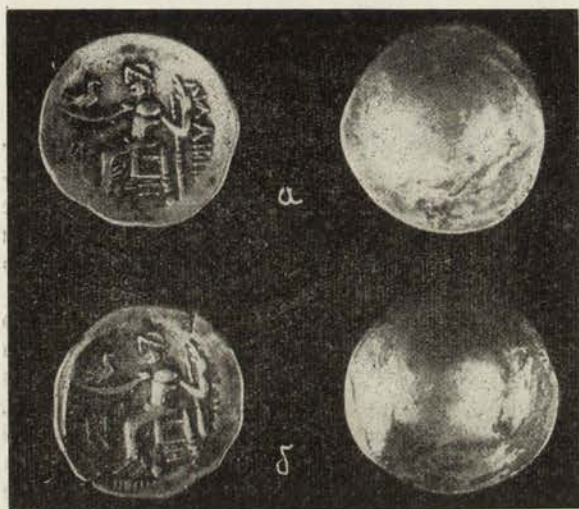
Върху лицевата страна на една от тези монети едва се очертават контурите на глава на Херкулес.

¹ Ст. Стефанов, Старините по долния басейн на р. Янтра, София, 1956, стр. 17 и 18.

² Н. Мушмов, Античните монети на Балканския полуостров и монетите на българските царе, София, 1912, табл. VIII, 12.

Опакото е същото, както на описаните по-горе монети — Зевс орлоносец, седнал на трон наляво, държи в дясната ръка орел, а в лявата жезъл. Други подробности върху тези две монети от находката не се разчитат.³ Липсват следи от надписи, букви и монограми. Монетите са твърде много изтрети.

Глиненият съд представлява малка кана с една дръжка. Повърхността му е сива (обр. 2). Формата е два пресечени конуса, съединени с основите си, висока шийка и слабо извит навън ръб на устието. Дъното е ниско столче. Дръжката е излизала от ръба на устието и достига до средния ръб. Тя има плоско сечение. Самата дръжка и част от устието са отчупени и липсват. Вис. 9,9 см, диам. на дъното 5,7 см, диам. на средния ръб 10,3 см, диам. на устието 6,6 см.

Обр. 1. Тракийски имитации на сребърни тетрадрахми от Филип III Аридеи от с. Раданово

Abb. 1. Thrakische Nachahmungen silberner Tetradrachmen von Philip III Arideus — Fundort: Radanovo, Bez. Tirnovo

Обр. 2. Глинен съд—кана. Сива тракийска керамика от с. Раданово

Abb. 2. Tongefäß—Kanne, graue thrakische Keramik; Fundort: Radanovo, Bez. Tirnovo

Поради отчупването на част от ръба на устието срещуположно на дръжката не е възможно да се установи с положителност дали тази глинена кана е била ойнохое, или е имала обикновена равна горна част. Стройната форма на съда и добрата му моделировка ни карат да предполагаваме, че това е било едно ойнохое.

Подобни глинени съдове-кани са намерени в Брезово,⁴ Лиляче,⁵ Злокучене,⁶ Пловдив,⁷ Янково,⁸ Свешари⁹ и другаде и се датират между V и III в. пр. н. е. Нашият глинен съд, в който са намерени сребърните монети, ще трябва да се отнесе към същата епоха, и то към края на IV в. пр. н. е., от което време са и имитираните монети.

2. Патреш. Жителят на с. Патреш Лефтер Иванов Гунчев при землени работи в района на селото намерил една колективна находка от 53 сребърни западноевропейски монети заедно с две сребърни гривни и един колан от сребърен плетен тел (обр. 3). Всички монети от тази находка са от XVII в. Те се разпределят, както следва:

³ Н. Мушмов, цит. съч., табл. VIII, 4, стр. 121—131.

⁴ ИАД, VI, 1919, стр. 15, обр. 14.

⁵ Д. Бучински, Могилен гроб при с. Лиляче, ИАИ, XVIII, 1952, стр. 365, обр. 368.

⁶ ИАИ, VI, стр. 253, обр. 182.

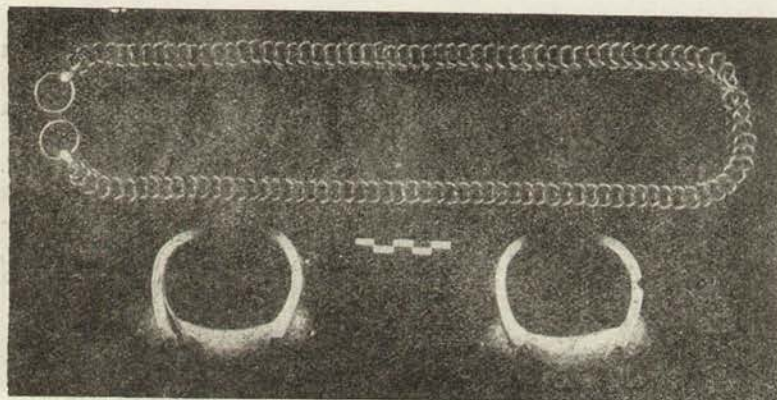
⁷ Д. Цончев, Сивата тракийска керамика, ГНАМП, III, стр. 111, обр. 45.

⁸ Цв. Дремсизова, Нидробните могили при с. Янково, ИАИ, XIX, 1955, стр. 70, обр. 13, стр. 72, обр. 16.

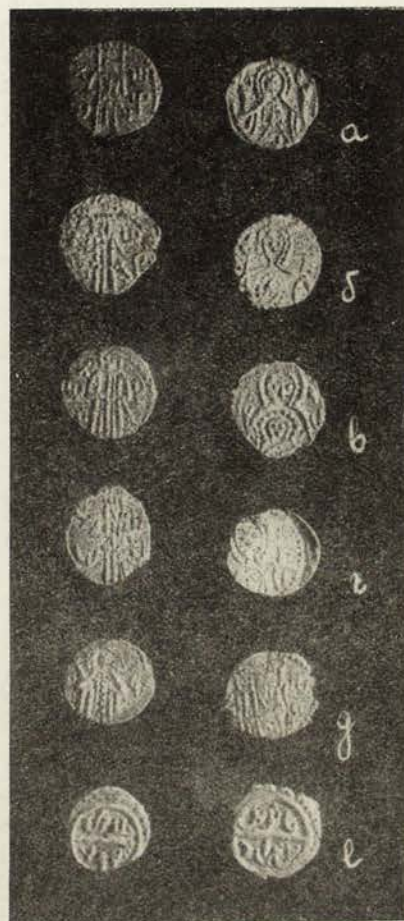
⁹ Г. Фехер, Могилни находки от Мумджилар, ИАИ, VIII, 1935, стр. 112, обр. 96.

Сигизмунд III (1587 — 1632 г.) — 9 броя,
сечени от 1622 до 1624 г.¹⁰
Матей I (1612 — 1619 г.) — 9 броя
Фердинанд II (1619 — 1637 г.) — 7 броя
Фердинанд III (1637 — 1657 г.) — 8 броя
Карл I (1625 — 1649 г.) — 3 броя, сечени в 1627 г.
Белгийски талери — 17 броя, сечени през раз-
лични години от 1638 до 1674 г.¹¹

Тази колективна находка от сребърни западноевропейски монети е твърде важна, понеже чрез нея могат да се датират гривните и коланът, които са намирани заедно с тях. Поради това, че най-късните монети от находката произхождат от края на XVII в., може да се приеме с положителност, че този вид гривни, които са разпространени твърде много през време на Възраждането у нас, са съществували още през XVII в.

Обр. 3. Сребърни гривни и колан от с. Патреш
Abb. 3. Silberne Armbänder und Gürtel; Fundort Patresch,
Bez. Tirnovo

Обр. 4. Сребърни полугрошове от Иван Шишман и сребърни акчета от Баязид I от с. Сашево
Abb. 4. Silberne Halbgroschen von Iwan Schischman und silberne „Aktsches“ von Bajazid I; Fundort Saschevo, Bez. Tirnovo

3. Сашево. В началото на 1963 г. в Окръжния музей в Търново постъпи колективна находка от сребърни старобългарски и турски монети от XIV в. Находката бе предадена от Стефка Б. Фъртунова от гр. В. Търново. Тя получила тези монети от своя дядо Д. Момчев, който имал чифлик при с. Сашево. Монетите били намерени в този чифлик. Времето и мястото на намирането не са точно установени. В тази находка има два вида монети. Едните са сребърни полугрошове от Иван Шишман (1371 — 1393 г.), а другите сребърни монети от Баязид (1388 — 1402 г.).

Монетите от Баязид I са сребърни акчета на брой 53. Те имат добре запазен печат и неправилна кръгла форма на ядрото. Сечени са през 1391 г. Представяват серия от един и същ монетен печат. Ядрото им е плътно и тежи 1,06 г (обр. 4е).

По-голям интерес представляват сребърните полугрошове от Иван Шишман на брой 121. Те се отличават с добре запазените си образи, което е безспорно доказателство, че са били за кратко време употребявани. В повечето случаи имат неправилна кръгла форма и много тънко ядро. Тежината им достига най-много до 0,65 г. По своята изработка представляват голямо разнообразие. Това се дължи на различните монетни печати, с които са били изработвани. Различията се наблюдават в лицевата им страна, където е образът на Иван Шишман. Тук ще разгледаме по една монета от всеки вид.

¹⁰ Т. Герасимов, Произход и значение на монетите. Сборник „През вековете“, София, 1938, стр. 313, 314, обр. 33.

¹¹ Т. Герасимов, цит. съч., стр. 315, обр. 34.

1. Лице: Иван Шишман прав, насреща, с ниска корона и бисерни висулки. В дясната ръка държи кръст, а лявата е поставена на пояса, който завършва встрани с три точки. Дрехата е очертана с две двойни линии и по средата им една линия от точки (бисери). Под дясната ръка буква (обр. 5₃), при лявата ръка

буква (обр. 5₄) и под нея монограма цф. Наоколо частично запазен зрънчев кръг. Целият надпис, допълнен, гласи: |w(аннъ) Ши(шманъ) царъ.

Опако: Бюст на Богородица с вдигнати нагоре ръце (оранс). Около главата ореол с бисери. На гърдите медалион с образа на Христос. От двете страни на главата съкращения (вж. обр. 5₅) (обр. 4а).

2. Лице: Същият образ, както № 1. Различава се по това, че дрехата е предадена с две единични линии и между тях един ред точки. Върху ω няма чертичка.

Опако: Същият образ, както № 1 (обр. 4б).

3. Лице: Същият образ, както № 1. Различава се само по това, че буквата (обр. 5₄) се намира в полето при дясната ръка под буквата (обр. 5₆).

Опако: Същият образ, както № 1 (обр. 4в).

4. Лице: Същият образ, както № 1. Различава се само по това, че дрехата е предадена от дясната страна с една линия, а от лявата с две линии. По средата също има линии от точки.

Опако: Същият образ, както № 1 (обр. 4г).

5. Лице: Бюст на Иван Шишман с висока обла корона и бисерни висулки. Около главата ореол. В дясната ръка държи кръст, а лявата е сложена на гърдите. В полето при дясната ръка буква (обр. 5₄). На другата страна монограмът цф. Под лявата и дясната ръка по три точки. Наоколо следи от зрънчев кръг. Допълнен, надписът гласи: Ши(шманъ) царъ.

Опако: Същият образ, както № 1 (обр. 4д).

6. В тази колективна находка има три монети, при които върху лицето и опакото печатът е ударен два пъти (обр. 4д).

Подобна колективна находка на сребърни старобългарски монети от последните български владетели преди турското робство заедно с монети от турски владетели от същата епоха познаваме от Русе.¹²

Тази колективна находка на монети заедно с известните досега има голямо значение за българската нумизматика и за установяване паричното обръщение в последните години от съществуването на Втората българска държава. Наличието на турски монети от Баязид I показва, че в последните години от управлението на Иван Шишман и първите години на турското робство българските и турските монети са били употребявани наравно като платежно средство.

¹² В. Димова, Находка от средновековни монети край гр. Русе. ИАИ, XXV, 1962, 71—87.

Обр. 5
1, 2 — монограми върху монети от с. Раданово;
3, 4, 5, 6 — монограми и съкращения върху
монети от с. Сашево

Abb. 5
Abb. 5. 1, 2 — Monogramme und Abkürzungen auf
Münzen aus Radanovo; 3, 4, 5, 6 — Monogramme
und Abkürzungen auf Münzen aus Saschevo

KOLLEKTIVE MÜNZENFUNDE IM BEZIRK TIRNOVO

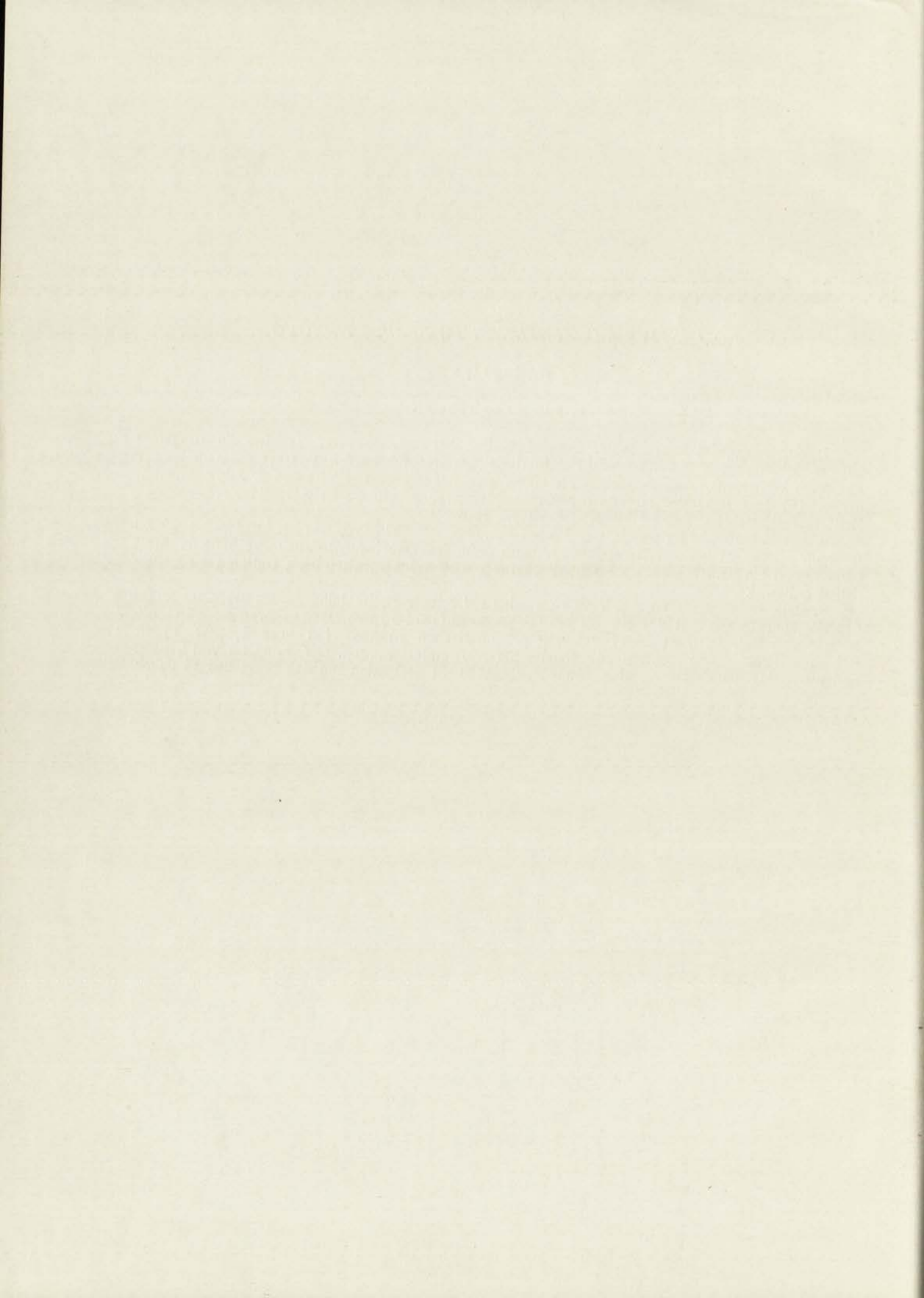
N. Angelov

ZUSAMMENFASSUNG

1. Zufälligerweise wurde in der Gegend „Kutra“ bei Radanovo, Bez. Tirnovο ein Tongefäss mit 50 Silbermünzen gefunden. Das sind thrakische Nachahmungen von Tetradrachmen des Philipp III. Arideus, mazedonischer Herrscher aus der zweiten Hälfte des 4. Jahrh. v. u. Z. (323—316). Das Tongefäss ist von der sogenannten grauen thrakischen Keramik aus derselben Zeit (IV.—III. Jahrh.). Das ist ein Kännchen mit Henkel.

2. Bei Erdarbeiten im Rayon des Dorfes Patresch, Bez. Tirnovο, wurden im Jahre 1962 53 westeuropäische Silbermünzen aus dem 17. Jahrh. gefunden. Dabei wurden auch zwei silberne Arm-bänder und ein Gürtel aus Silberdraht ausgegraben. Die Münzen helfen beim Datieren der gefundenen Schmucke.

3. Beim Dorfe Saschevo, Bez. Tirnovο wurden 121 altbulgarische Halbgroschen aus Silber gefunden. Sie sind aus der Zeit des Königs Iwan Schischman (1371—1393). Dazu gehören auch 53 „Ak-tsches“ von Bajazid I. (1388—1402). Die altbulgarischen Münzen sind verschiedener Typen. Bei ihrem Prägen sind mehrere Münzenstempel verwendet worden. Der Fund ist von grosser Bedeutung für die Erklärung des Münzengebrauchs in Bulgarien um das Ende des 14. Jahrh.

СРЕДНОВЕКОВНИ МОНЕТИ ОТ ТРАПЕЗИЦА В ТЪРНОВО

Никола Ангелов

На хълма Трапезица се е намирала втората по значение крепост на вътрешния град на Търново, столица на Втората българска държава (1186—1393 г.). Тази крепост е известна с името „град Трапезица“. В житието на Ив. Рилски, написано от патриарх Евтимий, се казва, че в „град Трапезица“ била построена църква, в която били положени мощите на този светец, пренесени от Средец от българския цар Асен I в Търново през 1194 г.¹

Разкопки и проучвания на този хълм са правени на два пъти. През 1884 г. археологическото дружество в Търново извършва частични разкопки в северния сектор на хълма, а през 1900 г. френският археолог Съор разкопава голяма част от археологическите обекти по целия хълм. Съдбата на придобитите материали от тези първи разкопки в Търново е почти една и съща. Резултатите не са публикувани и местонахождението на находките е неизвестно. Само една част от разкопките през 1900 г. са постъпили по-късно в археологическия музей на БАН в София. В резултат на тези разкопки били разкрити полуразрушените основи на 17 малки църкви, които представляват забележителни паметници на средновековната българска архитектура и изкуство.² По-късните изследователи датират тези църкви от времето на Втората българска държава, като се основават на писмените извори, архитектурния стил и запазените по зидовете части от стенописи.

Във фонда на Окръжния музей — Търново има 33 средновековни монети, които произхождат от хълма Трапезица. Те са намерени между 1947 и 1952 г. при почистване основите на църквите и терена около тях. Повечето от монетите са български и са сечени от владетели на Втората българска държава. Само девет монети имат византийски произход (XII—XIV в.).

Българските монети се разпределят между владетелите: Константин Асен (1257—1277 г.) — 2 броя, Тодор Светослав (1300—1321 г.) — 3 броя, Михаил Шишман (1323—1330 г.) — 1 брой, Иван Александър и Теодора (1355—1371 г.) — 8 броя, Иван Шишман (1371—1393 г.) — 10 броя. Всички монети са медни и не се различават от известните досега старобългарски монети, публикувани от Н. Мушмов³ и Т. Герасимов.⁴

По-голям интерес представляват медните монети на Иван Александър и Теодора. Почти всички са много повредени и изтрити. Следи от надписи по тях не се откриват, с изключение на една монета (№ 10). Образът на Теодора може да се определи само по короната и жезъла. Короната ѝ е със зъбци над кошовидната част, а жезълът в горния край завършва обикновено с три топчета.⁵ Според Т. Герасимов върху този вид монети е изобразена втората жена на Иван Александър — Теодора от еврейски род. Монетите са сечени след 1355 г.⁶

¹ Йор. Иванов, Български старини от Македония. София, 1931, стр. 383.

² В. Димов, Разкопките на Трапезица в гр. Търново. ИБАД, V, 1915, стр. 112—176; Кр. Миятев, Мозайки от Трапезица. ИБАИ, I, 1921/22, стр. 163—176.

³ Н. Мушмов, Монетите и печатите на българските царе, София, 1901.

⁴ Т. Герасимов, Монети на Иван Александър и жена му Теодора. ИАИ, XVII, 1950, стр. 121—131.

⁵ Т. Герасимов, цит. съч., стр. 127—128.

⁶ Т. Герасимов, цит. съч., 130—131.

Медните монети от Иван Шишман са от три различни емисии. Първата група са четири монети, които на лицевата страна имат монограма на царя, а на опакото — равнораменен кръст с лъчи. От тях две монети са изрязани във форма на неправилен многоъгълник (№ 22 и 24). Към втората група принадлежат три монети. Те имат монограми и на двете страни. Третата група има също три монети. На лицевата страна е обичайният монограм на Иван Шишман, а на опакото е изобразен лъв.

Намирането на византийски монети от втората половина на XII в. на хълма Трапезица е от голямо значение както за историята на този хълм, така и за историята на Търново. Подобни монети се намират и на хълма Царевец, а също и в другите райони на стария град. От това следва, че през втората половина на XII в. Търново е бил вече значително селище. За отбелязване е, че досега в Търново не са намирани византийски монети от периода VIII—XI в. Между монетите, придобити от археологическите разкопки на хълма Царевец и други обекти в стария град, не се срещат подобни монети. Това е също така важно указание за историята на Търново. Не може да се приеме, че по това време (VIII—XI в.) не е имало човешки живот в района на Търново, тъй като на хълма Царевец са открити археологически материали, които говорят за поселение през тази епоха.⁷ По всяка вероятност селището по това време е било малко и не е представлявало административен и стопански център.

В края на византийското робство — втората половина на XII в. — Търново е вече значителен феодален център. Тук са живели и имали свои владения болярите от рода на Асеновци. Досегашните археологически разкопки в чертите на стария град още не са установили по положителен начин на кой от двата хълма са се издигали феодалните замъци на тези боляри.

Византийските монети от XIII и XIV в. са четири броя. Тези монети заедно с другите предмети, внесени от Византия, са свидетелство за съществуването на икономически връзки между средновековна България и Византия.

Предлаганите средновековни монети от хълма Трапезица са нов документален материал за историята на Търново като столица на Втората българска държава.

I. СТАРОБЪЛГАРСКИ МОНЕТИ XIII—XIV в.

Константин Асен (1257—1277 г.)

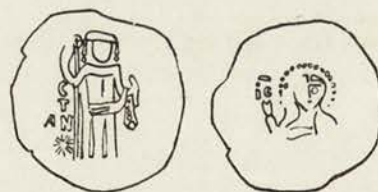
Медни монети

1. Лице: Цар Константин в богато украсена дреха, с ниска корона и висулки, прав, насреща, в дясната ръка държи знаме, а в лявата — кълбо, символизиращо държавата. През лявата ръка е праметнат лорон. В полето до дясната ръка титлата *цр*, а над лявата ръка буквите *кѡс*. Възстановен, целият надпис трябва да се чете: *царъ Кѡс(тантинъ)*.

Обр. 1. Медна монета от Константин Асен

Abb. 1. Kupfermünze von Konstantin Assen

Обр. 2. Медна монета от Константин Асен

Abb. 2. Kupfermünze von Konstantin Assen

Опако: Личат много слабо контурите на бюст на Христос. Монетата е корубеста, диам. 25 мм; тежи 2 г. Намерена в Търново на хълма Трапезица през 1947 г. при почистване на църквите. Инв. № 32.

2. Лице: Цар Константин прав, насреща, в украсена дреха, препасан с лорон, който е праметнат през лявата ръка, с ниска корона и висулки, в дясната ръка държи жезъл с кръг, в който има вписан кръст, в лявата ръка — свитък. В полето

⁷ Н. Ангелов и Я. Николова, Крепостни стени и крепостни съоръжения в средновековната българска столица Търново. Известия на Окръжния музей — Търново, кн. I, 1962, стр. 66, обр. 15.

при дясната ръка буквите т. Под тях шестоъгълна звезда. Възстановен, целият надпис гласи: (К^о)^{ан}стан(тинъ).

Опако: Бюст на Христос насреща. Дясната ръка вдигната. В полето над нея съкращението ѿ. Монетата е корубеста, диам. 24 мм, тежи 2 г. Намерена в Търново на хълма Трапезица през 1947 г. при почистване на църквите. Инв. № 60.

Тодор Светослав (1300—1321 г.)

Медни монети

3. **Лице:** Светослав с ниска корона и висулки, на кон в ход надясно, в дясната ръка държи жезъл с кръст, а в лявата ръка — юздите на коня. В полето над главата на коня титлата ѿ. Буквата ѿ е в негативна форма. В полето зад

Обр. 3. Медна монета от Тодор Светослав

Abb. 3. Kupfermünze von Todor Swetoslaw

Обр. 4. Медна монета от Тодор Светослав

Abb. 4. Kupfermünze von Todor Swetoslaw

царя се чете буквата ѿ. Наоколо частично запазен зрънчев кръг. Възстановен, надписът се чете по следния начин: (ѿ)ѿ(ѿ)ѿ(ѿ)ѿ царь.

Опако: Равнораменен кръст с широки рамене, образуван от двойни линии. Всичките външни ъгли на рамената завършват с по едно кръгче. Монетата е корубеста. Печатът е ударен малко наляво. Диам. 19 мм, тежи 1,5 г. Намерена в Търново на хълма Трапезица през 1948 г. при почистване на църквите. Инв. № 61.

4. **Лице:** Светослав на кон в ход надясно, с ниска корона и висулки. В дясната ръка държи жезъл с кръст, а в лявата ръка — юздите на коня. В полето при дясната ръка буквите ѿ, а над главата на коня титлата ѿ. Буквата ѿ е в негативна форма. Възстановен, целият надпис се чете по следния начин: (ѿ)ѿ(ѿ)ѿ(ѿ)ѿ царь.

Опако: Равнораменен кръст с широки рамене, образуван от двойни линии. Външните ъгли на рамената завършват с по едно кръгче. Монетата е корубеста. Малка част от нея е отчупена. Диам. 18 мм, тежи 2 г. Намерена в Търново на хълма Трапезица през 1948 г. при почистване на църквите. Инв. № 44.

5. **Лице:** Светослав на кон в ход надясно, с ниска корона и висулки. В дясната ръка държи жезъл с кръст, а в лявата ръка — юздите на коня. В

Обр. 5. Медна монета от Тодор Светослав

Abb. 5. Kupfermünze von Todor Swetoslaw

полето при дясната ръка на царя буквите ѿ, а над главата на коня титлата ѿ. Буквата ѿ е в негативна форма. Възстановен, целият надпис се чете по следния начин: (ѿ)ѿ(ѿ)ѿ(ѿ)ѿ царь.

Опако: Равнораменен кръст с широки рамене, образуван от двойни линии. Външните ъгли на рамената завършват с по едно кръгче. Монетата е корубеста, диам. 19,5 мм, тежи 2 г. Намерена в Търново на хълма Трапезица през 1948 г. при почистване на църквите. Инв. № 35.

Обр. 6. Медна монета от Михаил Шишман

Abb. 6. Kupfermünze von Michail Schischman

Михаил Шишман (1323—1330 г.)

Медна монета с двуглав орел и кръст

6. Лице: В зрянчев кръг е поставен кръст, който завършва в долната част с акантови листа. Долу между раменете има по три точки, разположени в триъгълник.

Опако: Двуглав орел с разперени крила. На главите корони. Наоколо зрянчев кръг, частично запазен. Монетата е плоска, диам.

18 мм, тежи 2 г. Намерена в Търново на хълма Трапезица при почистване на църквите през 1949 г. Инв. № 59.

Иван Александър и Теодора (1355—1371 г.)

Медни монети с монограми на опакото

7. Лице: Иван Александър и Теодора прави, насреща, с украсено облекло и ниски корони с висулки. Короната на царицата е със зъбци. Помежду си държат дълъг кръст, който завършва долу с триъгълник. Жезълът на царя завършва с кръст, а на царицата — с топче. Наоколо частично запазен зрянчев кръг.

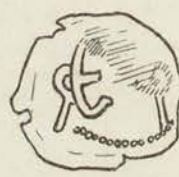
Обр. 7. Медна монета от Иван Александър и Теодора

Abb. 7. Kupfermünze von Iwan Alexander und Theodora

Обр. 8. Медна монета от Иван Александър и Теодора

Abb. 8. Kupfermünze von Iwan Alexander und Theodora

Опако: Монограмът на Иван Александър от буквите $\alpha\lambda\epsilon$ и титлата ψ , отгоре съединителен знак. Целият надпис трябва да се чете: $\alpha\lambda\epsilon(\kappa\alpha\lambda\alpha\delta\epsilon\rho)$ царь. Монетата е слабо корубеста, диам. 17 мм, тежи 1,5 г. Намерена в Търново на хълма Трапезица при почистване на църквите през 1947 г. Инв. № 74.

8. Лице: Иван Александър и Теодора прави, насреща, с ниски корони и висулки. Короната на царицата е със зъбци. Помежду си държат кръст. В лявата ръка на царя жезъл с кръст. Горната част на жезъла на царицата не е запазен. Наоколо частично запазен зрянчев кръг. Изображенията са слабо запазени.

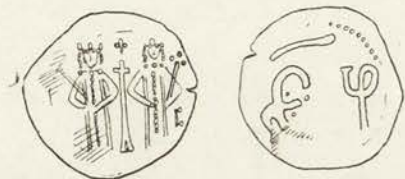
Опако: Монограмът на Иван Александър от буквите $\alpha\lambda\epsilon$ и титлата ψ . Част от буквите и съединителният знак отгоре са изтрети. Монетата е пукната и слабо корубеста. Диам. 19 мм, тежи 1 г. Намерена в Търново на хълма Трапезица при почистване на църквите през 1947 г. Инв. № 67.

9. Лице: Иван Александър и Теодора прави, насреща, с ниски корони и висулки. Короната на царицата е със зъбци. Помежду си държат дълъг кръст. Жезълът на царя завършва с кръст. Наоколо личат следи от зрянчев кръг. Печатът е ударен два пъти, което се забелязва ясно в горната част на монетата.

Опако: Монограмът на Иван Александър от буквите $\alpha\lambda\epsilon$, а до него титлата ψ , отгоре съединителен знак. Наоколо частично запазен зрянчев кръг. Монетата е плоска, диам. 20 мм, тежи 1 г. Намерена в Търново на хълма Трапезица при почистване на църквите през 1949 г. Инв. № 55.

10. Лице: Иван Александър и Теодора прави, насреща, с богато украсено облекло, ниски корони с висулки. Короната на царицата е със зъбци. Помежду си държат дълъг кръст, долу разклонен. Жезълът на царя завършва с кръст,

а на царицата — с три топчета. В полето до царя се чете буквата ϵ , а в полето до царицата — ψ и монограмът от буквите $\alpha\lambda\epsilon$. Възстановен, целият надпис се чете по следния начин: **АЛЕКСАНДЪР ЦАРЬ БЛАГОВЪРЕНЪ**. Наоколо част от зрънчев кръг.

Обр. 9. Медна монета от Иван
Александър и Теодора
Abb. 9. Kupfermünze von Iwan
Alexander und Theodora

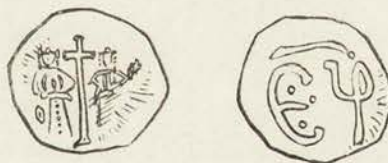
Обр. 10. Медна монета от Иван
Александър и Теодора
Abb. 10. Kupfermünze von Iwan
Alexander und Theodora

Опако: Монограмът на Иван Александър от буквите $\alpha\lambda\epsilon$ и титлата ψ . Отгоре съединителен знак. Наоколо частично запазен зрънчев кръг. Печатът е ударен два пъти. Монетата е слабо корубеста, диам. 17 мм, тежи 2 г. Намерена в Търново на хълма Трапезица при почистване на църквите през 1949 г. Инв. № 37.

11. Лице: Иван Александър и Теодора прави, насреща, с украсено облекло и ниски корони с висулки. Короната на царицата е със зъбци. Помежду си държат дълъг кръст. Жезълът на царя завършва с кръст. Горната част на жезъла на царицата липсва. Наоколо частично запазен зрънчев кръг. От двете страни на дългия кръст има по една редица точки.

Обр. 11. Медна монета от Иван
Александър и Теодора
Abb. 11. Kupfermünze von Iwan
Alexander und Theodora

Обр. 12. Медна монета от Иван
Александър и Теодора
Abb. 12. Kupfermünze von Iwan
Alexander und Theodora

Опако: Монограмът на Иван Александър от буквите $\alpha\lambda\epsilon$ и титлата ψ . Отгоре съединителен знак. Наоколо частично запазен зрънчев кръг. Монетата е корубеста, диам. 18 мм, тежи 1,5 г. Намерена в Търново на хълма Трапезица при почистване на църквите през 1947 г. Инв. № 46.

12. Лице: Иван Александър и Теодора прави, насреща, с ниски корони и висулки, държат помежду си дълъг кръст. Жезълът на царя завършва с кръст, а на царицата жезълът е полуизтрят. В полето до царицата твърде мъчно се разчита буквата ϕ . Монетата е много изтрита и поради това подробностите по лицевата страна не личат.

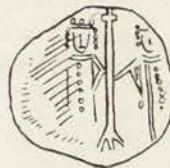
Опако: Монограмът на Иван Александър от буквите $\alpha\lambda\epsilon$ и титлата ψ . Отгоре съединителен знак. От монограма е запазена само буквата ϵ , в която има три точки. Монетата е корубеста, диам. 16 мм, тежи 1 г. Намерена в Търново на хълма Трапезица при почистване на църквите през 1948 г. Инв. № 66.

13. Лице: Иван Александър и Теодора прави, насреща, с ниски корони и висулки. Короната на царицата е със зъбци. Държат помежду си дълъг кръст, който завършва долу с триъгълник. Жезълът на царя завършва с кръст, а на царицата — с три топчета. Печатът е ударен два пъти. Подробности не личат, тъй като монетата е много изтрита. Наоколо частично запазен зрънчев кръг.

Опако: Монограмът на Иван Александър от буквите $\alpha\lambda\epsilon$ и титлата ψ . Отгоре съединителен знак. Наоколо частично запазен зрънчев кръг. Монетата е корубе-

ста, диам. 19 мм, тежи 1,5 г. Намерена в Търново на хълма Трапезица при почистване на църквите през 1952 г. Инв. № 75.

14. Лице: Образите на Иван Александър и Теодора са полуизтрити. Короната на царицата е със зъбци. Помежду си държат дълъг кръст. Монетата е слабо запазена и други подробности по нея не се забелязват. Печатът е ударен горе и вдясно.

Обр. 13. Медна монета от Иван Александър и Теодора
Abb. 13. Kupfermünze von Iwan Alexander und Theodora

Обр. 14. Медна монета от Иван Александър и Теодора
Abb. 14. Kupfermünze von Iwan Alexander und Theodora

Опако: Монограмът на Иван Александър от буквите $\alpha\lambda\epsilon$ и титлата Ψ в негативна форма. Печатът е ударен долу и вляво. Монетата е корубеста, диам. 17 мм, тежи 2 г. Намерена в Търново на хълма Трапезица при почистване на църквите през 1952 г. Инв. № 76.

Иван Шишман (1371—1393 г.)

а) Медни монети с монограми на лицето и лъв на опакото

15. Лице: Монограмът на Иван Шишман от буквите Ψ и и титлата ψ . Отгоре съединителен знак. Под монограма три точки, разположени в триъгълник. Възстановен, целият надпис трябва да се чете по следния начин: Ψ и(шиманъ) царъ.

Обр. 15. Медна монета от Иван Шишман
Abb. 15. Kupfermünze von Iwan Schischman

Обр. 16. Медна монета от Иван Шишман
Abb. 16. Kupfermünze von Iwan Schischman

Опако: Лъв, изправен на задните крака, устата отворена и езикът изваден. При задницата на лъва три точки, разположени в триъгълник. Наоколо частично запазен зрънчев кръг. Монетата е плоска, диам. 20/16 мм, тежи 2 г. Намерена в Търново на хълма Трапезица при почистване на църквите през 1949 г. Инв. № 63.

16. Лице: Монограмът на Иван Шишман от буквите Ψ и и титлата ψ . Отгоре съединителен знак. Наоколо частично запазен зрънчев кръг.

Опако: Лъв, изправен на задните крака, с отворена уста. При задницата на лъва три точки, разположени в триъгълник. Наоколо частично запазен зрънчев кръг. Печатът на опакото е ударен два пъти. Лъвските фигури са една над друга. Монетата е плоска и калайдисана. Диам. 20 мм, тежи 1 г. Намерена в Търново на хълма Трапезица при почистване на църквите през 1947 г. Инв. № 36.

17. Лице: Монограмът на Иван Шишман от буквата Ψ и и титлата ψ . Отгоре съединителен знак. Наоколо частично запазен зрънчев кръг.

Опако: Едва се очертават контурите на изправен лъв. Монетата е плоска и калайдисана. Диам. 17 мм, тежи 1,5 г. Намерена в Търново на хълма Трапезица при почистване на църквите през 1947 г. Инв. № 65.

Обр. 17. Медна монета от Иван Шишман

Abb. 17. Kupfermünze von Iwan Schischman

Обр. 18. Медна монета от Иван Шишман

Abb. 18. Kupfermünze von Iwan Schischman

б) Медни монети с монограми от двете страни

18. Лице: Монограмът на Иван Шишман от буквите ШИМН. Буквите м и н са надписани отгоре. Буквата н е в негативна форма. Наоколо частично запазен зрънчев кръг. Лявата половина на монетата е твърде много изтрита.

Опако: Титлата цѣ. Отгоре съединителен знак. Наоколо частично запазен зрънчев кръг. Монетата е слабо корубеста, диам. 20 мм, тежи 3 г. Намерена в Търново на хълма Трапезица при почистване на църквите през 1947 г. Инв. № 40.

Обр. 19. Медна монета от Иван Шишман

Abb. 19. Kupfermünze von Iwan Schischman

Обр. 20. Медна монета от Иван Шишман

Abb. 20. Kupfermünze von Iwan Schischman

19. Лице: Монограмът на Иван Шишман от буквите ШИМН. Буквата н е в негативна форма и е поставена по удължената средна хаста на ш. Буквата м е надписана отгоре. Наоколо частично запазен зрънчев кръг. Печатът е ударен в долната половина на монетата.

Опако: Титлата цѣ. Отгоре съединителен знак. Наоколо частично запазен зрънчев кръг. Монетата е плоска, диам. 17 мм, тежи 1 г. Намерена в Търново на хълма Трапезица при почистване на църквите през 1949 г. Инв. № 30.

20. Лице: Монограмът на Иван Шишман от буквите ШИМН. Буквата н е в негативна форма и е поставена по удължената средна хаста на ш. В лявата страна на монетата има следи от препечатване. Наоколо частично запазен зрънчев кръг.

Опако: Очертават се контурите на титлата цѣ и зрънчев кръг наоколо. Монетата е плоска, диам. 18 мм, тежи 1 г. Намерена в Търново на хълма Трапезица при почистване на църквите през 1948 г. Инв. № 49.

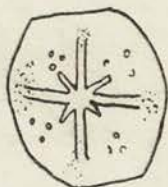
в) Медни монети с монограма на лицето и кръст на опакото

21. Лице: Монограмът на Иван Шишман от буквите ши и титлата цѣ в една лигатура. Отгоре съединителен знак. Наоколо частично запазен зрънчев кръг,

Опако: Равнораменен кръст с лъчи и по три точки между раменете, разположени в триъгълник. Наоколо частично запазен зрънчев кръг. Монетата е плоска.

диам. 17 мм, тежи 1,5 г. Намерена в Търново на хълма Трапезица при почистване църква № 8 през 1951 г. Инв. № 53.

22. Лице: Монограмът на Иван Шишман от буквите ши и титлата цр в една лигатура.

Обр. 21. Медна монета от Иван Шишман

Abb. 21. Kupfermünze von Iwan Schischman

Обр. 22. Медна монета от Иван Шишман

Abb. 22. Kupfermünze von Iwan Schischman

Опако: Равнораменен кръст с лъчи. Между раменете по три точки, разположени в триъгълник. Наоколо частично запазен зрънчев кръг. Монетата е плоска и изрязана във форма на неправилен многоъгълник (осмоъгълник). Диам. 18 мм, тежи 2 г. Намерена в Търново на хълма Трапезица при почистване на църквите през 1947 г. Инв. № 42.

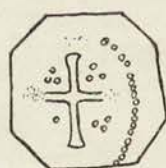
23. Лице: Монограмът на Иван Шишман от буквите ши. Вероятно до нея се е намирала и титлата цр. Монетата е твърде много повредена и поради това не е запазен целият надпис.

Опако: Равнораменен кръст с лъчи. Трите рамена са полуизтрити. Наоколо частично запазен зрънчев кръг. Монетата е плоска, диам. 15 мм, тежи 1,5 г. Намерена в Търново на хълма Трапезица при почистване на църквите през 1947 г. Инв. № 41.

Обр. 23. Медна монета от Иван Шишман

Abb. 23. Kupfermünze von Iwan Schischman

Обр. 24. Медна монета от Иван Шишман

Abb. 24. Kupfermünze von Iwan Schischman

24. Лице: Монограмът на Иван Шишман от буквите ШИМ и титлата цр. Двете са съединени в една лигатура. Буквата м е надписана отгоре. Наоколо частично запазен зрънчев кръг.

Опако: Равнораменен кръст, между раменете му по три точки, а разположени в триъгълник. Наоколо частично запазен зрънчев кръг. Монетата е плоска, изрязана във формата на неправилен осмоъгълник, калайдисана. Диам. 20 мм, тежи 2 г. Намерена в Търново на хълма Трапезица при почистване на църквите през 1947 г. Инв. № 31.

II. ВИЗАНТИЙСКИ МОНЕТИ XII—XIV в.

Мануил I Комнин (1143—1180 г.)

1. Лице: Императорът прав, насреща, в богато украсена дреха, с ниска корона и висулки, в дясната ръка държи знаме, а в лявата — кълбо с кръст. До него Богородица полага корона на главата му. В полето под знамето се

четат буквите МА, а в полето до Богородица е запазена част от титлата му ΔΕC.

Опако: Христос, седнал на трон насреща. Горѐ, от двете страни на главата, съкращението ТC. Монетата е корубеста, диам. 27,5 мм, тежи 5 г. Намерена на хълма Трапезица при почистване на църквите през 1947 г. Инв. № 595 (обр. 25).

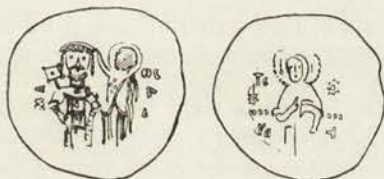
2. *Лице:* Императорът прав, насреща, с богато украсена дреха, с ниска корона и висулки, в дясната ръка държи знаме, а в лявата — кълбо с кръст, препасан е с лорон, който е праметнат през лявата ръка. До него Богородица полага корона на главата му. В полето до Богородица ΔΕCΠ.

Опако: Очертават се контурите на седнала фигура на трон. Монетата е корубеста, диам. 30 мм, тежи 7 г. Намерена в Търново на хълма Трапезица при почистване на църквите през 1947 г. Инв. № 594.

Исак II Ангел (1185—1195 г.)

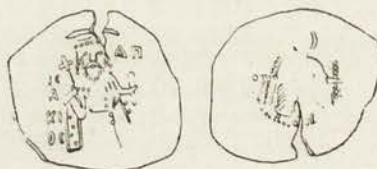
3. *Лице:* Императорът прав, насреща, в богато украсено облекло, с ниска корона и висулки, в дясната ръка държи жезъл с кръст, а в лявата — свитък. В полето под кръста се чете ΙCΑΚΙΟC, а над лявата ръка буквите ΔΠ.

Опако: Долна част от фигура, седнала на трон. Монетата е корубеста и пукната. Диам. 24/26 мм, тежи 5 г. Намерена в Търново на хълма Трапезица при почистване на църквите през 1947 г. Инв. № 596.

Обр. 25. Медна монета от Мануил I Комнин

Abb. 25. Kupfermünze von Manuël I Komnin

Обр. 26. Медна монета от Исак II Ангел

Abb. 26. Kupfermünze von Issak II Angel

4. *Лице:* Императорът прав, насреща, в богато украсено облекло, с ниска корона и висулки, в дясната ръка държи жезъл с кръст, а в лявата — свитък. Препасан е с лорон, праметнат през лявата ръка. В полето под жезъла CΑ, а до лявата ръка ΠΤΗ.

Опако: Богородица на трон полуизтрита. В лявото поле ΜΘ. Монетата е корубеста, диам. 25 мм, тежи 4 г. Намерена в Търново на хълма Трапезица при почистване на църквите през 1947 г. Инв. № 22.

5. *Лице:* Императорът прав, насреща, в богато украсено облекло, с ниска корона и висулки, в дясната ръка държи жезъл с кръст. Вляво от фигурата има

C
AK
ΔΕ. Дясната половина на монетата е повредена.
ΠO
TI
OI

Опако: Бюст на Христос. В лявото поле съкращението ΙC. Монетата е корубеста, разядена от ръжда, пукната. Диам. 21 мм, тежи 2 г. Намерена в Търново на хълма Трапезица при почистване на църквите през 1947 г. Инв. № 17.

Андроник II и Андроник III (1326—1328 г.)

6. *Лице:* Двамата императори прави, насреща, с ниски корони и висулки. Над тях Христос ги благославя. От двете страни на главата на Христос се чете съкращението ΙC — ΧC. Наоколо частично запазен релефен кръг.

Опако: Допоясна фигура на архангел Михаил с разперени крила и кръст в дясната ръка. Наоколо частично запазен релефен кръг. Монетата е плоска. Част от околния ѝ ръб е отчупен. Диам. 18 мм, тежи 2 г. Намерена в Търново на хълма Трапезица при почистване на църквите през 1948 г. Инв. № 11 (обр. 27).

7. Лицето и опакото са както на описаната по-горе монета. Монетата е плоска, диам. 20 мм, тежи 2 г. Намерена в Търново на хълма Трапезица при почистване на църквите през 1948 г. Инв. № 13.

Обр. 27. Медна монета от Андроник II и Андроник III
Abb. 27. Kupfermünze von Andronik II und Andronik III

Обр. 28. Медна монета от Андроник II и Михаил IX Палеолог
Abb. 28. Kupfermünze von Andronik II und Michail IX Paläolog

Андроник II и Михаил IX Палеолог (1282 г.)

8. **Лице:** Двамата императори прави, насреща, с ниски корони и висулки, държат по един жезъл. Между двамата има знаме.

Опако: Надпис в четири реда, който гласи: *αὐτοκράτορες Ῥωμαίων*. Монетата е плоска, диам. 20 мм, тежи 2 г. Намерена в Търново на хълма Трапезица при почистване на църквите през 1948 г. Инв. № 29 (обр. 28).

9. **Лице:** Двамата императори прави, насреща, в богато украсено облекло, с ниски корони и висулки, държат помежду си знаме. Наоколо следи от надпис.

Опако: Бюст на светец с ореол в релефен кръг. Наоколо следи от надпис. Монетата е плоска и повредена от ръжда. Диам. 19 мм, тежи 2 г. Намерена в Търново на хълма Трапезица при почистване на църквите през 1947 г. Инв. № 23.

MITTELALTERLICHE MÜNZEN VON TRAPESITZA BEI TIRNOVO

N. Angelov

ZUSAMMENFASSUNG

Im Artikel werden 32 mittelalterliche bulgarische und byzantinische Münzen behandelt. Sie wurden beim Reinigen des Bodens um die freigelegten Kirchenfundamente auf dem Hügel Trapesitza in Tirnovo gefunden. Die bulgarischen Münzen sind 24. Sie tragen die Namen folgender bulgarischen Herrscher: Konstantin Assen (1257—1277)—2; Todor Swetoslaw (1300—1321)—3; Michail Schischman (1323—1330)—1; Iwan Alexander und Theodora (1355—1371)—8; Iwan Schischman (1371—1393)—10; die byzantinischen Münzen sind von den Imperatoren: Manuil I Komnin (1143—1180)—3; Issak II Angel (1185—1195)—3; Andronik II und Andronik III (1326—1328)—2; Andronik II und Michail IX Paläolog (1282)—2.

Die behandelten bulgarischen und byzantinischen Münzen, die aus dem 12.—14. Jahrh. stammen, sind ein wichtiges Dokument. Sie tragen zur Forschung der Geschichte einer der wichtigsten Festungen des mittelalterlichen Bulgariens bei der Hauptstadt des Zweiten bulgarischen Staates.

МУСИНСКО ОРЪЖИЕ ОТ 1876 ГОДИНА

Тодорка Драганова

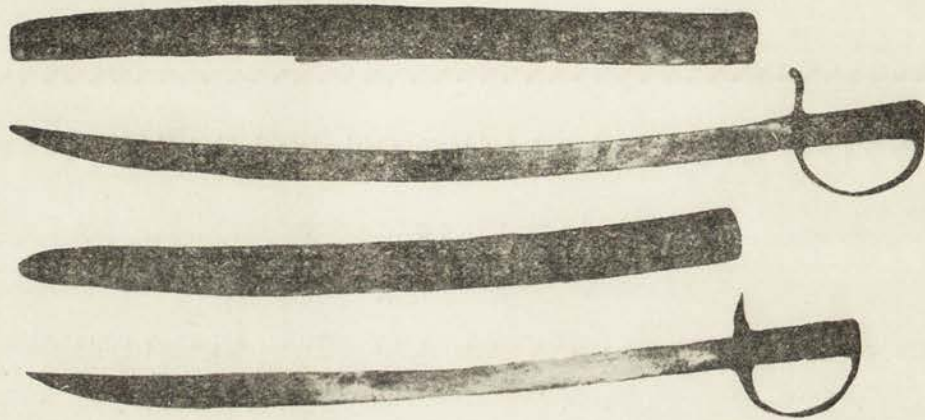
Врхната точка от кървавата борба, водена от нашия народ в продължение на пет века срещу турския поробител, бе Априлското въстание през 1876 г. В него населението от Търновския край проявило небивал героизъм. В борбата срещу отоманското иго едни се борели с перото, други с оръжие в ръка, а трети неизвестни герои ковели това оръжие. Една част от оръжието въстаниците закупували, а друга, по-голяма част сами си приготвяли. При подготовката за въстанието през 1875 и 1876 г. в с. Мусина, Търновско, били направени саби (ножове), с които била снабдена четата на поп Харитон. От тези саби до нас са достигнали твърде малко. Запазените няколко снимки на останали живи въстаници, направени след Освобождението, с оръжието — сабя, кожена чанта за патроните и кремъклия пищов — ни показват, как са били въоръжени четниците от четата на поп Харитон. А от разказите на няколко души от с. Мусина научаваме и за майстора на тези саби.

Йордан Стойчев Генчовски, 86-годишен, от с. Мусина разказва това, което знае от баща си — Стойчо Генчов, — че през бунтовната 1875 и 1876 г. ковач в селото бил Паскал Иванов. Тайно било му поръчано от местния революционен комитет да изкове саби, които в навечерието на въстанието били раздадени на четниците. Близък негов помощник при изковаването на сабите бил ковачът Йордан Славовски, а куршумите били лети от Петър Караджов, също от Мусина, който работел в с. Бяла Черква. Подобни сведения дава и шестдесетгодишният ковач Паскал Райков, внук на Паскал Иванов, който сега работи като ковач в ТКЗС — с. Мусина. Дядо му Паскал Иванов, роден в с. Мусина, дълги години чиракувал и учил занаят в Търново при вуйчо си, ковач Панайот. След това станал самостоятелен майстор в родното си село. По време на подготовката за въстанието той бил посветен в делото и му била възложена отговорна задача — закупуване на пушки и направа на саби. Пушките били купени с комитетски средства от град Свищов, а сабите — ковани тайно вечер. В къщата му, която се намирала на края на селото, била и самата ковашка работилница, където в продължение на една година били изковани сабите за въстаниците. Тези саби днес населението от този край ги нарича ножове. След разбиването на четата в Дряновския манастир Паскал Иванов бил наклеветен от Христо Иванов Витев на турския бей Ибриям от с. Емен. Последният му нанесъл побой с брадва, след което той дълго боледувал, а след Освобождението си направил операция в Търновската болница при д-р Василев. Паскал Иванов умира през 1909 г. на 70 години. Внукът му П. Райков разказва още, че когато бил малък, при същия този доктор в Търново видял снимката на дядо си в Търновската болница. Други снимки от дядо му не са запазени. Като спомен от дядо му засега е останал йорсът, направен през 1873 г. саморъчно с украса, годината и инициалите на дядо му — ПИ (Паскал Иванов). На този йорс П. Райков продължава и сега да работи в ковачницата на ТКЗС в с. Мусина.¹

¹ Наковалнята на Паскал Иванов, на която той е ковал и изтеглил сабите, е направена ръчно от него през 1873 г. Основата ѝ има четвъртита форма. На 2 см от основата има малко, извито навън ръбче, над което започва стойката (дръжката) на наковалнята. Над нея наковалнята се разширява и се образуват двата рога. Единият, наречен женски, е по-изострен, а другият, мъжки, по-заоблен. Наковалнята е добре украсена, макар и само с нарязи, което показва, че на майстора ѝ не е липсвало чувство за красота. Докато наковалнята е била още гореща, посредством далта или секач е направена украсата от тънки нарязи. Такива нарязи има и в основата на наковалнята — под извитото ръбче на еднакво разстояние една от друга са изписани полегати линии

При събарянето на старата къща останала от дядо му той е намерил железен лост пак с инициалите ПИ и калъп за отливане на куршуми и 5 куршума, които предаде на музея.

През 1920 г. в с. Мусина бил изграден комитет за чествуване на загиналите в Априлското въстание. Касиер на този комитет бил Ганчо Димов Ганчев, чийто баща Димо Ганчев е участник в Попхаритоновата чета. Комитетът имал за цел да издири вещи, снимки и други предмети от близките на загиналите четници. Такива предмети били събрани. През

Обр. 1. Саби от с. Мусина
Abb. 1. Säbel aus Mussina, Bez. Tirnovo

1959 г. зетят на Ганчо Димов Ганчев — Георги Дечев — предава в музея две саби, единствените оцелели от събраните предмети от инициативния комитет. По-голяма част от предметите били загубени, а някои от сабите били дадени на читалището за ползване от самодейния театрален колектив. През 1962 г. в читалището намерихме само една сабя, прибрана като музейна ценност.

Обр. 2. Сабя с калъпка, облечена с ламарина и нанесена украса
Abb. 2. Säbel mit geschmücktem blechernem Futteral

През 1876 г. от с. Мусина са излезли 29 четници, от които само 4—5 души са се завърнали живи и са се укривали известно време в пещерата срещу селото в местността „Бърдото“. Тук били открити от кучетата на ловджии турци и в завързалата се престрелка били убити. Жив останал само Величко Помачето. Така че в с. Мусина не може да се очаква да се намерят повече от тези саби освен ако предположим, че са били изработени повече и са останали по домовете на неизлезли въстаници. От завърналите се живи въстаници в другите села и направените снимки след Освобождението се виждат пак същите саби. От това се разбира, че сабите са били еднакви за всички четници от Попхаритоновата чета.

Сабите, работени от Паскал Иванов, приличат на турски ятаган. Те са правени набързо, ръчно ковани, почти без украса и завършват с дървена дръжка.

(нарези). Украса е направена и от двете страни между двата рога на плоските части на наковалнята. И тук са използвани полегатите линии (нарези), но така направени, че наподобяват на два житни класа. Едната плоскост, която е между роговете, е с инициалите ПИ—1873 г. Сега обаче те са заличени, защото на това място наковалнята е заливана (кърпена). Другата страна (пак между двата рога) е с по-богата украса. И тук има същите нарези, които образуват различни геометрични орнаменти. Отгоре над тях има три лъча, наподобяващи изгряващо слънце, под тях има три розети и околоръст полегати линии. Под основата наковалнята има дебело острие, което се забива в пъна или се закрепва на мястото, където ще се постави наковалнята за работа. Наковалнята е със следните размери: Основата е широка—11,5 и 13 см. Стойката е висока 10 см и широка 8 см. Единият рог е дълъг 21 см, а другият—20 см. Горне площадката, върху която се кове, е с дължина 18 см и ширина 15/14 см.

Сабята, предадена през 1959 г. от Георги Дечев на музея, е без украса и с дървена дръжка. Отстрани на дръжката има извито желязо (предпазна скоба), което служело за опора на ръката. При дръжката то е разширено, а на върха извито навън. Дължината на тази сабя е 79 см, а ширината 3 см. Сабята е запазена, само на отделни места и най-вече към дръжката е ръждясала. Калъфът ѝ е дървен и е от две половини, съединени с тънки бронзови телчици на пет места. При дръжката калъфът е обгорен, а към върха отчупен. Дължината на калъфа е 68 см, ширината—5 см. Инв. № 622 (обр. 1).

Обр. 2. Йордан Матеев от с. Бяла Черква, участник в четата на поп Харитон от с. Бяла Черква (снимката направена след Освобождението)

Abb. 3. Jordan Mateev von der Schar Pop Haritons aus Bjala Tscherkwa, Bez. Tirnovo, photographie—nach der Befreiung

Втората сабя, предадена през 1959 г. на музея от Георги Дечев, е съвършено еднаква като описаната под инв. № 622. Разликата е в дръжката, тук тя е от кост. Предпазната скоба е от плоско желязо във форма на буквата ф. Към дръжката сабята има кръгла желязна пластинка, на върха завършваща с извивка във вид на кръгче, прикрепено за дръжката посредством железен нит. Калъфът на тази сабя е по-различен от този на първата. Направен е от дърво, но от външната страна е обкован с ламарина. Последната е украсена с вдлъбнати точки,

Обр. 4. Иван Неделчев от с. Бяла Черква, участник в четата на поп Харитон от с. Бяла Черква (снимката направена след Освобождението)

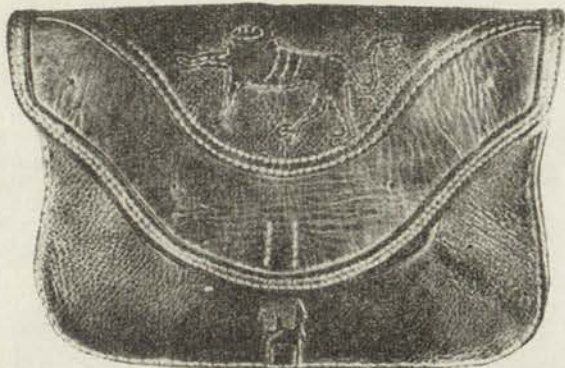
Abb. 4. Ivan Nedeltschev von der Schar Pop Haritons aus Bjala Tscherkwa, photographie—nach der Befreiung

направени посредством малки гвоздейчета или някакво друго острие. Украсата се състои от един ред точки, нанесени равномерно на разстояние 0,5 мм по дължината на калъфа от горната страна. Под него има пак същите точки във вид на зигзагообразни линии. Към върха на калъфа от точки е написано „1876 г.“. Обратната страна на калъфа, там, където се срещат двата края на ламарината, има ръб, образуван от подгъвката на ламарината, по който също са нанесени вдлъбнати точки в права линия, а под нея има друга зигзагообразна линия. Съединяването на двата края на ламаринената калъфка, или ръбът, пада точно върху острата част на сабята. От горната страна на калъфа към дръжката има желязна халка за окачване. Върхът и средата на калъфа са счупени. Общата дължина на тази сабя е 79 см, а на калъфа—65 см. Сабята е напълно запазена, но калъфът е силно ръждясал. Инв. № 621.

Описаните две саби са изложени в експозицията на музея (обр. 2).

Третата сабя, намерена в читалището на с. Мусина през 1962 г., понастоящем в окръжния музей, е съвършено еднаква с описаните по-горе две саби. Дръжката на сабята и пред-

пазната скоба са същите, както на описаната под инв. № 622. От горната страна желязната предпазна скоба е съединена посредством три нита, а отдолу мястото, където се съединява предпазната скоба със сабята, е разширено, издадено навън и на върха завито, това всъщност е украсата на тази сабя. Острието ѝ прилича на останалите две. Върхът е слабо извит като на турските ятагани. Калъфът е дървен, от две половини, свързани на осем места с тел. Сабята е запазена, но калъфът на върха е отчупен и на места прояден от червеи. Общата дължина на сабята е 87 см, а на калъфа 71 см и ширина 5 см.

Обр. 5. Кожена чанта за патрони
Abb. 5. Patronen—tasche aus Leder

Обр. 6. Калъп за отливане оловни куршуми
Abb. 6. Gussform für Bleikugeln

Колкото и набързо да са направени мусинските саби, някои от тях не са били лишени от украса и удобства за ръката. От сабите, постъпили в музея, от тези, намиращи се в Дряновския манастир, и тези, които виждаме на снимките, се установява, че всички са с приблизително еднаква дължина, дебелина и ширина. Всички към върха са леко извити, тъй като изкривеността, т. е. леката извивка на сабята, дава по-голяма сила на удара. Друга характерна особеност на тези саби, която ги отличава от турските, е предпазната скоба при дръжката. С това те се доближават до по-късните руски саби (обр. 3, 4).

Мусинските саби са били едно от основните оръжия на въстаниците от Попхаритоновата чета. Те били по-ефикасни, отколкото мечът.

Освен със сабя всеки въстаник бил снабден и с по един пищов кремъклия и пушка. На кръста е имал препасана кожена торба (чанта) за патроните (обр. 5). В експозицията на музея е изложена една чанта на въстаник от с. Лесичери. Такива кожени чанти се виждат и от снимките на живите въстаници от с. Бяла Черква. Вероятно четниците от Попхаритоновата чета са били снабдени с еднакви кожени чанти така, както всички са имали еднакви саби, направени в с. Мусина.

Калъпът за отливане оловените куршуми, намерен в къщата на Паскал Иванов, представлява парче (половина) от римска тухла, вторично пригодена за калъп. Тухлата е с размери 12/14 и дебелина 4 см. Краищата ѝ са отчупени неправилно. От едната страна са направени 4 дупки с диаметър 1,7 до 2 см, а дълбочината им достига до 3 см. В долния край дупките се стесняват и имат конусовидна форма. Куршумите имат същата форма и размер, както на дупките в тухлата (обр. 6).

WAFFE AUS MUSSINA, BEZ. TIRNOVO, AUS DEM JAHRE 1876

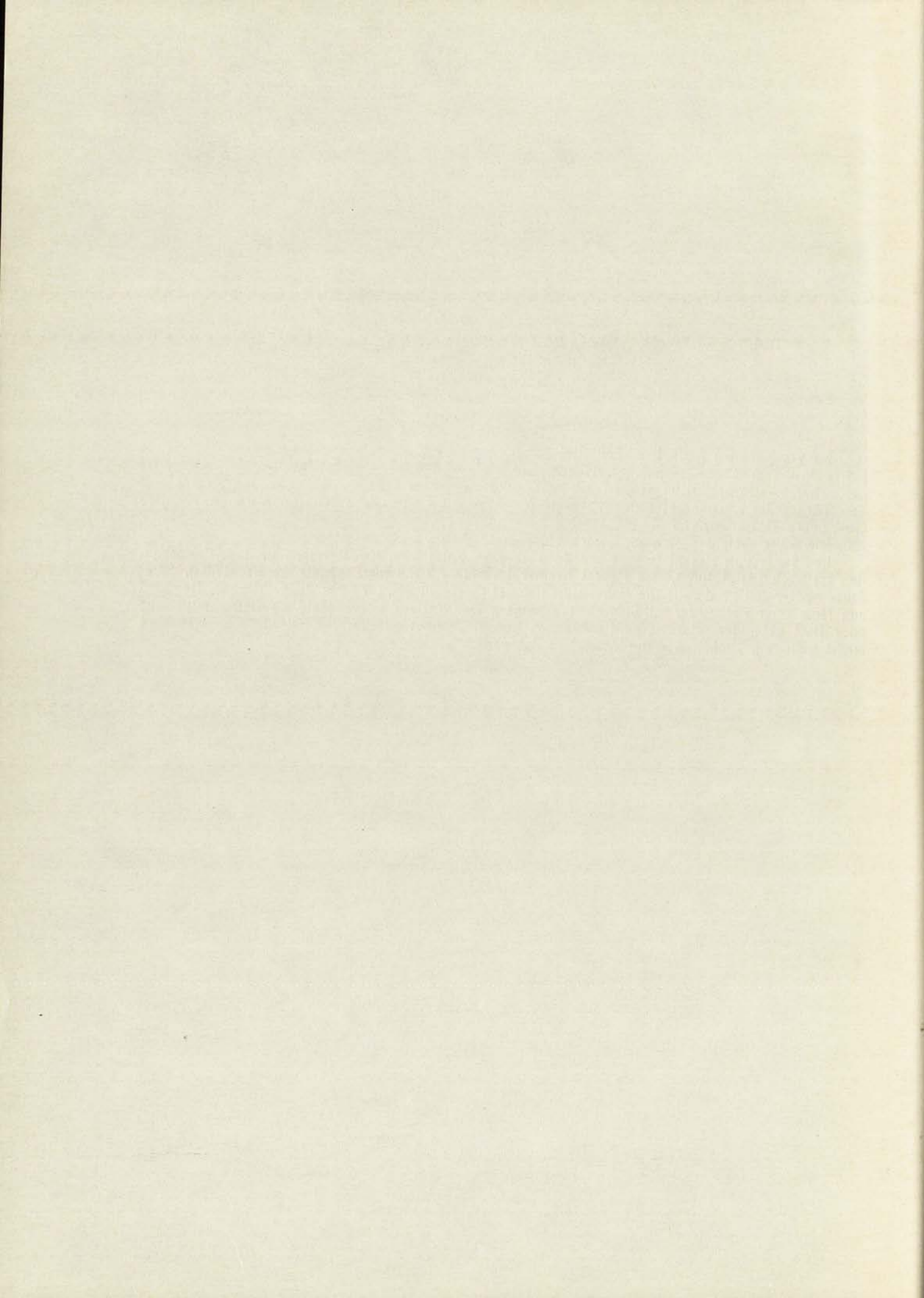
T. Dragano a

ZUSAMMENFASSUNG

Im vorliegenden Artikel werden drei Säbel behandelt. Der Schmied Paskal Iwanov aus dem Dorfe Mussina hat sie im aufrührerischen Jahr 1875—1876 geschmiedet. Mit solchen Säbeln ist die Schar von Pop Hariton ausgerüstet worden. Diese Schar führte einen schweren Kampf mit den Türken im Kloster bei Drjanovo und so entstand die glorreiche Drjanovo-Epopöe in der Geschichte Bulgariens.

Die Säbel befinden sich im Bezirksmuseum in Tirnovo.

Im Hause von Paskal Iwanov wurde auch eine Form zum Kugelgiessen gefunden. Vorhanden ist auch der Amboss, den Paskal Iwanov im Jahre 1873 eigenhändig gemacht hat. Drei Jahre später hat er darauf die Säbel geschmiedet. Sie sind etwa 79 cm lang, die Griffe sind aus Holz oder Perlmutter mit Sicherheitsklammern. Das Futteral ist aus Holz, zweiteilig, mit Draht oder Bast gebunden. Manche sind mit Blech bezogen, leicht geschmückt. Die Säbelspitzen sind leicht gebogen, ähnlich wie die türkischen Jatagane.

НЕИЗВЕСТНИ ПИСМА НА НИКОЛА ХРИСТОВ ГАБРОВСКИ

Ненчо Бонев

Във фонд 10 на Окръжния народен музей — В. Търново се съхраняват снимки и документи, свързани с живота и дейността на Никола Христов Габровски, известен партиен и обществен деец, съратник и другар на основоположника на научния социализъм в България Димитър Благоев.

Никола Христов Габровски е роден на 6 септември 1864 г. в гр. В. Търново. Произхожда от средно занаятчийско семейство. Завършил основното си образование в родния си град, Никола Габровски заминава за гр. Николаев — Русия, където завършва гимназия. След това отива да учи и завърша право и социални науки в гр. Женева — Швейцария. Тук той се свързва с групата на Плеханов „Освобождение на труда“, която оказва силно влияние за оформянето му като социалист.

Поради липса на средства Никола Габровски не можал да осъществи мечтата си — да завърши и немска филология в Германия. Затова след завършване на висшето си образование в Женева се връща в България и е назначен първоначално за член на търновския съд, а по-късно — на софийския и пазарджишкия окръжен съд.

През април 1889 г. в София основава дружество „Нов живот“ и открива към него за пръв път в страната вечерно работническо училище, в което се учили около 150 работници.

На 14 юли 1889 г. Никола Габровски присъствува на първия конгрес на Втория интернационал, който заседавал в Париж. Връщайки се след конгреса в България, се отказва от професията си като съдия и става учител по история. Така има по-голяма възможност да бъде по-близко до младежта, до интелигенцията, открито да излага своите възгледи пред тях и да се отдаде всецяло на социалистическото движение. „Неговият социализъм обаче не бил избистрен марксовски. Той има предимно народническо етично съдържание. Според Н. Габровски главният лост, движещата сила на развитието на обществото е интелигенцията. Тя има историческата мисия да води народа към осъществяването на нравствената задача, към изкореняването на обществените тегла и неправди.“¹

Тези свои погрешни възгледи за ролята на интелигенцията той развива в книгата си „Нравствената задача на интелигенцията“, която излиза през 1889 г. В тази книга Никола Габровски преувеличава ролята на интелигенцията. Тук той я разглежда като сила, която сама може да извърши нещо велико.

Независимо, че тези негови възгледи са погрешни, те спомагат за организирането на интелигенцията, на младежта. „Макар и утопист социалист по онова време, Никола Габровски оказва влияние върху търсещата нови идеи народна интелигенция. Призивите за организиране на интелигенцията под знамето на социализма срещат горещ отклик на редица места. Сам Никола Габровски развива социалистическа дейност в тази насока. Неговата борба за създаване на открита социалистическа организация обективно подкопава конспираторството и йезуитщината на Сп. Гулабчев и допринася за освобождаването на интелигенцията от временните увлечения в сиромасомилството.“²

¹ Материали по история на БКП, София, 1960, стр. 19.

² Пак там.

За проявена активна социалистическа пропаганда сред учениците си в началото на 1891 г. Никола Габровски е уволнен. Още същата година той се завръща в родния си град и се установява като адвокат. Тук се среща с Димитър Благоев. Тази среща по думите на Д. Благоев полага началото на социалистическото движение у нас.

„Най-напред Н. Габровски говореше за турянето началото на една „историческа партия“ но какво разбираше под нея и главно върху какви начала тя да се основава на първо време, не беше ясно. Скоро обаче се разбрахме, че въпросът е за основаването на една социалистическа партия.“³

Никола Габровски е един от инициаторите за свикването на първата социалистическа сбирка в България, която се провежда през април 1891 г. в лозето на Никола Габровски край В. Търново. Тук Н. Габровски отстоява твърдо идеята за създаване на самостоятелна социалистическа партия. Известно е обаче, че сбирката не реши този въпрос. Едно от нейните важни решения е: още същата година на връх „Бузлуджа“ да се свика нова разширена сбирка, на която окончателно да се реши въпросът за създаване на партията. И на този конгрес, състоял се на 2 август 1891 г., Никола Габровски смело отстоявал идеята за открито излизане пред народа като самостоятелна социалдемократическа партия. Благодарение аргументите, които Д. Благоев изнесъл пред делегатите, и поддръжката на Н. Габровски по този въпрос конгресът решава да се създаде една партия, наречена Българска социалдемократическа партия.

Никола Габровски е делегат на Втория партийен конгрес, състоял се през август 1892 г. в Пловдив. На този конгрес той е избран за член на Общия съвет на партията и за член на редакционния съвет.

Никола Габровски е редактор на партийния орган в. „Работник“ от брой 1 на год. I до брой 31 на год. II. Владеенето на чужди езици (руски и френски), неговата богата ерудиция му дават възможност да се прояви като журналист с голям талант. В своите статии с голямо умение той изнася опита на другите социалистически партии.

За своята активна политическа и журналистическа дейност, за своите остри разобличителни статии във в. „Работник“ против царизма и капитализма Н. Габровски е често арестуван от стамболовистите и задържан в търновския затвор. За статията „Родило ни се царче“, поместена на уводно място във в. „Работник“, бр. 13 от 22 януари 1894 г., год. II, която предизвикала цяла буря, Н. Габровски е осъден от буржоазното правителство на един и половина месеца затвор.

През 1891 г. Н. Габровски написва брошурата си „Какво искат социалдемократите“, превежда „Колективизмът“ от Жюл Гед, а през 1893 г. прави първия превод на „Жената и социализма“ от Август Бебел.

След преместването на редакцията на в. „Работник“ от В. Търново в София през 1894 г. Никола Габровски престава да бъде негов редактор. На 17 юли с. г. във В. Търново той започва да издава в. „Народен глас“ и в. „Освобождение“, „Вестници с местно значение, които провеждат открито опортюнистическа линия и стават причина за започване на известна полемика за местния печат.“⁴

Още по време на борбата срещу Стамболовия режим Никола Габровски проявява склонност към съглашателска политика с общоделците. Това негово отстъпление от правилната партийна линия се проявява особено рязко след разцеплението на партията през 1903 г. Тогава той застава на страната на широките социалисти. През 1914—1915 г. обаче Габровски отново се връща към своите стари, правилни партийни позиции и застава в редовете на БРСДП (т. с.), в която продължава да работи и след преименуването ѝ в БКП.

През 1919 и 1920 г. Никола Габровски е народен представител в XIX и XX обикновено народно събрание.

Като народен представител и общински съветник в общината В. Търново той винаги защитава интересите на бедните слоеве от населението. Той е един от активните партийни съветници и иска „сурово наказание на виновниците на националната катастрофа и истински народен съд за погромджиите и убийците на България и българския народ. Данъците и тежестите от войните да се изплатят от виновниците на националната катастрофа.“⁵

Не минава заседание на общинския съвет, на което Никола Габровски да не вземе отношение по разглежданите въпроси и не предложи мероприятия за подобряване тежкото положение на трудещите се. А когато буржоазията и спекулантите искат повишение цени-

³ Д. Благоев, Принос, София, 1952, стр. 139.

⁴ Г. Боршуков, В-к „Работник“, София, 1955, стр. 36.

⁵ ОДА. Т-во, ф. 29, оп. 1, арх. ед. 91, л. 137.

те на хранителните продукти, Никола Габровски енергично протестира против тези опити. Той „иска от правителството да осигури прехраната на трудещия се народ в градовете и селата, като пристъпи към принудителни изземвания на храни от едрата градска и селска буржоазия предмети от първа необходимост и тяхното разпределение от общината под контрола на организацията на трудещите се маси“.⁶

Нещо повече, Никола Габровски иска „да се обложат всички богаташи, капиталисти и пр. с извънреден данък, със средствата да се закупят храни за бедните и малоимотните, всички бедни да бъдат освободени от всякакви общински данъци“.⁷

Когато фашистката реакция в съюз с белогвардейците, настанени в България, се готвеше да извърши държавен преврат, Никола Габровски от името на съветниците-комунисти протестира и се обявява против настаняването на такива части на територията на В. Търново и окръга. Той поиска „незабавно обезоръжаване на белогвардейските и организирани фашистки банди на буржоазията и прогонването на Врангеловите щабове и обезоръжаване на войските му“.⁸

Популярността и авторитетът, които Никола Габровски има сред народа, принуждават палачите на Цанков да се разправят с него, както с десетките верни синове на партията.

На 11 май 1925 г. наемни агенти на буржоазията правят безуспешен опит да го застрелят. Само два месеца след това, на 11 юли 1925 г., успяват да изпълнят престъпната си цел — застрелват го пред дома му в гр. В Търново.

Документите-писма от настоящата публикация осветляват някои моменти от дейността на видния партиен и обществен деец Никола Христов Габровски. Статията има за цел да покаже и даде възможност личните му писма да се ползват от всички наши научни работници, които изследват неговата разностранна дейност. От писмата може да се види отношението му към политическите събития, които стават в България през периода 1886—1887 г., дейността му като народен представител, дълбоката му вяра в неминуемата най-близка победа на най-възвишения социалистически идеал, за който Никола Христо Габровски се бори и даде живота си.

За Госпожа
Мариола Хр. Габровска
гр. Търново

Женева, 15. II. 1886

Мили ми родители!

На бърза ръка сядам да ви напиша това писмо.

Приех парите 15 наполеона, които ми изпращахте. Макар че се нуждаях от повече, но като не можете за сега да намерите, аз и на тях съм благодарен.

Няма да си купувам сега дрехи, но ще си купя само книги за 160 франка, защото са ми много потребни, и не мога да отлагам за по-късно. Дрехи ще си купя чак към Рождество, когато стана по-богат.

Колкото за фотографирание, аз ще се постарая да се снима с онова палто (редингота) дето го купих в Одеса преди 2 $\frac{1}{2}$ подини; то е увалено вече и недостойно за снимане, но няма нищо. Вие няма дрехите ми да гледате, но лицето ми, което е най-важното. Подир един месец, ако не по-рано, ще получите моят портрет.

Пишете ми желая ли да ми скроите дрехи от наш шаяк в Търново и сетне да ми ги изпроводите в Женева. Аз не Ви съветвам да правите това, защото по пощата те ще ми излязат и двойно и тройно по-скъпи; а пък аз като добия към Рождество пари ще си купя тогава един кат, с който ще се върна в България.

Но да оставим сега това.

Кисъов замина за България, ще пристигне в Търново. Аз му дадох едно писмо за дома. Аз съм здрав, само че не мога да спя спокойно. Събитията в България ме много вълнуват. Петре! Аз получих брошурката на Стоянова: „Коронованите нихилисти“. Зная тъй също, че Великото нар. събрание е избрало Валдемара⁹, и той е прибързал вече да откаже. Положението на България е много критическо. Кой знай какво ще ни пати главата. Русите не се спират пред нищо. Аз тука много внимателно следя за политиката и за нашите работи. Чета всичките французски, руски и български вестници. Последната реч на Сализбюри в Английския парламент не се харесва на руското правителство.

⁶ Пак там.

⁷ Пак там.

⁸ ОДА, Т-во, ф. 29, оп. 1, арх. ед. 91, л. 137.

⁹ Датски принц, предложен за княз на България.

Калнаки-австрийския министър той също се е изказал в полза на нашата независимост. Но Каулбарс¹⁰ не ще да знае биле, варлува в София.

За сега толкоз. Оставам със здраве, като целувам мама и всички братя.

Н. Габровски

Пишете ми по-често, ако имате време. Нека мама ми пише тъй също.

Петре! Чоканов те поздравява. Моля та да подканваш Иванча и Илийча да ходят редовно на училище. Разправяй им за положението на България. .

ТОМ, ф. 10, № 533 Рп. Оригинал

Женева
14 март 1886

Госпожа
Мариола Габровска
Търново

Мила ми мамо!

Много се зарадвах, но и много се нажалих, като прочетох любезното ти писамце.

Пишеш ми, че си много кахърна дете Петър тъй без причина се бави в Плевен, и та кара неволно да мислиш за него, а тъй също и за нашата частна работа.

Аз също не мога да се начудя, за какво седи той там, когато нито вече набор има, нито пък война ще има, понеже мира вече е подписан, и Сърбия разпуска вече войските си, както и България. Аз без да говоря по надълго, понеже аз частно му написах и го посъветовах какво да прави, ще ти кажа, че ти мамо трябва да бъдеш по-строга, трябва да ми пишеш всичко, каквото става у дома, аз трябва да зная всичко що се върши. Защото само по този начин, аз ще мога да съветвам по малките братя.

Сега като скъпне виното и житото, гледайте да го продадете. Петър най-първо на работа трябва да се нареди, да се впрегне добре в дюкяна и да работи. Записите да промени, от Шарапчиева парите да земе. Ами той от Пипева ли е зел пари за да тръгне от София? Защото ако той ние зел два наполеона от братя Пипевите от София, то Вие ще трябва в Търново да си искате двата наполеона от Пипевите. Децата да ходят редовно на училището. Иванчо нека показва на Илийча да чете и да се развива. Петър нека ги учи и двамината.

Сега правете, каквото правите, гледайте, да ми проводите по скоро пари 20 наполеона цели, защото имам пари само до 15 март, а от там нататък трябва да плащам за второто полугодие в университета, за квартира и да си купувам книги, защото тази година ми трябва много пари за книги, а пък аз вместо да си купувам вземам от другарите си или пък ходя да се занимавам в обществената библиотека, дето има много книги. С тези 20 наполеона, които ще ми проводите ще се постарая да прекарам до свършването на изпитите, т. е. до 1 юли. В случай, че няма пари готови, ти на заем ще земиш, какво ще правиш, подире аз ще се изплашам, моя бъдещ живот е само пари, стига да бъде здрав да свърша. Зел съм 200 пола на заем и какво ли има? После годинка и половина аз по двеста пола на година ще получавам, само здрав да бъда.

И тъй постарайте се да ми изпроводите 20 наполеона по скоро. Мамо! На последното Ви писмо адреса бяхте сбъркали, тъй щото не аз получих писмото, но синът на моя хахайн. Още един път тъй да не пишете адреса ми.

Ето какъв ми е адреса:

Швейцария
гр. Женева
господин Никола Габровски
ул. „Философ“ 36
малка бързина.

И тъй като съкратявам оставам с здраве твой до гроб с уважение син Никола Габровски

ТОМ, ф. 10, № 538 — Рп. Оригинал.

¹⁰ Пратеник на руското правителство в България.

Женева
20 април 1886 г.

За госпожа
Мариола Габровска
Търново

Мила ми мамо!

Много ми е драго, че Петър си е дошел в Търново, и че сега ти ще се пооспокоиш малко за нашата работа, която от 6 месеца насам е тежала върху теб и твоите грижи. Вярвам, че той е вече в състояние да разбере всичко и да поразмисли за своята бъдещност.

В миналото си писмо аз му обясних на дълго и на широко какво трябва да прави. Сега няма мисля пак нужда да му напомням едно и също нещо. В последно време получих парите 17½ — седемнайсет и половина лири, които ми изпращате, аз Ви крайно благодаря.

От Петра тъй също приех писмото. Той се бил разсърдил човека от моето предишно писмо. Аз го съветвах да бъде хладнокръвен, защото със сърдечна работа не се върши. Братя сме бе! Ние сами ако не са посъветовали, то кой ще ни научи? Господ казва, но в кошара му не вкарва. Трябва труд, работа и деятелност.

Пиши ми, че чичу не бил способен за нашата работа. Добре! Ако не е способен, та разбира се аз съм съгласен да го отчислите по добре, отколкото да яде напразно паричките. Но пък за това трябва да има, кой да го замести. Именно тук се явява въпрос дали нашия Петър ще може да изпълни тази работа? Дали той Петър ще може да ходи по селата, даменява записите, пита се запознат ли е той добре с търговията и въобще с хората, с които ще има земяне-даване? Позволява ли му закона да ходи по съдилищата, и въобще считат ли го него като пълновъзрастен, за да води процеси пред съдилищата? Ще бъде ли той отговорен, за грешките които направи, като се заеме за тази работа? Ето колко много въпроси се представляват пред очите на Петра, и той преди да се заеме с нашата работа, трябва по напред сам да поразмисли върху тези въпроси, а после и мене да напише, какво е намислил.

В миналото си писмо ва питах зехтели парите от Шарапчиева и дюкяна празен ли стои, вие не ми отговорихте, аз пак ще Ви попитам и този път, освен това ще Ви помоля да продадете виното, житото, щом поскъпне, да не стане като миналата година. Петър трябва с туй да се занимава, а не да оставя само на мама да мисли за това.

Много ще ми бъде драго, ако мама самичка ми написва по няколко реда в всяко едно писмо, и да ми изказва хала си добре ли е или зле. Иванчо и той да ми пише. А Петър вече няма съмнение той най пространно трябва да ми описва, как отиват работите у нас. Аз никак не съм доволен дето той по десет реда писма ми пише. Вярвам и се лаская с надежда, че от сега нататък Петър ще бъде по акуратен към своята работа.

Великден приближава и аз като чувствам този велик и тържествен празник немога да не ви изпратя на всички ви моите сърдечни и най горещи поздравления и да Ви пожелаю здраве и дълголетен живот. Ще приближи скоро онова време, когато наедно ще прекараме великден, а сега Вие се повеселете и по разположете сами, без моето присъствие между Вас.

Аз съм здрав, благодаря, сега съм много зает по случай че изпитите приближават, а пък както знаете много време изгубих и с нашето ходене в България. Тъй щото сега ми предстои много нещо да уча. Но надявам се, че моите усилия ще се пак увенчаят с успехи.

Пишете ми по начесто и по подробно. Мамо! Ти как си със здравето си? Яка ли си още? Крепи се, крепи добре, че и за тебе ще се приближи тих и спокоен живот, като свърши и Петър като порастне.

Ами Илийчо и Иванчо? Нека редовно да ходят на училището, и Петър като брат да ги учи и да им показва.

За сега с това свършвам и оставам с здраве

Твой покорен и до гроб любещ син

Н. Габровски

ТОМ, ф. 10, № 538 — Рп. Оригинал.

Женева
24—V—1886

България
Търново
Мариола Габровска

Мили ми родители!

С голяма радост прочетох писмата, както на мама, тъй и на Петра, драго ми е особено, че всички сте живи и здрави, и че Петър се е завзел по сериозно за работата, където дълго време очакваме неговата разумна помощ.

Право да си кажем, време е вече да искаме от Петра работа и благоразумие, време е вече и той да се настани както следва и да поеме онова тежко бреме, което нашия баща с труд и пот е носил на плещите си. Пишете ми, че Петър бил ходил скъпо по селата и сте го назначили за 5000 гроша за годината.

Това е добро дарение, но защо пък непременно с пари да слугува и да върши бащината си работа. Нима той съставлява нещо отделно от другите братя? Аз мисля, че не. Във всеки случай той сега нека ходи по селата, нека се грижи за нашата работа, а че той подиря, като стане по практичен, то тогава няма никакво съмнение, че ще бъде възнаграден.

А сега, той ако и да е назначен за 5000 гроша, то тези пари разбира се ще стоят у мама, като недвижим капитал, но в същото време те пак ще си бъдат негови. Искам да кажа, че тези 5000 гроша няма да му се дадат на ръцете докато той не стане пълновъзрастен на 22 години и да захване самостоятелно да печели.

Аз се много радвам, пак повтарям, дето Петър се е заел сериозно да ходи по селата, нека от сега да се учи да стане опитен за напред, аз всякога при сърце и с голямо удоволствие ще му указвам моето съдействие и помощ. Тъй братко, тъй!

Труди се и разумно постъпвай, а че от там нататък работата ти е опечена. Пиши ми колкото е възможно по често за нашите работи, и бъди искрен с мене, братя сме я! Знайми си и зъбите, затова трябва и откровенни да бъдем помежду си. Ха! Щях да забравя без малко, какво направихте с дюкяна, затворен ли стои още? Ами парите от Шарапчиева? Искай ги бей!

Пари събирайте, че ето пак аз без пари си оставам след няколко дена. Вие не мислите, че за всеки месец тук отиват 150 франка, а пък аз тежко ми книги не съм купувал, ама да са живи приятелите Серафимов и другарите ми дават да се занимавам, тъй също добре, че има голяма обществена библиотека където ходя да чета. Както и да е но Вие пари събирайте, че като Ви напиша след няколко дена то веднага без забавно да ги пратите, защото пари имам само до 1-й юни, а пък тук хората за квартира пишман т. е. в началото на месеца искат парите. Аз за това Ви предупреждавам да знаете, че като получите след няколко време друго писмо да не ги търсите тогава, но от сега по добре.

Аз съм здрав и много се занимавам. Зорът за изпитите е голям. Ще почнат на 1-ви юли. Като ги свърша ще Ви известя, а до свършването рядко ще ви пиша и много кратко.

След изпитите мисля в село да отида да живея, за да добия по вече кръв, а най-вече да чета и да мисля. Това ми е занаята сега само да пиша и да чета, а след няколко време да съчениявам и самостоятелна полза на принасям. Написъл съм едно съчинение а именно под заглавие „Няколко думи за нашето въстание в България“. Пратих го да го напечатат в периодическо списание, още не е напечатано, но надявам се, че ще го напечатат, аз Ви моля да не казвате никому за това, додето то не излезе от печата, и до дето аз не ти напиша, че е напечатано.

Илийчо ходи ли редовно на училището? Иван да гледа да премине в други клас таз година, защото иначе му е лоша работата.

За сега приемоте сърдечните ми поздравления.

Твой до гроб син:

Н. Габровски

Женева
8. X. 1886 г.

България
Търново
за госпожа
Мариола Габровска

Мила ми мамо!

Радвам се, че мога да ти напиша писмо чрез един мой приятел, който свърши в Женева и заминава днес за България. Пиша ти аз чрез него, защото той ще мине през Търново и ще се отбие у дома.

Вярвам, че Вие ще го посрещнете както трябва.

От него ти ще узнаеш много неща за мене, той ще ти разправи подробно за нашия студентски живот, и за условията на живота.

Аз му завиждам на този приятел Кисъв, че той си отива.

Радостно е действително да мислиш, че отиваш там дето си живял, обичал, веселил, с една дума в кръгът на милото си семейство.

Скоро ще дойде това време, когато и аз ще усетя това сладко чувство, тази душевна радост. Когато работи човек, не усеща как се минава времето, часовете текат като минути. Както и да е, но една година още трябва да се помирите. Тази година е много сериозна във всяко отношение. Нейният глас е решаващ във всичко.

Аз ти желая много здраве и живот, желая ти весело да прекараш тази година наедно с моите мили братя.

Много съм доволен от последните писма на Петра, вярвам, че той вече съзнава своята длъжност към мама и към братята си.

Драго ми е като виждам, че той живо се интересува от критическото положение, в което е тласната днес България. Едно го съветвам само, то да бъде осторожен и предпазлив, защото у нас сега бият и убиват тези, които не са с партизаните на тогава или оногава, и които много викат.

Желал бих да Ви проводя нещо армаган, но за жалост не мога сега. Много причини за това имам. Вие ми простете аз ще изпълня длъжността си догодина, като свърша и са подобия с парици. Тогава сам ще Ви донеса.

За сега съкратявам писмото си защото трябва да бързам да намеря Кисъв, ще отида да го изпроведа до станцията.

Петре! Чоканов те поздравлява нарочно, и много съжалява, че не сте се видели на тръгане. Той следва педагогията за даскал се учи. Много нови българи пристигнаха в Женева, сега сме около 32 души, следват по различни клонове на науката.

Поздравлявам и целувам всички Ви, желая Ви щастлив живот.

Илийча го запознавайте с работите, разказвайте му за княза, за преврата, за Русия и т. н.

Твой покорен син:

Н. Габровски

ТОМ. Ф. 10. № 538 — Рп. Оригинал.

Женева
21 октомври 1886

Търново
за госпожа
Мариола Габровска

Мила ми мамо!

Ето скоро вече шест (6) недели от както не съм получавал никакви известия от дома, а пък бях Ви писал.

Аз немога лесно да си обясня причините на това дълго мълчание. Моля по скоро ми напишете и в същото време незабавно изпълнете просбата ми, а именно ще та моля мамо пари да ми проводиш и колкото е възможно по скоро. Утре 22 октомври по тукашна дата, университета се отваря и се почва учението, т. е. новата учебна година. Тази е последната година за мен, и после ще бъда щастлив да се завърна пак по между милите си родители. Вие бъдете живи и здрави, времето скоро минава, то ще префърка като стрела.

Тази година свършиха в Женева Серафимов и Кисъов и сега те си отиват в България. Кисъов ще мине през Търново, той ще ви разкаже подробно за нашия живот. Той може да си адресува книгите до тебе Петре, тъй щото ти ги получи и ги задържи додето той дойде в Търново.

Мене ми е драго като гледам, че те свършват вече и сега се завръщат при милите си родители и ще се заловят на работа.

В Женева пристигна Чоканов (търновчанин) той ще се учи за даскал.

Той ми разказа много интересни неща, и съжелява, че на тръгване от Търново, неможал да се види с Петра нашия.

Аз съм здрав, слава Богу. За сега няма да се разпространявам на дълго и на широко, втори път по вече. Едно само те моля мамо, то да ми изпроводиш непременно и колкото е възможно по скоро около 20 или 25 наполеона златни, които ще ми стигнат до нова година т. е. до януари месец.

Ако ми проводите 25 наполеона цели, то аз ще мога да си купя дрехи и ще се фотографирам, но ако ми проводите само 20 наполеона, то не мога си купи дрехи, нито пък се сне, защото за лекции в университета на третия курс отиват много пари, а тъй също и много книги трябва да си купувам.

Ето от утре ще трябва да почна да плащам за лекции в университета.

Аз та моля мамо, а тъй също и Петра да се погрудите незабавно да ми изпълните просбата, да не се майте тъй като понапред, защото душата ми тогава щеше да искочи. Помнете добре, че обещахте да намерите и за тази година пари. Сега като целувам искрено и сърдечно мама, Петра, Иванча, Илийча и пр. оставам с надежда за отговор.

Твой покорен син

Н. Габровски

ТОМ, ф. 10, № 538 — Рп. Оригинал.

Женева
21. XI. 1886

За Петър Хр. Габровски
Търново

Мили ми Петре!

На драго сърце съм готов да те посъветвам какви мерки да земеш за да се освободиш тази година от военната служба.

Аз много добре разбирам, че теб ти е мъчно, и че ще бъде и на мама и на мене, ако та земат солдатин. Всичката домашна и селска работа зависи от тебе, и че ти ако се отдалечиш от домашните, то аз не зная какво ще стане тогава с мен. Нали уш от теб я очаквам тая година, ти да ми помогнеш.

Туй което аз мога да та посъветвам, то е да напишеш едно прошение до градския съвет, в което ще го молиш най-убедително да та освободят само за тази година от военна служба. В прощението ще представиш следоюзите законни причини: 1) Че ти си без баща, и че за сега си най-големия син в къщи. 2) Второ, че другите двама братя са малолетни и че както тяхната съдба, тъй и цялото семейство зависи от теб. Кажи, че ти сам се грижеш за прехраната и материалното усигоряване на цялото семейство.

Кажи, че работата, с която ти се занимаваш е такава, която не може да бъде поверена нито на мама, нито пък на частен човек, и че ако те земат солдатин то ще бъде едно голямо нещастие за цялото семейство. Кажи, че имаш един по голям брат в странство, който е на последния курс в университета и който очаква само от теб поддръжка и че ако те земат солдатин то той не ще може да довърши учението си. Най-главното да напишеш, че ние сме бедни, и че теб я ако земат солдатин, то не ще има кой да се труди за прехранването на семейството. Аз вярвам, че ще та освободят, ако побързаш да подадеш едно такова прошение в градския съвет. Прощението дай да ти го направи някой адвокатин или пък в някое адвокатско седалище, но накарай го да напише същите причини, които аз тук ти исказах. Най-сетне ти можеш да го напишеш, но се ще бъде по добре, ако го напише човек, който е писал прошения и знае тяхната форма.

И тъй туй е най-доброто средство, което може да те спаси. Да бягаш във време на набора, надали ще се спасиш. За туй аз та пак съветовам да подадеш прошение в градския съвет. Като ти напишат и като напишеш прощението, проводи ми копието да го прочета.

Аз сам бих ти написал едно прошение, но мисля, че човек, който е писал често, ще може по майсторски и по адвокатски да го скрои. Ти ми отговори немедленно какво мислиш да правиш и кога ще се почне набора. Целувам всички Ви, мама, тебѣ, Иванча, Илийча и др.

Здрав съм и имам много работа тази година.

Твой брат

Н. Габровски

ТОМ, ф. 10, № 538 — Рп. Оригинал.

България
Търново
Мариола Хр. Габровска

Мила ми мамо!

Немога ти описа радостта, която почувствувах, като прочетох твоето любезно и искрено писмо.

С какво нетърпение, с каква вълнуваща и смутена душа очаквах аз това решително за меня писмо! . . .

О! Това е неопишуемо, това е неизразимо! . . . В това време аз стоях на края на пропастта. Аз мислях, че и ти мамо, моята надежда, ще ми отговориш като Петра, че не можеш вече да ме издържате, че нямате и неможите намери още сто (100) наполеона за последната ми година в университета.

Тѣй мислях аз, но последната ми надежда не беше съвсем угаснала, тя се крепеше, тя едвам блещукаше, както блещука една вощеница в минутата на своето последно изгаряне. Такива безспокойни и пълни с размишления минути прекарвах аз през всичкото време, додего най-после получих пари, а сетне и писмо от тебѣ. Твоето писмо мамо, ме много успокои, макар да не знаех още от где мислите да ми заемите пари, и сигурно мислите, че ще намерите.

Аз бих желал да ми отговорите по един положителен начин ще можете ли и от где ще земите 100 наполеона за тази ми последна, но главна за мене и за Вас година.

Вие от сега трябва да си усигорите, защото после няколко месеца нито аз Вас да притеснявам, нито пък Вие мене.

Ето в октомври месец ще се отвори университета и ще почнем учението, а аз както и всеки ще трябва изведнаж да платя за лекции (уроци) в университета сто франка за първото полугодие. А пък трябва да знаете, че е убийство за мене във всяко отношение, да Ви пиша за пари, а пък Вие да ми отговаряте, че няма, или че не можете да ми проведете. Убийство казвам за меня, защото аз в такъв един случай незнаех какво да правя: дали да чета и да се занимавам спокойно с науката, или да мисля за дома и за пари.

За това аз пак Ви моля да ми изпроведите по бързо парите когато Ви пиша за пари. В странство без пари човек от глад умира.

Но да оставим сега този въпрос на страна. Мамо ти ми пишеш че си била трескава. Аз та моля като един покорен твой син да се пазиш, да не се много притесняваш и кахариш защото твоя щастлив и хубав живот е напредя ти, той е в бъдаще наедно с твоите покорни чедѣ.

Аз моля Петра, тѣй също и Иванча и Илийча, моля ги от сърце и душа като по голям брат, да та обичат, да та слушат, и да не та ядосват и кахарят, защото иначе те подкосяват живота ти и умаляват денете ти. А пък това е грях и голямо престъпление да не уважаваши и да не слушаш майка си, която те е родила и възпитала.

Петър е най-стария там от него очакваш най-голямо благоразумие, от него искам аз съвети да дава на по-малките, да ги поучава, защото и аз него поучавам. Петър трябва да се убеди, че ний като братя се наедно ще живеем и ще си помагаме един другиму.

Аз ще наредя Петра той нека не ме бий стига да бъда здрав и благополучно да свърша.

Той нека кара сега живо и деятелно нашата работа.

Поучавайте Иванча и Илийча, за войната, говорете му за последните събития в България, разказвайте му всичко, нека се развиват децата.

Аз научих тука, даже по напред от Вас за революцията в България т. е. за княза. Аз чета всички вестници. Знам как е станала работата. Князът е минал на връщане през Русчук, Свищов, Търново, Янина (Енина), Пловдив и най-сетне пристигнал в София. В Търново сте го много добре посрещнали. Но знаете ли, че Руския император е отговорил на нашия княз, че не одобрява неговото връщане в България, и че царя ще изпъди княза и преназначат друг княз. Тежко и горко на България и на нейната свобода и независимост. Война няма да има небойте са.

Положението на България е много критическо. Има си хас русите да направят от България една руска губерния. Ще я оцапаме тогава. Но ще видим!

Аз свършвам писмото си и Ви желая здраве на всички Ви. Целувам майка, Петра, Иванча и Илийча. От Петра очаквам едно подробно писмо. Напишете ми върху работите в България.

Твой син

ТОМ, ф. 10, № 538—Рп. Оригинал.

Никола Габровски

Женева
12 януари 1887 г.

България
Търново
Мариола Хр. Габровска

Мила ми мамо!

С неописана радост прочетох твоето и Петровото писмо. Драго ми е, че сте всички живи и здрави, и че Пенката се труди за доброто на всички ни. Аз имам и полагам голяма надежда за неговата сериозност и добросъвестното му отнасяне към работата си. Вярвам, че и той добре съзнава, че ние като братя един без други не можем, а сме длъжни да си помагаме взаимно. Сега той за мене ще се погрижи, а после когато аз пък захвана да работя и да бъда плодоват от моя труд, тогава самата нравствена длъжност ще ме накара да спомагам за развитието на по-малките си братя и за усигоряване на тяхното бъдеще.

Но мен ми стана много мъчно дето Иванчо не иска да се учи, и дето е отишел да пристане като слуга у пинтия Атанаса. Аз по никой начин не мога да одобря това негово грубо поведение. Моя свята длъжност е да помоля мама и Петра като по-голям и по-умен брат да посъветова Иванча да не прави такива глупости, защото той рискува да остане див и необразован, ако от сега напусне училището. В настояще време дивите и необразованите хора нищо не чинят, те не могат да спечелят хляба си, защото са прости. Учението е светлина, а невежеството тъмнина. Кое е по-хубаво тъмнината или светлината? Кърavia ли човек или с отворени очи е по-щастлив?

Повтарям, че Иванчо ще си оплаква денете, но ще бъде късно. Вие трябва да го принудите да ходи на училище, той е млад неопитен, следователно не може здраво да разсъждава, не може тъй също да си представи лошите следствия от неходянето на училище.

Драго ми е, като съобщавате че Илийчо ходял редовно на училище и бил прилежен. Аз го насърждавам да бъде още по-прилежен, да се старае, да се развива, че като свърши гимназия в България, аз ще го изпроведа да се учи за доктор в един от западните университети.

Едничкото нещо, което ще Ви моля то е да се стараете да му развивате ума посредством разни истински раскази. Например: каква е ползата от науката, защо има войни, за свободата на хората и пр. Като се научи да чете, то купувайте му полезни книжки за прочит.

Иванчо трябва тъй също да се развива. Но да оставим това на страна. Аз получих пари: 20 наполеона, получих тъй също брошурата на З. Стоянов. Крайно Ви благодаря. Изпроводи Ви един портрет по-хубав, и по-сериозен. Сега Ви изпровеждам още един. Бъдете уверени, че аз като свърша тази година, подиря сам ще си изплата парите, който Вие зехте в заем на мой смет (сметка). Главното е да намерите пари — да свърша, а че после работата е много по-лесна. Кисъев е назначен в Софийското съдилище. Серафимов не е заел службата, защото чака брат си в Казанлък. Брат му е във Виена.

Петре! Ти да седиш в Търново докато аз свърша и се върна в България, иначе работата ми е опасна, днес за днес ти друга служба освен нашата не трябва да заемаш.

Оставам с здраве

ТОМ, ф. 10, № 538—Рп. Оригинал.

Никола Габровски

Женева
7. II. 1887 г.

България
Търново
госпожа Мариола Габровска

Мили ми родители!

Приех писмцето на Петра и много се зарадвах като ми съобщихте, че всички сте живи и здрави. Аз тъй също съм здрав, само че за сега имам много работа, нямам никак свободно време.

Трябва от сега да започна да се готвя за изпитите, които ще правя през юли и октомври месец.

В юли ще правим изнiti само по онези предмети, които сме учили на третия курс, т. е. само за тази последната година. А в октомври месец ний третокурсниците за да получим диплом трябва и длъжни сме да държим изпити по всички предмети (около 15) които сме учили в продължение на цели три години.

Както виждате това никак не е лесно; трябва голям труд и много свободно време. За меня както и за моите другари които свършват тази година няма ваканция. Миналата година когато бях на втория курс беше друго. Тогава направиш си изпитите по предметите които си учил през годината, и след това гуляй цели 3,5 месеца ваканция. Сега обаче веднага след годишните изпити които ще държа в юли месец, ще трябва да почна да се занимавам за окончателните изпити които се правят в октомври месец.

Аз вярвам Серафимов Ви е разказал как си е мъчил ангелите и как е сидял затворен и си е занимавал тогава, когато ний второкурсниците студенти ходяхме да се разхождаме миналата година. Същата участ постигна и нас сега. Трябва труд и спокойствие. Ето защо аз Ви моля да изпълнявате колкото е възможно по скоричко по живичко просбите ми, например когато Ви пиша за пари, то да не бавите защото аз съм принуден да се безпоясая, да Ви пиша втори път, и с една реч немога да събера ума си в главата. Помнете добре думите ми, че тази година е последната година за мене, за Вас мили родители, и аз ще се освободя и Вий ще се освободите от тежката длъжност да ме издържате. Много се мина, малкото остана, но и то ще фръкне като стрела. Бъдете уверени, че аз по вечето мисля от колкото Вие за бъдащето.

Разбирам твърде добре какво нещо е длъжността към майка си и братята си. Но бъдете спокойни да ще време и тогава ще видим кой кум кой сват. Това време не е далеч, тъкмо след девет месеца...

Проваждам Ви още един портрет от хубавите, защото нямам по вече. Ще ви изпроведа друг път няколко от засмените. Ами как вървят нашите домашни работи. Селяните носят ли пари? Събирайте бей защото ето скоро ще се захване втория семестър, второто учебно полугодие и аз ще трябва да плащам за лекции. Но стига толкоз. Сбогом. Целувам мама и всички мили братя.

Никола Габровски

ТОМ, ф. 10, № 538—Рп. Оригинал.

Женева
13 юли 1887 г.

България
Търново
за госпожа Мариола Хр. Габровска

Мила ми мамо!

Драго ми е да ти съобщя, че свърших много добре изпитите си. Мога смело вече да кажа че от днес нататък аз не съм вече студент, не съм ученик.

Аз се простих, и може би това е за последен път с университетския чин, на който съм сидял и слушал цели три години научните проповеди на професорите. Наближава минутата и тя не е далеч, когато ще кажа последно „сбогом“ на университета—на храма на науката. Хиляди мисли минуват през умът ми, горчиви чувства вълнуват душата ми когато помисля за всичко това.

Да! Не е тъй лесно да напуснеш туй което обичаш от душа и сърце, да се разделиш тъй рано с идеалът който си носил и топил в душата си. Много аз мале, много мечтаех да свърша университет, да стана човек образован, но сега аз вече виждам че моя идеал

науката ма завлича надалеч, отваря още по широко поле за работа за деятелност, виждам че няма граници пред умът ми, който иска да върви да крачи напред, да се развива, да прогресира с една реч. Желанията ми са големи, но средствата ми да ги осъществя са малки. Ето защо аз волей и неволей трябва, принуден съм да се примиря с настоящето, с действителността, и да правя туй което мога, а не което желая.

Ако бях богат, ако милия ми баща беше жив, аз без друго щях да отида в Германия за да науча и немски език и да се позанимавам с немска литература по правото, философията и политическата економия, макар че вече съм свършил университета. Но сега понеже обстоятелствата са други, то и аз ще простирам чергата си до където мога. Ще се върна в България и ще работя за общо добро.

Казах в миналото си писмо, че чак в Октомври ще си дода. Причината е че тогава ще правим последните изпити за диплом. Аз сега чакам пари и щом получа веднага ще замина за село, ще отида да се занимавам в някой по тихо място. Ваканция за мен и за другарите ми няма.

И тъй правите какво правите, но пари непременно по скоро ми проводете, защото нищо нямам.

Ами как отиват нашите работи? Дават ли селяните пари? Иванчо направили добре изпитите?

Здрави ли сте всички?

Моля Петра да ми напише подробно писмо, аз ще му бъда безкрайно благодарен?

Стамбулов е сега в Търново, защо не го попитате за записа на дяда Ангела?

Здрав съм и като целувам всички ви по устата оставам покорен син

Никола Габровски

Искам Илийчо да ми напише самичък няколко реда в едно писмо, за да видя как пише той.

Поздравявам Петра с именния му ден и го целувам по устата.

ТОМ. ф. 10. № 538 — Рп. Оригинал.

София
12. XI. 1897 г.

Господин
Цанко Бакалов
в Бяла Черкова

Цанко,

Днес заедно с вашите пратеници аз и Церовски ходихме в Министерството на общите сгради да моля министъра да отпусне 5000—6000 лева за направата на мостът ви през Росица. Аз му обясних необходимостите от тоя мост и сумите, които имате събрани за построяването му и настоях да отпуснат нуждната помощ. Той тържествено ни заяви, че ще направи нужните разпореждания да ви се изпратят чрез Търновския окръжен управител около 5000 лева от бюджета за 1898 година. Ний взехме акт от неговото обещание и се надяваме, че ще бъде изпълнено. За това телеграфирахме на П. Трифонов и А. Цачев да известят на селяните. И в този случай аз изпълних длъжността си. Нека сега поп Франгов пак казва, че не съм работил за моста ви. Впрочем Цачо Ненов и Доно Иванов като си дойдат ще ви разправят подробно за всичко.

Очакват ли пак от Атанаса Д. Славчев да им прави мост!

Ами вий там защо до сега не сте съставили комитет и не сте влезли в сношение с Централния комитет? Чудни хора сте вий, бялочерковските социалисти! От кога сте се заканили да се организирате и да почнете работа, а пък и до сега нищо не сте направили. Ето и Бакев сега вече е свободен гражданин като теб. Защо не се заловите с Петра Трифонов да създадете чрез една социалистическа пропаганда местна организация, която да може когато стане нужда да действа? Имайте предвид, че от всичките села в България вий във вашето село сте поставени в най добри условия за деятелност. В никое друго село няма толкова социалистически деятели събрани на едно място както в Бяла-Черкова. Ето защо погледите на всички наши приятели са обърнати към вашето село и остават с недоумение като виждат, че вий там пасувате.

* Писмата на Н. Габровски до Цанко Бакалов са публикувани от Димитър Р. Димов в сп. Септември, кн. 5 1961 г., с. 157 и сл.

Прочети това ми писмо на Петра и на Бакева и им кажи, *че идеите свързват хората, а общата дейтелност за тяхното тържество ги прави неразделни и любящи до гроба.*¹¹ Без борба няма победа.

Нищо интересно няма тук в това овчедушно събрание на полицейските депутати. Нашите протестующи гласове ги карат сегис-тогиз да бляят.

Поздрави моите избиратели в селото и всички които питат за мен.

Твой Н. Хр. Габровски

Не е зле да свикаш един празничен ден селяните и да им прочетеш речта ми по отговора на тронното слово. Вземете дневниците от общинското управление.

Инв. № 88, Ц. Ц. Оригинал.

гр. Търново
28 април 1899 г.

Господин
Цанко Бакалов
в Бяла-Черкова
Павликенска околия

Драги Цанко,

Бързам да ти известя, че днес пристига тук Каравелов и както се научавам щял да прескочи към Бяла-Черкова, Михалци. Той ще се помъчи може би да свие там някое друго демократическо гнездо, да състави комитет и да побърка на нашата пропаганда. Предвид на това нашите приятели са длъжни да докажат на Каравелова, че неговият фалшив демократизъм няма почва в нашата околия. Вий се явете пред него и го бомбардирайте с въпроси. Дайте му да разбере, че селското население е сито на голи обещания. Питайте го би ли приел той властта, ако сега княза му предложи да състави министерство преди да се организира силна демократическа партия в страната? Питайте го как мисли той да подобри земледелието и поминака на селяните, каква даначна система препоръчва; защо е против намалението на войската. Тури го в противоречие с тамошните поп Франгови републиканци, когато той е за княжеските прерогативи. И най-главното докажете му, че Работническата партия в Бяла-Черкова и в другите села няма да допусне на никоя буржоазна партия да влачи към. . . (краят липсва).

Инв. № 82, Ц. Ц. Оригинал.

София
14. I. 1900 г.

Господин
Цанко Бакалов
в Бяла-Черкова
Павликенска околия

Драгий Цанко,

Не намирате ли за нужно да отблъсните печатно нападките които в „Земеделч. защита“ отправи против социалистите делегати в Конгреса и изобщо да защитите нашето гледище по земеделческото движение? Нашите хора са възмутени от статиите на съюзния орган. Твойто мълчание в този случай е неоправдано. Помисли, дали не ще бъде добре да почните вий в Бяла-Черкова един земеделчески вестник? Бъди тъй добър да ми отговориш.

С поздрав: Твой Н. Хр. Габровски

Инв. № 84, Ц. Ц. Оригинал.

¹¹ В оригинала това място също е подчертано.

Търново
5. II. 1900 г.

Господина
Цанко Бакалов
в Бяла-Черкова
Павликенска околия

Цанко,

Считам за нужно да обърна вниманието ти на следующите неща при обсъждане въпросът за околийската земеделческа организация в Търновско. В околийския комитет е желателно да влязат хора положителни, които схващат целите и бъдещето на земеделческото движение. Между другите, които ще изберете имайте предвид и Дъскотския поп, или Атанас Георгиева, Миню Антонов от Варана, Иван Ниделчева, Цигуларев от Елена. Ти без друго ще влезеш.

2. Повдигнете въпросът дали не ще бъде добре да започните едно малко земеделческо вестниче под твоята редакция в Бяла Черкова, което да бъде помагало на пропагандата, организацията и борбата в Търновския окръг. Аз мисля, че такова едно вестниче списвано в духът на нашите принципи би си пробило път и би станало пионер на земеделческото движение в Търновско. Моментът е много сгоден. Недоволството против официалното течение на съюза представлявано от Забуновци расте. Необходимо става да се изясни другото течение, което вий представлявате. До свикването на втория земеделчески конгрес трябва да се изясни земеделческата политика на съюза и да се начертае пътят на неговото развитие. За това е необходим вестник. Помислете.

3. За да се разшири и укрепи земеделческата организация в Търновско не смятате ли за добре през Великденските празници да свикате една окръжна сбирка, като вземете от сега още решение за това и определите въпросите, които ще се разискват.

Всяка дружина да има право да прати на тая сбирка най-много по 10 делегати.

Това ще бъде едно добро насърчение. От друга страна ще се хвърли нова светлина и ще се възбуди по жив интерес към делото. Земеделческата организация в Търновско трябва да бъде образец за другите окръзи.

За сега толкоз. Като Ви пожелавам добри успехи, приеми и предай поздравленията ми на приятелите.

Твой Н. Хр. Габровски

Инв. № 85, Ц. Ц. Оригинал.

10. VII. 1900
гр. Сливен

Господин
Цанко Бакалов
в село Бяла-Черкова
Търновска околия

Драги Цанко,

Вчера се откри тържествено Конгреса на партията.* Направихме огромна манифестация. Имаше шествие из града с червени знамена, певчески хор и музика начело. Стана голям митинг в градината. Раздвижи се целия град. Гнездото на Папанчеви е разбито. Присъствуват много делегати, между които има и селяни. Твойто отсъствие е неизвинително. Всичките питат за теб. Тук е П. Ралев. Очакваме те. Ще заседаваме цяла седмица.

Твой

Габровски

Най правия път за вас е през София, Пловдив, Керменлии. Или през Стара река. Събев донесе и за тебе пълномощие. Кажи на Бакев, че ще го ексекутира конгреса ако не дойде.

Инв. № 86, Ц. Ц. Оригинал.

* VII конгрес на БРСДП, състоял се в Сливен от 9—14 юли 1900 г.

Търново
21. IV. 1919 г.

Мило Марче,

Благодарим ти за приветствията по случай празниците и очакваното социално обновление.

Нашата конференция от вчера заседава в Салона на хотел „Борис“ и днес се закри. Снощи имахме вечеринка на която аз говорих. Пеку свири соло и имаше танци. Много добре беше посетена вечеринката и отиде до 4 часа сутринта.

Аз бях сам понеже мамичка не можеше да дойде защото е още слаба, а Любка е на Сухиндол и я очакваме утре да си дойде. На конференцията реферира Юр. Юрданов от Габрово. Имахме много делегати и гости. Салона беше буквално препълнен с публика. Аз председателствах конференцията. Изобщо излезе задоволително. От целия окръг имаше делегати.

Християнския велик-ден мина и замина съвсем незабелязано за нас. Ние даже яйца не си очервихме нито количества си месихме. Купих едно живо агне за 120 лева и с него прекарвахме. Амити защо нищо не пишеш къде се храниш и намираш ли достатъчно храна.

Искам да ми отговориш на тия въпроси най подробно. При първия възможен случай ще гледаме да ти пратим колет с хляб и друго ядене ако може.

Зорка още кашля. През горната неделя ще се преселя на вилата и в къщи ще дойде Никола Михайлов. Ти бъди спокойна, храни се добре да се поправиш и закрепнеш. Въпреки всичко аз съм бодър и издържлив. В време на конференцията и сега се чувствавам в добро революционно настроение. Дребнавостите в живота не ме обезкуражават.

Аз съм изпълнен с далбока вяра в неминуемата най близка победа на най възвишен социалистически идеал и горя от желание да се боря до последни издихания за неговото възтържествуване. Много ми е мъчно, че в тая революционна епоха съм принуден да живея в един еснафски град и да си изхабявам енергията и живота в постоянна борба с дребнавостите на хората и от нашия лагер.

Слави Колев, адвокат в София вчера и днес идва при мен, дошел да прекара тук празниците и по друга работа. Той казва, че адвокатите в София имали работа. Хайде дано мога да дойда за конгреса в София заедно с мамичка, че тогава ще си поговорим по тия въпроси.

Като те поздравявам най сърдечно от всички ни, целувам те

Твой

Татко

UNBEKANNTE BRIEFE VON NIKOLA GABROWSKI

N. Bonev

ZUSAMMENFASSUNG

Nikola Christov Gabrowski ist einer der Mitarbeiter und Freunde des Gründers des wissenschaftlichen Sozialismus in Bulgarien, Dimitar Blagoev. Nikola Gabrowski wurde in Tirnovo geboren. Veröffentlicht werden persönliche Briefe des bekannten Gesellschafts- und Parteifunktionärs. Die Briefe sind in drei Gruppen anzuordnen.

I. Briefe aus seiner Studienzeit in Genf. Sie waren an die Eltern und Verwandten geschrieben und geschickt. Daraus wird die Lebensweise des Studenten — der Rechte bis 1877 — erklärt. Er wollte eher in die Heimat zurück, machte sich Sorgen um die jüngeren Geschwister. Er widmete eine grosse Aufmerksamkeit den politischen Ereignissen in Bulgarien in der Zeit 1886—1887.

II. Briefe nach 1897 geschrieben. Diese Briefe sind in Bulgarien geschrieben. Er schrieb sie an Zanko Bakalov Zerkovski und sie enthalten sein Verhältnis zur Arbeit bei der Gründung einer Bauernorganisation in Bulgarien. Erwähnt wird auch die Notwendigkeit von einer Bauernzeitung.

III. Briefe aus der Zeit 1900—1919. Sie zeigen die Tätigkeit Gabrowskis als Abgeordneter in der Volksversammlung. Diese Tätigkeit ist mit der Erfüllung der Aufträge seiner Wähler aus Tirnovo verbunden. Dabei zeigte Gabrowski grosse Beharrlichkeit und starken Wunsch alles zu erfüllen. Mit allen Kräften kämpfte er für den Sieg des höchsten sozialistischen Ideals, um dessentwillen er ermordet wurde.

